

RZESZOWSKIE STUDIA SOCJOLOGICZNE

NR 4/2015

**WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU RZESZOWSKIEGO
RZESZÓW 2015**

Recenzowali

prof. zw. dr hab. RAFAŁ DROZDOWSKI, dr hab. TADEUSZ CHROBAK

Rada naukowa

dr hab. prof. UR WOJCIECH J. CYNARSKI, prof. dr hab. LESŁAW H. HABER,
prof. dr IOAN HORGA, ks. dr hab. prof. UR WITOLD JEDYNAK (przewodniczący),
prof. dr hab. STANISŁAW KOSIŃSKI, prof. dr hab. ZBIGNIEW KURCZ,
prof. dr hab. ANDRZEJ MAJER, prof. dr hab. MARIAN MALIKOWSKI,
dr hab. prof. UR ZBIGNIEW RYKIEL, prof. dr SORIN SIPOS, dr hab. prof. UR BEATA SZLUZ,
prof. dr hab. ANDRZEJ SADOWSKI, prof. dr hab. JÓZEF STYK, prof. dr hab. JACEK WÓDZ,
prof. dr DUSAN LUZNY, dr hab. DANIEL TOPINKA,
prof. ANDRIJ GORBACZYK, prof. OLGA KUTSENKO

Redaktor naczelny

ks. dr hab. prof. UR WITOLD JEDYNAK

Sekretarze redakcji

dr ADAM KULCZYCKI, dr KAROLINA CYNK

Opracowanie redakcyjne i korekta

JOLANTA DUBIEL

Opracowanie techniczne

EWA KUC

Łamanie

TOMASZ TWARDOWSKI

Projekt okładki

GRZEGORZ WOLAŃSKI

© Copyright by

Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2015

ISSN 2299-6044

1198

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO

35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigoń 6, tel. 17 872 13 69, tel./faks 17 872 14 26
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <http://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I; format B5; ark. wyd. 7,50; ark. druk. 8,25; zlec. red. 37/2015

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

SPIS TREŚCI

Wstęp (ks. prof. dr hab. Witold Jedynak) 5

I. ARTYKUŁY

Bohdan Sliushchinskiy, Ethnic and linguistic self-identification of modern Ukrainian pryazov'ye 9

Svitlana Shchudlo, Features of social identity of Ukrainian modern society: dynamics of regional perceptions 18

Svitlana Khobta, Migration commitments in Donbas and Halychyna: results of cross-regional investigation 28

Monika Pitera, Motywacja do zaangażowania się w pracę społeczną 38

Ester Machowska, *Sexting* jako ryzykowna forma ujawniania intymności w sieci 50

Kinga Sulejman, Emancypacja kobiet. Partycypacja polityczna Polek. Zarys problematyki 61

Безрукова Ольга Анатоліївна, Стан та характер відповідальності в суспільстві у емпіричному вимірі 101

II. RECENZJE

Marcin Zgłobiś, Recenzja książki Richarda Floridy *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku, społeczeństwa i życia codziennego*, tłum. Tomasz Krzyżanowski, Michał Penkala, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2010, 414 ss. 113

Aleksandra Koziel, Adam Kulczycki, Recenzja książki Marii Theiss *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2007, 245 ss. 122

Uwagi dla P.T. Autorów 128

WSTĘP

Redakcja „Rzeszowskich Studiów Socjologicznych” oddaje Czytelnikom kolejny numer periodyku przygotowanego przez Instytut Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Regularne wydawanie czasopisma naukowego jest ważnym wskaźnikiem efektywności badań naukowych prowadzonych przez jednostkę akademicką. Ukazuje przede wszystkim potencjał naukowy kadry akademickiej, która publikując wyniki własnych badań, wnosi istotny wkład w rozwój nauki. Mimo iż nasz periodyk jest czasopismem młodym, stale się rozwija, wzbogacając swoje tomy o artykuły prezentujące innowacyjne podejście do problemów społecznych.

W niniejszym numerze zaakcentowano dwa obszary istotne dla dynamicznego rozwoju Instytutu Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego – współpracę międzynarodową oraz aktywność młodych naukowców – doktorantów naszego Instytutu. Instytut Socjologii, którego oficjalnym periodykiem są „Rzeszowskie Studia Socjologiczne”, w obu tych obszarach odnosi sukcesy. Efektem współpracy międzynarodowej są zarówno teksty zaprezentowane na łamach niniejszego numeru, jak i międzynarodowy skład Rady Programowej, której grono powiększa się z każdym kolejnym tomem. Jednocześnie odpowiadając na postulat coraz większego umiędzynarodowienia badań naukowych realizowanych przez środowiska akademickie, Redakcja „Rzeszowskich Studiów Socjologicznych” przygotowała numer, w którym teksty zostały opublikowane w trzech językach, w tym jednym kongresowym. Zabieg ten ma na celu dotarcie z interesującymi artykułami nie tylko do polskich, ale również zagranicznych Czytelników. Periodyk jest efektem współpracy Instytutu Socjologii UR z zagranicznymi ośrodkami naukowymi, które reprezentują Autorzy opublikowanych artykułów naukowych.

Obecnie obiektem szczególnego zainteresowania opinii międzynarodowej jest sytuacja społeczno-polityczna na Ukrainie, a Uniwersytet Rzeszowski i Instytut Socjologii ze względu na swoje geograficzne położenie i doświadczenie we współpracy ze wschodnim sąsiadem stanowią naturalną przestrzeń wymiany doświadczeń badaczy z naszego regionu. W odpowiedzi na bieżącą sytuację społeczno-polityczną

Redakcja „Rzeszowskich Studiów Socjologicznych” poświęciła sporo miejsca na publikacje odnoszące się do ukraińskiej rzeczywistości społecznej.

Drugą część numeru zajmują teksty młodych naukowców – doktorantów naszego Instytutu, którzy efekty swoich badań prezentują szerokiemu gronu Czytelników. Artykuły doktorantów publikowane na łamach naszego czasopisma stanowią z jednej strony promocję Instytutu Socjologii jako prężnego ośrodka kształcącego doktorantów, z drugiej motywują młodych Autorów do dalszej pracy naukowo-badawczej.

Zapraszam Państwa do uważnej lektury kolejnego numeru „Rzeszowskich Studiów Socjologicznych” i jednocześnie dziękuję za zainteresowanie naszym periodykiem.

ks. Witold Jedynak

I

ARTYKUŁY

Bohdan Sliushchinskiy

**ETHNIC AND LINGUISTIC SELF-IDENTIFICATION
OF MODERN UKRAINIAN PRYAZOV'YE**

Polyethnicity has been a distinguished feature of the population in Ukraine since the dawn of time. It contributed to the development of traditions of peaceful coexistence, cultural interaction and mutual influence of various ethnic groups. It influenced the creation of the system of beliefs and values as well as created social and spatial structure of the society. According to the National Census, hold in 1989 in Ukraine, there were 37,4 million of Ukrainians (72,7% of the republic's population) and 14,0 million (27,3%) were representatives of more than 130 other nationalities. The most numerous ethnos were Russians – 11,4 million or 22,1% of the total population. Seven ethnic groups numbered from 100 to 500 thousand: Jews – 486,3 thousand (0,9% of the population), Belarusians – 440 thousand (0,9%), Moldovans – 342,5 thousand (0,6%), Bulgarians – 233,8 thousand (0,5%), Poles – 219,2 thousand (0,4%), Hungarians – 163,1 thousand (0,3%), Romanians – 134,8 thousand (0,3%)¹.

As for the residents of Pryazov'ye (this region consists of Mariupol, Sarta, Staryi Krym, Talakovka, Hnutovo), then, according to the same census (1989), just 540,3 thousand people lived there: Russians – less than 260,0 thousand, Ukrainians – 226,0 thousand (more than 40%), Greeks – approx. 26,0 thousand (4,7%), Belarusians – approx. 7,0 thousand, Jews – approx. 3,0 thousand, Bulgarians – approx. 2,0 thousand and 1200 of Moldovans, approx. 1,0 thousand of Poles, more than 700 of Germans and the same about Roma. There were more than 700 of Armenians, over 300 of Georgians and more than 200 of Azerbaijanis. There are quite small groups of Uzbeks, Kazakhs, Tajiks, Kyrgyz,

¹ V. Smoliy, *Україна: утвердження незалежної держави: 1991–2001*, Kiev 2001, s. 373.

Turkmen, Estonians, Lithuanians, Latvians and others². Many representatives of the nationalities that have been affected by the Soviet authorities (Greeks, Jews and others) regained their nationality later. So, the Census hold in 1989 is not available today.

According to the Census hold in 2001 there are 104 nationalities and ethnic groups in the Ukrainian Pryazov'ye. The largest groups are Ukrainians, Russians, Greeks, Bulgarians, Belarusians, Jews and others. There are also single representatives of Vepsians, Dutch, Canadians, Ikortsy, Kurds, Negidals, Nogai and others.

If the nationality is considered as the membership within the state, each ethnic group is a stable set of people, historically formed in the proper territory, which have common and stable characteristics of the culture and language as well as the psychological structure. Also they are aware of their unity and differences from other entities of the sort. But all ethnicities have to adapt to the titular nationality and to each other. It creates specific, mixed or hybrid subculture.

Subculture of Ukrainian Pryazovye has its own peculiarities. Surely, it is an integral segment of title culture of Ukrainian society, but it greatly differs from culture of communities of other regions of Ukraine. At times of historical evolution of Pryazovye its autonomous cultural formation was appeared in frames of dominating culture in the region. Its own specific manner of differentiation of national cultures was shown in society of this region, which influenced on changes, that happened in frames of dominating culture, created a specific form of organizing people, and also denoted totality of standards and values, which in different cases stood against dominating traditional culture. The subculture of Pryazovye took those meanings under the influence of many reasons, e.g.: historical, political, social, geographical, economic, etc. But the most important is that all enumerated reasons influenced on creation of multinationality in the region. 104 nationalities and ethnic groups are living on the territory of the region.

Surely, we can't talk about that thing that all 104 nationalities and ethnic groups have a great influence on specific of subculture because of their quantity. The biggest ethnic groups are Ukrainians (248 683), Russians (226 848), Greeks (21 923), Belarusians (3858), Armenians (1205), Bulgarians (1082), the other are enumerated by thousands, tens, individuals. So how such ethnic representatives as the Vests, The Dutch, the Kurds (with the population of 1 person) or the Austrian, the English, The Adygei, the Crimean Tatar and others (with the population from 2 to 5 persons) can influence the subculture of the region.

² R. Saenko, V. Gaydukova, V. Miroshnichenko, *Кто мы, мариупольцы?* Priazovskiy rabochiy, 21 noyabrya 1989, nr 222 (14779), s. 2.

So, the object of our research work is the society of Pryazovye, and the subject is the correlations and the interrelations of ethnic groups, which influenced today's situation of regional subculture. The article is aimed to study the interaction between the dominant cultural group and cultural minorities in the territory of Ukrainian Pryazov'ye in modern Ukrainian society.

As we know, contemporary subcultures are represented as a specific method of differentiation of developed national and regional cultures, in which alongside with one classical tendency we can observe the whole chain of original cultural formations, as by the form as by the content, which differ from the basic cultural tradition, but which at that time are straight genetic product of the last. Exactly this is rather important by researching this problem.

Surely, the subculture is formed under the influence of such factors as social class, ethnic origin, religion and the place of living, but we also have to add some historical facts (the reasons of settlement, the policy in dominating cultures and cultures of minority, the creation of conditions to support the existence of national and ethnic cultures, economic factors, etc.). The subculture is characterized and by obligatory attempts to form its own ideology, opposite to ideology of other social groups or generations, and by special manners of behavior, dress and hair style, forms of spending leisure, etc. But all these attempts are formed under the influence «giving opportunities» by imperious structures and «sowing perception» of other ethnic groups. Polysemanticism of political approaches towards different nationalities created the appropriate conditions for their development. Exactly this factor in Ukrainian Pryazovye was certified by the situation with Greeks, Germans and Jewry³. First of all it brought to loss of their language, and after all to tendency to change nationality and surnames. Rather frequent the mix of marriages was created. As the result we can observe the high rate of urbanization and demographic behavior corresponding to urban level of living – e.g. the orientation on family with not many children, and from here – assimilation as the consequence of aculturality in mixed families, and, it goes without saying, the increasing migration as in borders of the USSR as abroad⁴. The same attitude in Pryazovye was before Greek ethnic group till the time of collapse of the USSR. After that time when Ukraine became independent the representatives of above mentioned nationalities had begun to return their nationalities. Greeks saved the language and the culture better than other

³ Т. Rudnitska, *Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін*, Київ: Інститут соціології 1998, s. 140.

⁴ N. Uhneva, *Русские евреи как субэтническая общность: проблема этнического выживания* [w:] *Исторические судьбы евреев в России и СССР. Начало диалога*, Москва 1992, s. 43.

ethnics, because compact settlement contributed to this, but at the same time urban environment, cooperation with other ethnics, influence of dominating culture made its own deal, because the original sociocultural range has already been done. As researches proved, a person can't feel free if he is out of his society and he tries to find out his identity. This thing brought as to inner conflicts between people as to ethnic conflicts within Ukraine, which became a great indication of the process of ethnic rebirth. The national culture had begun to revive; the subculture of population had begun to change. The community received the right to speak its national language.

What language does the population of Pryazovye give preference to and why? The researches, which were conducted in the region, have shown that the majority of respondents passes the opinion, that the main language for communication is Russian and the reason is the social environment, and only a small part of the society considers, that there is a mixed dialect in the region because of prolonged interference of languages.

We made an attempt to analyze the interconnection between the nationality and the prevailing language for communication by the instrumentality of coefficient of mutual conjugation of Cramer and it appeared that the connection was moderate, but it was present, that confirmed ethnic differences in the society of the region and presence of cultivative, assimilating and even hybridizational processes.

Thereby, these researches prove that there are processes of assimilation and hybridization in the region. However, if first the energy of politicization of the ethnic groups and their social mobilization was directed against the centre, then after the disintegration of the Soviet Union arose the danger of channeling of this energy against neighbouring countries or against the population of another ethnic group inside the new countries. Exactly this we observe in our region. For example, creation of ethnonational consolidations, that do not always treat each other kindly.

In our opinion, the potential reason of such danger became the change of the real statues of ethnical communities in new states. In Ukraine, so that in Ukrainian Pryazovye, this change concerned not only Ukrainians, that belonged to formally titular ethnic group of the Ukrainian SSR, but also de facto national minorities of the USSR, that after the disintegration of the latter really became titular ethnic majority of the Ukrainian State, that was becoming independent. This fact was confirmed by the latest population census. Simultaneously with the change of the status of Ukrainian ethnic group, ethnic Russians of Ukraine, who presented in Soviet times dominant Russian nation so in the whole republic, as in such region as Pryazovye, became the national minority. But the minor-

ity, according to the researches, was quite numerous. Its language keeps priority in many spheres and regions in spite of the formal deprivation of its former privileges.

Clearly, that such status changes hardly could not influence individual and collective self-awareness inside Ukrainian and Russian communities, causing spiritual animation in the first one and a state of complete confusion («anxiety») or active non-perception of the new situation in the second one. This fact is easy to notice in studies of Ukrainian Pryazovye. Such «anxiety» is preserved even nowadays, and intensifies by making new demands as for doubling of films into the Ukrainian language or as for the growth of television transmission⁵.

In the process and after the disintegration of the Soviet Union the question of the status became more active among other ethnic groups of Ukraine, among the élite of which appeared the hope for cultural and social revival and full political authority of their communities after prolonged process of loss of ethnic traditions of previous times. For the region of Pryazovye those are Greeks, first of all, creation of Federation of Greeks in Ukraine centred in Mariupol, opening of the Greek Philology Department in the Mariupol Institute of Humanities of Donetsk National University (now Mariupol State University), opening of the Greek Consulate and recommencement of connections with historical homeland, opening of the Consulate of the Republic of Cyprus.

It is necessary to mention that for the subculture of polyethnic region of Ukraine, as Pryazovye is, the fact of raising ethnical self-consciousness had great effect. It took one of numerous places at the foreground of the society's life of that period. Results of sociological researches convince in this fact, they were held by the Institute of Sociology of Ukraine in 1993⁶. It is obvious that at the scale of prior social values and social processes, the proper ethnonational took the first places. They had the upper hand under materials, family's wealth health and so on. It is also interesting that ethnoses had no essential differences. Ethnical Ukrainians were not exception. It is understood, because the fact that the Ukraine, as the majority of the countries, is heterogeneous country either ethnic or language aspect does not call in question. So in the relations between the ethnic national groups and communities appear the same factors. But it is seen in general. However, if the subjectivity of ethnical unity practically always is rather prominent, it is could not be said about regional unity, as a result of the showing of different social cultural peculiarities that had formed historically. Why these problems are taken into consideration? These problems sometimes

⁵ М. Whodun, *Дайош Республіку Новоросія!*, Літературна Україна, 1990, нр, 22, с. 3.

⁶ У. Saenko, *До єдності розмаїтостей. Соціокультурні орієнтації етносів*, Політика і час 1995, нр 2, с. 79.

are somehow slightly expressed, though, they are very important for the inhabitants of this or that region. This fact is confirmed by the data of the last population census (2001 year), that is inhabited the researched territory (Mariupol, Sartana, Talakovka, Gnutovo and Starii Krim). Here are the differences in ethnical and linguistic self-identification. The part that thinks they are Ukrainians makes 48,68%. Among them the Ukrainian language is considered as native only 19,49%. It is necessary to point out that 0,67% of Russian consider Ukrainian language as their native, and 1,53% Greek, 3,23% Judas, 4,72% Germans.

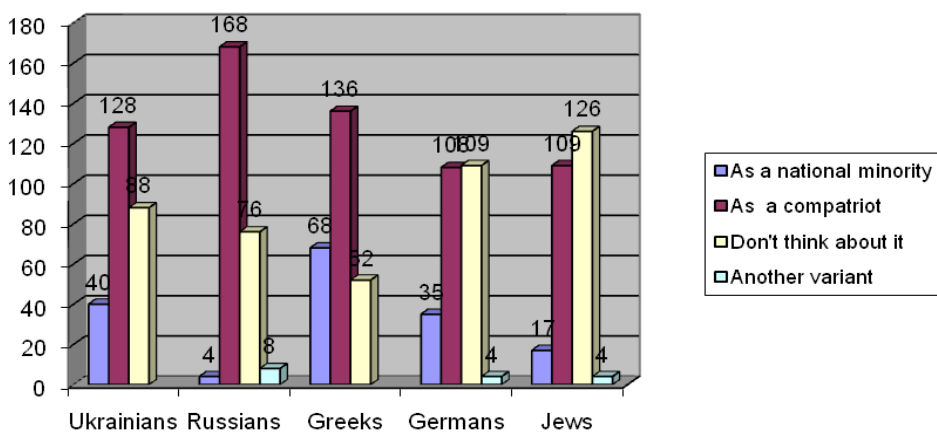
Ambiguity of the ethno linguistic situation is increased by the irregularity of the usage of languages: in the process of family communication, communication at work, where the person spends part of his or her time, reading of the newspapers, local radio- and TV-programs and so on about what we were talking previously. Of course, the definition «native language» not always shows real language behavior, it is remained ethnic symbol; and an identifier.

As we see, regional factor has fixed peculiarities of the functioning in the region of three the most numerous lingo-ethnic groups: Ukrainians who speak Ukrainian, Ukrainians who speak Russian and Russians who speak Russian. They define orientations of the inhabitants of Pryazovye and answer their question, is it assimilation or hybridization? Answering this question explains the intensity of showing the public consciousness. Of course, it is worth to account other ethnos. According to the opinion of the Ukrainian sociologist L. Azu, during the adjustment period of ideological structures, transformation of social values as well as losses of significant goals specification becomes the desire of people to form a kind of solidarity as an attribute identifying characteristics. The process of formation of new identities is characterized by a certain level of adaptability and awareness of the need to maintain self-sufficiency⁷. There is a process of formation of new identity that is characterized by the particular level of their adaptation and conscience to support their own self-sufficiency.

Criteria of identity are being changed as the interests and orientations of people change, because there is an eternal contest in mass and individual consciousness of one or another identity, that is able to change under influence of different conditions and periods of human's life. Society also sets certain sociocultural boundaries of solidarity, subsequently identification is not always entirely free process. Under such circumstances its consideration is particularly actualized in the sphere of component parts: attitude, appreciation and feeling. So let us analyze the attitude of representatives of one nationality towards the another one. The research has showed that the greatest percentage of people

⁷ L. Skokova, *Культура – суспільство – особистість*, Kiev 2006, s. 188.

who respect the other nationalities is German population (95,5%), then Jews – 93,8%, Ukrainians – 92,3%, Greeks – 79,9% and Russians – 77,8%. It means that mainly the attitude to the representatives of other nationalities is tolerant in the region. But a person gets used to the circumstances in different ways and that is why some divergence of opinion / views is created. Such divergence was being created historically under the influence of country policy and historical, social, economical and other factors, that even today greatly influence the social relationship and create corresponding cultural forms, distinguishing people as «good one» and «stranger» or «main» nationalities and «minor». Obviously, because of this fact there is no population in Pryazovye that could be connected by means of one idea and goal. This is rather obdurate diversity, where little groups of «good one» and «strangers» forcedly exist, without supporting each other. The given thought is confirmed by answers of respondents: «As whom do you appreciate the representatives of another culture?» (Pic. 1).

Pic. 1. Perception of the representatives of a different culture

As we can see, the majority of Ukrainian population of Pryazovye consider the representatives of other nationalities to be their compatriots, and to be exact Russians – 68,0%, Ukrainians – 52,1%, Greeks – 50,7%, Jews – 46,0% and Germans – 44,5%. A lot of representatives of ethnonational groups have never thought about this problem: Germans – 39,7%, Jews – 36,7%, Ukrainians – 32,6%, Russians – 27,7%, Greeks – 21,6%, but there are such people, who appreciate the representatives of other national cultures national minorities, to be exact: Greeks – 27,7%, Ukrainians – 14,5%, Germans – 13,5%, Jews – 7,4% and Russians – 1,3%. The representatives of three nationalities (Russians, Germans and Jews) expressed the other thought.

As we can see, the assimilation processes in modern world take new forms and consequences. Ethnic assimilation, culture change today because of the homogenization (uniformization) of world community as the consequence of globalisation processes. In our world, including the observable region, the culture globalisation takes place, it is seen particularly in youth associations. Such phenomena contribute to an active mixing of ethnocultures, that is called now the «kreolization» of the world (W. Gunnerts, J. Clifford), it means the hybridization of languages and cultural crossbreeding.

Making a conclusion we may contend that the dominant culture of the given region is the Russian one, but even it is not already pure. That is why I would rather admit, that in Ukrainian Pryazovye the special mixed culture exists, which includes the elements of Russian, Ukrainian and Greek cultures. Not numerous cultures don't essentially influence the dominant «priazovskaya» culture. Also the processes of certain cultural renaissance are noticed here, that had been reached by means of weakening the pressure by public authority and creation of conditions for self-identification by means of intensification of the knowledge of own history, traditions, values, though probably not for all ethnic groups, that live in the region. Such serious political changes concerning ethnonational relationship give the possibility for further developing of national cultures and creating a full harmony in understanding and appreciating each other by all national groups. Exactly this dominant «priazovskaya culture» is a unique subculture of the region, polycultural by its content. But, due to the «mixing» of different cultures, processes of interaction, cultural processes and assimilation they do not already belong to the traditionally appointed community. Their identity is «segmental», and the style of life and subculture are «hybrid». It is impossible to «profess» just your own culture without considering the other, and be «clear» to other cultures. That is why we can consider that in Ukrainian Priazovie the hybridization of cultures took place.

Bibliography

- Rudnitska T., *Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін*, Київ: Інститут соціології 1998, s. 140.
- Saenko U., *До єдності розмаїтостей. Соціокультурні орієнтації етносів*, Політика і час 1995, nr 2, s. 79.
- Saenko R., Gaydukova V., Miroshnichenko V., *Кто мы, Мариупольцы?* Priazovskiyy rabochiy, 21 noyabrya 1989, nr 222 (14779), s. 2.
- Skokova L., *Культура – суспільство – особистість*, Kiev 2006, s.188.
- Smoliy V., *Україна: утвердження незалежної держави: 1991–2001*, Kiev 2001, s. 373.

Uhneva N., *Русские евреи как субэтническая общность: проблема этнического выживания*
[w:] Исторические судьбы евреев в России и СССР. Начало диалога, Moskwa 1992, s. 43.
Whodun M., *Дайош Республіку Новоросія!*, Літературна Україна 1990, nr. 22, s. 3.

ETHNIC AND LINGUISTIC SELF-IDENTIFICATION OF MODERN UKRAINIAN PRYAZOV'YE

Abstract

The article deals with ethnic and cultural processes that occur in the Ukrainian Pryazovye as a multi-ethnic region. Advised that due to „mixing” of different cultures, processes of influences, acculturation, and assimilation of ethno-national dekultratsii education do not belong to the traditional definition of community. Their identity is „segmental”, and lifestyle and subculture – „hybrid”.

Keywords: multiculturalism, assimilation, hybridization, titular culture, subculture.

Słowa kluczowe: wielokulturowość, asymilacja, hybrydyzacja, kultura tytularna, subkultura.

Svitlana Shchudlo

FEATURES OF SOCIAL IDENTITY
OF UKRAINIAN MODERN SOCIETY:
DYNAMICS OF REGIONAL PERCEPTIONS

Introduction

Important problem of modern Ukraine is the search of society's integration model. Exacerbation of social conflicts in modern Ukrainian society activates scientific research in regional system of Ukraine. Among the number of factors that caused social opposition, which later caused military conflict are the peculiarities of regional system in Ukraine. Ukrainian regional system has been formed as polarized. Its poles are Donbas and Halychyna. The relations between these two regions have greatly reflected recently, at least last fifteen years, the situation in the society in general. Value system and outlook of Halychyna and Donbas produce different models of nation creation. They are "state" and "ethnic"¹. These various models caused tension in the society and they are also its sources now. This tension has got a cyclic character but before it used to be periodic. This aspect of cyclic tension has been accentuated during the elections and then it became an open conflict. Intensification of regional heterogeneity in Ukraine badly influences national unity and exacerbates social relations, making complications in relations between west and east. It is worth agreeing with Illiya Kononov, that "forming a nation in the state doesn't aim liquidation of regional disunity but its coordination in harmony with different parts of the state"². Great

¹ І. Кононов, *Регіональні авто- та гетеро стереотипи Донбасу і Галичини: їх значення у проєктах націєбудівництва в Україні*, „Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства”, Харків 2014, nr 20, s.134.

² І. Кононов, *Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу* [w:] *Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності*, red. І. Кононов, Луганськ 2006, s. 5.

role was played in this process by regional elite who possesses different models of nation forming. “Regional bi-polar is revealed in different estimations of the past, value priorities and in choice of either poly or monoethnic national relation models”³. The researchers find too many factors which could unite the nation but in Ukraine they are the reasons for national disunity. Thus, “Western Ukraine is mostly characterized as mainly uniate, Ukrainian-speaking, nationalistic and pro-West, when Eastern Ukraine is mainly orthodox, Russian-speaking, “communist” and pro-Russian”⁴.

Theoretic and empiric research base

To our mind, one of the key aspects of sociologic understanding of a society as a unity in its regional structure is the research of the processes and results of social identification by social individuals. Social identification becomes the connecting link between a person and society and at the same time it is the reason for steady social structure forming, and also for self-organization of modern world. Taking into consideration the views of phenomena sociology members (Peter Berger and Thomas Luckmann) we should understand the society as subjective reality – interior reality with intervention of socialization as well as objectified reality – objective, exterior reality. To the mind of theoretic of non-classic sociology I. Hofmann (after V. Nikitina) social reality “is being constantly created as a product of everyday interactions, sense interpretation and post interpretation”⁵. Taking into account such an approach the image of ideal social relations is objectified in the society, and individuals construct social reality around themselves on its base.

A great number of national researches are devoted to sociologic analysis of regional peculiarities of Ukrainian society. Among them are scientific papers of Ilyia Kononov, Viktoriya Sereda, Svitlana Hobta and others. We have also appealed to the problem of regional relations in our corporate researches with colleagues from Luhansk (I. Kononov, S. Khobta). Some foreign scientists (Marta Studenna-Skruckva and others) also show interest in this problem. Social identification (ethnic, religious, and regional) is also the subject of a special research for many national scientists, such as Vera Arbenina, Viktoriya Sereda,

³ Y. Vermenych, *Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації*, “Український історичний журнал” 2005, nr 4, s.136.

⁴ N. Skotna, *Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії*, Львів 2005, s. 107.

⁵ V. Nikitina, *Специфика концептуализации социальной реальности в неклассической социологии*, “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи” 2007, nr 761, s. 34.

Liudmyla Sokurianska and others. However, in spite of a great number of scientific research and scientific effect the problem of social identification of modern Ukrainian society perception is far from its desirable level of research. There is not enough method and theory to explain regional identification peculiarities and their role in the mechanism of Ukrainian society integration and self-organisation.

The aim of our article is to determine perception of modern Ukrainian society by the residents of both polar Ukrainian regions of Halychyna and Donbas. We shall make our analysis on longitude, corporate scientific project with Luhansk Taras Shevchenko National Pedagogical University, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University and the Centre of social process research and humanism problems (City of Luhansk) under the title “Ukraine: regional images and interregional relations”. This research was begun in 2005 under the supervision of Luhansk Taras Shevchenko National Pedagogical University professor Illia Kononov. We questioned 365 people in Drohobych and 593 people in Luhansk according to the selection formed as the quota which is representative by gender, age and education. The author of the article is a project coordinator in Drohobych.

Second stage of cross regional poll in Lviv and Luhansk region was held in 2007 which were added by number of focus group interview in 2008. The research was conducted by the method of standardized interview according to the selection of representative quota. We questioned 773 people in Lviv region and 763 people in Luhansk region.

The third and the most scale stage of this project “Living worlds of West and East of Ukraine” was conducted in May 20 – June 20, 2014 under the supervision of professor Illia Kononov. The research was held with the support of Canadian Institute of Ukrainian Studies at University of Alberta. The author of the article is a co-coordinator of the research in Lviv region. The research was conducted by the method of standardized interview according to the selection of representative quota.

At every research stage object’s spatial boundaries were widened: at first only residents from Lviv and Luhansk cities were indulged into research, who represent Lviv and Luhansk polar regions of Ukraine; at the second stage the research was conducted in different types of settlements in Lviv and Luhansk regions (regional centers, towns, and four villages in every region); during the third stage object’s spatial boundaries included two districts of every region (Halychyna – Lviv and Ivano-Frankivsk region and Donbas – Donetsk and Luhansk region). The selection was formed as the quota which is representative by gender, age and type of settlement (urban / rural). Within regions different

types of settlements that reflect peculiarities of the population were included in the selection. In Lviv region we questioned 454 individuals, in Ivano-Frankivsk – 277; Donetsk region – 457 people and in Luhansk – 291.

Original postulate of our research was the assumption that precondition of social system existence is its integration which is provided by cultural legitimization of social order. The role of values is significant in this process. Integration of the society is determined by value similarity which is transformed into regulatory samples and also determines individual behaviour models, provides the orientation scheme which is desirable for the system in general. Society ideal perceptions are objectified, become the base on which the individuals construct social reality around themselves. The results of our polls provide us with the understanding of social priorities of residents from Donbas and Halychyna and the consideration in general about main frames of living horizons in these regions.

Society social identification of residents from Halychyna and Donbas

To find out image of modern Ukrainian society in perception of polar regions of Ukrainian residents has been among our research tasks. The results that characterize perceptions of Ukrainian society in regional section are shown in Table 1.

**Table 1. Regional distribution of question answers
“What extent is mentioned qualities close to our society?”**

№	Social features	Halychyna, 2014		Donbas, 2014	
		Average*	Standard divergence	Average*	Standard divergence
1	2	3	4	5	6
1	Justice	2,3	1,4360	2,7	1,5629
2	Humanism	2,6	1,2000	2,6	1,4117
3	Economic efficiency	2,1	1,2767	2,5	1,5138
4	Law equality	2,0	1,2751	2,3	1,6468
5	Military power	2,2	1,3036	2,2	1,3960
6	Cultural development	2,9	1,0586	2,9	1,3059
7	Scientific development	2,6	1,0151	2,8	1,3292
8	Educational development	2,9	1,1807	3,0	1,3219
9	Sexual freedom	2,3	1,5257	2,7	1,6313
10	Tolerance of others' views	2,3	1,1212	2,4	1,2962
11	Movements in progress	2,3	1,1461	2,4	1,4315
12	Criminalized	3,1	1,5597	3,2	1,6723

1	2	3	4	5	6
13	Religiosity	3,5	1,1471	2,8	1,2243
14	Mutual understanding among people	2,8	1,1162	2,8	1,3273
15	Stratification by income level	3,2	1,5820	3,4	1,6584

* Characteristics mentioned above were measured by 5 – points scale where 5 points corresponds to the answer – «very much», point 4 – «greatly», 3 – «averagely», 2 – «poorly», 1 – «very poorly», 0 – «hard to answer». Average point, less than 3, proves poor representation of some quality in social system and more than 3 shows average and vivid representation.

First of all it should be emphasized that residents from west and east do not have clear society perception. Among determined characteristics there is no nuclear of values, which would clearly depict Ukrainian society. Such a situation shows us some amorphous, “unclearness” of society perception by the citizens. From the other point of view this situation reflects marginal state of the society, which for a long time stayed in coordinates of “transitional” or “transformative”.

The most vivid feature of the society is its religiosity to residents from Halychyna. This point of view is opposite to residents from Donbas (3,5). This feature got the highest mark in every group. Besides, residents from Halychyna percept and estimate the society through the prism of regional outlook. In our scientific papers we tried to research the religiosity of western and eastern regions and made a conclusion that there is “a constant tendency of its increasing from east to west”⁶.

Estimating different social features the most vivid ones were negative features to the respondents’ point of view. To the fore belong such features that do not give us the reason to characterize the society as a developed civil one. The respondents accentuated stratification by income level (Halychyna – 3,2, Donbas – 3,4) and criminalized (3,1 and 3,2 correspondently) among the most vivid characteristics. In Donbas and Halychyna only these two characteristics got 3 of 5 points that means they are distinct in higher than average rate. Such perceptions are common for residents from Halychyna and Donbas. As we see polarity of society is sensitive to public.

Respondents consider educational development to be a positive feature. In Donbas “educational development” is estimated by 3 points it is average, and in Halychyna – 2,9 which corresponds to lower than average.

“Law equality” is among the features that are poorly represented in our society to the point of view of residents from Halychyna and Donbas (2,0 and 2,3

⁶ S. Szczudło, *Religijne kontury współczesnego społeczeństwa ukraińskiego* “Nowa Ukraina” 2006, nr 2, s. 124.

correspondently). We think this quality should be among the most important ones in a civil society.

Besides, to spheres of our society that are the most poorly estimated by respondents belong: military power 2,2 in both regions; progress way movement – 2,3 and 2,4 correspondently; tolerance to others’ view– 2,3 and 2,4 correspondently; economic efficiency – 2,1 and 2,5 correspondently.

As it is seen the population of both regions noticed the same features in our society. The exception is religiosity which is more often recognized by residents from Halychyna. It is a pity but both regional communities are united by generally negative perception of Ukrainian society.

Dynamic of perception of Ukrainian society features in Halychyna and Donbas

Analysed results will get deeper sense in dynamic context. To follow the dynamic of western and eastern perception let’s compare the results of our poll in 2014 with the results of the second stage of our research in 2007. We take into consideration that the comparison won’t be correct enough as a selection of the second stage of our research was territory limited by one district in every region, and the third stage included two districts in every region. However the research methods didn’t change and we only added some questions which give us an opportunity to follow the dynamic of Ukrainian society perception in Halychyna and Donbas in approximate version. Table 2 provides the results of polls in 2007 and 2014.

Table 2. Dynamic of perception of Ukrainian society features by residents from Halychyna and Donbas

№	Social features	2014	2007	2014	2007
		Halychyna	Lyiv	Donbas	Luhansk
		S*	S*	S*	S*
		N = 731	N = 375	N = 748	N = 363
1	2	3	4	5	6
1	Justice	2,3	2,0	2,7	2,1
2	Humanism	2,6	2,2	2,6	2,3
3	Economic efficiency	2,1	2,0	2,5	2,1
4	Law equality	2,0	1,8	2,3	2,0
5	Military power	2,2	2,0	2,2	2,2

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
6	Cultural development	2,9	2,6	2,9	2,4
7	Scientific development	2,6	2,7	2,8	2,6
8	Educational development	2,9	2,8	3,0	2,9
9	Sexual freedom	2,3	3,0	2,7	3,7
10	Tolerance of others' views	2,3	2,4	2,4	2,5
11	Progress way movement	2,3	2,2	2,4	2,4
12	Criminalized	3,1	3,8	3,2	3,9
13	Religiosity	3,5	3,3	2,8	2,7
14	Mutual understanding among people	2,8	2,7	2,8	2,5
15	Stratification by income level	3,2	3,4	3,4	3,6

***S (average)** – characteristics mentioned above were measured by 5 – points scale where 5 points corresponds to the answer – «very much», point 4 – «greatly», 3 – «averagely», 2 – «poorly», 1 – «very poorly», 0 – «hard to answer». Average point, less than 3, proves poor representation of some quality in social system and more than 3 shows average and vivid representation.

Comparison of the second and the third stage of the research didn't reveal significant changes in residents' considerations. But it should be said that quantity of averages of very characteristic increased to some extent. It means that frames of the society have become more “convex” and vivid. But in the same time the “winners” are negative features, but they got some lower rates which are proved by their quantities. The results show us that rates of criminality reduced in west and as well as in east. It proves that this quality perhaps became more latent, covert and less notable to people. The society has also become more tolerant to manifestation of “sexual freedom”. This rate has reduced from 3,7 to 2,7 from 2007 in Donbas and from 3,0 to 2,4 in Halychyna. Besides “stratification by income level” became less notable for both regions. Both regions also show some cultural development increase.

Ideal constructs of the desirable ideal society will help us to add to our results of a real model of our society (Table 3).

Table 3. Distribution of answers according to the most desirable features of Ukrainian society (% to number of those who answer)

№	Social features	Halychyna, 2014	Donbas, 2014
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
1	Justice	88,3	77,4
2	Humanism	60,8	48,2
3	Economic efficiency	69,1	68,6
4	Law equality	59,5	69,2
5	Military power	61,5	23,7
6	Cultural development	62,8	44,3

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
7	Scientific development	61,8	35,7
8	Educational development	68,3	48,8
9	Sexual freedom	6,5	1,9
10	Tolerance of others' views	20,5	23,9
11	Progress way movement	47,8	35,0
12	Criminalized	5,5	4,5
13	Religiosity	43,7	9,3
14	Mutual understanding among people	62,8	51,2
15	Stratification by income level	12,8	7,3

The results mentioned above show us the desire of people from both residential regions to live in the society based on justice. This feature is the winner for residents from Halychyna (it was determined by 88,3% of respondents), and Donbas (77,4%). Important for both regions is economic efficiency of the society (69,1% and 68,6% correspondently). The results point that a desirable society model is more vivid in perception of residents from Halychyna. It is proved by higher rates in questions almost in every position.

In a desirable society model we see some significant differences in views of various regional residents. First of all it concerns the military power which is important for 61,5% of residents from Halychyna and for 23,7% of residents from Donbas. One more feature which greatly exceeds the rates of Donbas is religiosity. It was determined by 43,7% of residents from Halychyna and by 9,3% – from Donbas. It is positive that residents from Halychyna want to see the society based on education (68,3%), culture (62,8%) and science (61,8%). Those features are the basic structure of a desirable society. But military power (61,5%) is hardly imagined in this humanistic model. But as we know social reality (and our research is made in conditions of military conflict) transforms intensively into public perceptions.

In our view, the level of religiosity and religious identification residents of Galicia and Donbass (Table 4) determining the value orientation and attitudes to society.

Table 4. Attitude to religion in Halychyna and Donbas (%)

	Halychyna, 2014	Donbas, 2014
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
I believe in God	87,2	66,6
I feel hesitation	7,7	15,7
I believe in omens, ghosts, spirits etc.	0,6	2,9
I – an atheist	1,8	5,3
Do not think about it	1,8	8,6

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Hard to say	0,6	0,7
Total	100	100

Compared results 2014 to 2007, in Eastern Ukraine we found some growth the proportion of people who identified themselves as believers in God (from 53,7% to 66,6%). At the same time, in the Western Ukraine the rates remained consistently high (86,5% – in 2007).

Conclusions

In general the results of empiric research, mentioned in this article, point to the difference between a desirable society and public view on a real existing society. Results provide us with the facts that there is some significant amorphous in public perception of social environment in which they live. Among the features the society is described by we have revealed negative ones – criminalized, stratification by income level etc. The dominant is negative evaluation of the society which they live in. Overall, we have not detected significant differences in the views of residents from polar regions. Focus on the development of weakly represented social features such as “progress way movement”, “economic efficiency”, “justice”, “law equality” may be the factor of Ukrainian society consolidation.

Bibliography

- Конопов І. (Кононов І.), *Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу* [w:] *Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності*, red. І. Конопов, Луганськ 2006, s. 5–27.
- Конопов І. (Кононов І.), *Регіональні авто- та гетеростереотипи Донбасу і Галичини: їх значення у проектах націєбудівництва в Україні*, “Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства” 2014, nr 20, s. 133–142.
- Nikitina V. (Никитина В.), *Специфика концептуализации социальной реальности в неклассической социологии* [w:] *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи” 2007, nr 761, s. 30–34.
- Szczudło S., *Religijne kontury współczesnego społeczeństwa ukraińskiego*, “Nowa Ukraina” 2006, nr 2, s. 123–136.
- Skotna N. (Скотна Н.), *Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії*, Львів 2005, 384 ss.
- Vermenych Y. (Верменич Я.), *Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації*, “Український історичний журнал” 2005, nr 4, s.114–145.

FEATURES OF SOCIAL IDENTITY OF UKRAINIAN MODERN SOCIETY: DYNAMICS OF REGIONAL PERCEPTIONS

Abstract

The article is deals to the sociological analysis of Ukrainian society in perceptions of residents from Halychyna and Donbass. The author compares the views of polar regions of Ukraine residents on the existing society and desirable society. The author proves a significant difference between the desired and actual existing social models. Comparison of the results of the second and third stages of the research (2007 and 2014) showed dominance of negative features, such as “criminalization” and “stratification by income level”. However, society has become more tolerant to property stratification and personal (sexual) freedom.

Keywords: social features, identity, identification, region, community, Ukraine, Donbas, Halychyna.

Słowa kluczowe: funkcje społeczne, tożsamość, identyfikacja, region, społeczność, Ukraina, Donbas, Galicja.

Svitlana Khobta

MIGRATION COMMITMENTS IN DONBAS
AND HALYCHYNA: RESULTS OF CROSS-REGIONAL
INVESTIGATION

Relations between East and West of Ukraine are very important for the regional system of Ukraine. Within a framework of these relations, relations between polar regions of Ukrainian regional system – Donbas and Halychyna – are being distinguished¹. These regions of Ukraine are the bearers of different project of nation creation (citizen nation and ethno nation), and during every political crisis they are centers of formation of different programs of collective actions². This fact contributes to the idea that citizens of these regions are so different, that they cannot co-exist within the boundaries of one country. Political crisis in Donbas that escalated to an armed conflict and lead to the formation of the “territory with a special status”³ in Donbas, have resulted in even more problematic relations between the regions. There’re different explanations of the differences between these regions⁴. One of them is connected with different

¹ I. Kononov, S. Khobta, S. Shchudlo, *Донбас і Галичина в регіональній системі України*, „Соціологія: теорія, методи, маркетинг” 2008, nr 3.

² I. Kononov, S. Khobta, *Public Opinion in the Ukraine's Upheavals of Winter 2013 – Summer 2014* [w:] *Ukraine after the Euromaidan. Challenges and Hopes*, eds. V. Stepanenko, Y. Pylynsy, Bern 2013.

³ *Draft law about the special procedure of local government in individual areas of Donetsk and Lugansk regions* (access date. 02.10.2014, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52182).

⁴ I. Kononov, *Регіональні авто- та гетеро стереотипи Донбасу і Галичини: їх значення в проєктах націє будівництва в Україні* [w:] *Методологія. Теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, Charków 2014, nr 20, s. 133–142. «Регіони України: що нас роз'єднує та що об'єднує? – погляди соціологів», *Materiali okrągły stół*, Charków 2014,

migration commitments of the citizens: Donbas – to Russia, Halychyna – to the European Union. The problem of migration is very painful for Ukraine. Even before this armed conflict Ukraine occupied one of the ranked positions as to migration losses⁵. In 2011 record amount of Ukrainians pretended to win a Green Card lottery – 853 thousand (only Nigerian (1,35 mln) and Ghana citizens (854 thousand) dream about moving to America more than Ukrainians)⁶. The majority of them are from Western Ukraine. Military and social crisis have increased the amount of citizens willing to leave the country manifold. According to Federal Immigration Service of Russia, at the beginning of 2014 42,5 thousand of people filed for conferment of nationality (comparing to 2013, this number was about 7 thousand). Main influx fell on the near-border Rostov region, where more than 50 thousand of Ukrainian citizens were placed⁷. Migration flow also touched Poland, 2100 Ukrainians filed for refugee status in 2014, whilst in previous years there were less than 100 applicants. Amount of Ukrainians seeking shelter in EU grew ten times⁸. This makes the investigation of regional migration commitments of Donbas and Halychyna currently important. These regions are near-border and, as a rule, more active suppliers for external migration. The investigation of peculiarities of migration commitments of the citizens of Donbas and Halychyna, their directions and meanings, will be instrumental in understanding of migration situation, reasons for different migration commitments and production of corresponding migration policy on the one hand, and will encourage better reciprocal understanding of the citizens on the other. Our task is to specify and compare the occurrence of migration intentions, reasons and major line of migration commitments in the above-mentioned regions.

Many works of Ukrainian and foreign researchers are devoted to the investigation of migration, e.g. Irina Prybytkova, Mukola Schulga, Ivan Aleshkovsky, Vladimir Iontsev, Leonid Rybakovsky, Aleksandr Khomra, Galina Vitkovska

(access date. 09.11.2014, <http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/news/materiali-kruglogo-stolu-regioni-ukrayini-shcho-nas-roziednuie-ta-shcho-obiednuie-poglyadi>).

⁵ *Всемирный банк: 6,6 млн украинцев уехали из страны* (access date. 11.01.2015, <http://korrespondent.net/ukraine/events/1137162-vsemirnyj-bank-66-mln-ukraincev-uehali-iz-strany>).

⁶ *В этом году заявки на Green Card подали 8 млн человек: украинцы – в тройке лидеров* (access date. 10.01.2015, <http://korrespondent.net/world/1282116-v-etom-godu-zayavki-nagreen-card-podali-8-mln-chelovek-ukraincy-v-trojke-liderov>).

⁷ *В 2014 году возросло количество украинцев, желающих получить гражданство РФ – ФМС* (access date. 11.01.2015, <http://nashgazeta.net/72104-v-2014-godu-vozroslo-kolichestvo-ukraincev-zhelayuschih-poluchit-grazhdanstvo-rf-fms.html>).

⁸ *Количество украинцев, желающих получить статус беженца в Польше, выросло в 20 раз* (access date. 09.01.2015, <http://nvua.net/world/geopolitics/kolichestvo-ukraincev-zhelayuschih-poluchit-status-bezhenca-v-polshe-vyroslo-v-20-raz--24165.html>).

and others. Migration is a difficult process. It has different forms and types⁹. External migration is in the focus of our attention. At the beginning of 90-s sociologists came to the conclusion, that investigation of migration cannot be measured only by economical and demographic criteria. Deep explanation of proportions, directions and compositors of migration flows is provided by the knowing of factors, which define the motivations of migrants' decisions about moving and choice of place of destination¹⁰. That's why migration commitments are necessary object of research during the analysis of migration.

The definition of migration commitments is now widespread. It is supposed, that their indicators are two following questions: "In what country would you like to work?", "In what country would you like to live?"¹¹ Simultaneously, "migration intentions" are being studied¹², as well as "migration dispositions"¹³ – based on the desire to emigrate from the country for particular reasons (work, education, permanent residence). They are divided into active and passive. The occurrence of active migration commitments makes provision for the particular steps on the part of their bearer, which make him/her closer to the moving to another country. As indicators of activity such measure is used as actions, that are being taken by respondents in order to prepare for moving abroad (learning foreign language, collecting information about living conditions in the country of planned migration, attempt to find work abroad, completion of legal paperwork for permanent residence abroad, etc.)¹⁴. Passive dispositions are measures by the statement about desire and intention. Very seldom passive dispositions transform into active forms, and their occurrence is not an indicator of potential migration glut. During the analysis of migration dispositions among the respondents who marked that they had desire to emigrate, those who did nothing to achieve this aim are taken away. This result is viewed as the most real marker of the prevalence of migration intentions¹⁵. Level of prevalence of migration

⁹ О. Rovenchak, *Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять*, „Політичний менеджмент” 2006, nr 2 (17).

¹⁰ Т. Yudina, *О социологическом анализе миграционных процессов* (access date. 10.01.2015).

¹¹ I. Zadorin, *Миграционные ориентации населения стран СНГ Презентация на IV международной конференции «Продолжая Грушина»* (access date. 09.01.2015, http://wciom.ru/fileadmin/nayka/gr2014/presentations/5/Grushin-2014_zadorin5.pdf).

¹² L. Ledeneva, *Профессионально-миграционные намерения российских студентов, обучающихся за рубежом*, „Социс” 2002, nr 3, s. 97.

¹³ V. Zakevich, *Миграционные настроения в странах СНГ (по итогам международного исследования)*, „Социс” 2008, nr 10, s. 88.

¹⁴ V. Zakevich, *Миграционные настроения в странах СНГ (по итогам международного исследования)*, „Социс” 2008, nr 10, s. 93.

¹⁵ *Ibid.*, s. 91.

dispositions is the marker of possible migration from these countries with maintenance or slight deprivation of living conditions. Notwithstanding with the slight deprivation of social conditions it's difficult to forecast the level of migration. That's why the investigation of migration commitments is not the tool of representation of real migration processes to the full extent, but it gives the opportunity to show the possibilities of emerging of new migration flows and their characteristics, as well as change of old ones during political, economical, social and legislative transformations in the country or the nearest surrounding.

Investigation of migration commitments has always had special significance for independent Ukraine. Process of external migration in Ukraine strengthened after its independence. It's peak was in the beginning and middle of 90-s and was caused by the change of socio-economical and political circumstances in the ex-Soviet area. High level of migration intentions and direct proximity to the EU borders induced interest to migration commitments of Ukrainians of native and western researchers¹⁶. According to the international comparative examination in 2005–2007. (Hungary, Byelorussia, Georgia, Moldova, Ukraine), the level of spread of migration intentions in Ukraine was 57,7% (compared to Byelorussia – 54,5%, Moldova – 68,2%, Hungary – 46,7%). Main motivation (more than 90%) – temporary employment. Direction of journey depends on geographic position of the country. As follows, only Byelorussians and Ukrainians viewed Poland as a possible country for labor migration (15,2% and 13,3% correspondingly)¹⁷. In this respect, Russia, USA and Germany were attractive to all abovementioned countries.

Now it has become obvious, that demographic damage done to the country, cannot be renovated in the nearest future, but is constantly growing. During the last decades Ukraine has been the arena of active migration processes. According to official statistics, during the years of independence 2,7 mln of Ukrainian citizens have moved abroad. But real migration losses are 1,7% higher than official statistics¹⁸.

According to the results of observations on the question of labor migration, that was made in 2012, 1,2 mln of Ukrainians work abroad. But the analysis of the data from the EU and Russia tells that the amount of Ukrainian labor migrants abroad can be estimated as 1,2–2 mln of people or 6,8–9,1% of economically active population of Ukraine¹⁹.

¹⁶ *Ibid.*, s. 90.

¹⁷ *Ibid.*, s. 92.

¹⁸ *В Україні росте кількість желающих емігрувати із країни* (access date. 09.01.2015, <http://www.ua-reporter.com/novosti/151420>).

¹⁹ К. Kravchuk, *Трудова міграція як фактор економічного зростання в Україні* [w:] *Analitichna uwaga*, 2014 (access date. 09.01.2015, http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_Briefing_Series/PB_M3_2014_ukr.pdf).

According to World Bank estimates Ukraine is in the top-five of migrant suppliers in the world, giving place to Mexico, India, China and Russia. In 2010, 6,5 mln of people born in Ukraine were living within its boards (14,3% from the population of Ukraine at that period). Moreover, the World Bank data don't include circular migrants (migrants, who periodically return to their country), the amount of which is not less than 1 mln people.

In 2014, according to the World Bank data, Ukraine occupied 10th place in the list of international money transfer leaders (9 milliards of dollars)²⁰. Labor migration is one of the most widespread types of migration in Ukraine²¹. It has distinct regional features: citizens of Western regions choose countries of Eastern and Western Europe, and citizens of Eastern regions choose Russia. Donbas and Halychyna are illustrative in this respect. Let's have a look at the specifications of regional migration commitments on the basis of empirical data.

The results of mass survey in Donbas and Halychyna (from May 20 to June 20 2014)²² will be the basis for our result. Study population was formed as a quota cell, representative for gender, age and type of location. In Donetsk region 457 people were interviewed, in Lugansk region – 454 and 277 in Ivano-Frankivsk region.

Donbas and Halychyna are near-border regions. Closeness of state border, near-border location of the regions are one of the factors that differentiate specification of regional commitments of the interviewed people.

Based on the research findings, population of two regions pays attention to the contact function of the border in the first instance. Thus, for 66,6% of respondents in Donbas Eastern border of Ukraine was viewed as a border “between friends”. Only 10,1% of the interviewed what this border separates “us and them”, and for 16% it was difficult to answer this question. The rest proposed other variants of answers, that were not included as the variant in the poll, e.g. “border between neighbors”, “border between countries”. In Halychyna the majority of respondents also viewed Polish border as a border “between friends” (46,8%). In this region 25,7% of the interviewed thought that Western border separates “us and them” and 20,5% couldn't answer this question. The vision of desired situation on the border is oriented on its contact function. Only 3,7% of the interviewed in Donbas thought, that Russian-Ukrainian border must be locked down. The majority would like to see this border open for the people,

²⁰ *Украинские трудовые мигранты перечислили домой 9 миллиардов долларов* (access date. 09.01.2015, <http://www.unmultimedia.org/radio/russian/archives/180395/#.VHg-e8kYiZS>).

²¹ *Міграція в Україні. Факти і цифри*, 2013 (access date. 09.01.2015, www.iom.org.ua/sites/default/files/ukr_ff_f.pdf).

²² Poll “Worlds of East and West of Ukraine” with the support of Canadian Institute of Ukrainian Studies. University of Alberta.

goods and capitals like in Schengen area. In Halychyna the amount of those, who wanted to have a locked border with Poland was even less (1,7%). 77,8% of respondents wanted to have open border, and 12% considered this border unnecessary (Table 1).

Table 1. The vision of the Ukrainian-Russian and Ukrainian-Polish state border, %

Variant of the answer	Donbas	Halychyna
Locked down border, with controlling-investigating zone and barbed wire	3,7	1,7
Open for the people, capitals and goods like in Schengen area of the EU	50,5	77,8
There's no need in this border	33,3	12,0
Other	1,8	0,5
Difficult to answer	9,7	7,8
No answer	1,0	0,2
Total	100	100

Citizens of near-border regions don't visit the neighboring country on a massive scale. It can be observed, that there're two approximately equal groups of citizens in both regions who put this journeys in practice. Thus, 22,1% of our respondents have traveled to Russia from Donbas during last two years, and 76,2% have never made such journeys. Others didn't give any answer. 24,8% of the interviewed have traveled to Poland from Halychyna during last two years, and 74,5% have never made such journeys. Among those who traveled to Russia from Donbas (during last two years) only 34,6% had one travel, 28,3% did it twice, and 35,2% – more than three times. To Poland from Halychyna – 26,1% of respondents (last two years), 23,8% had two travels and 49,7% visited Poland three of more times.

Near-border character of Donbas and Halychyna on the level of everyday life is not felt by all its citizens. Thus, in Donbas only 28,9% of the respondents felt closeness of border in their everyday life, and 53,9% didn't feel it. The rest couldn't answer this question. In Halychyna 42,1% of the respondents felt closeness of the border and 43,8% didn't feel it. But, 40,6% of the interviewed in Donbas thought, that the border brought the menace of war nearer. The fact, that it is easier to find a job abroad, was mentioned by 15,3% of the respondents from Donbas, and 11,9% thought that it is easier to win at the difference in price on sides of the border. 5% chose the answer that level of unemployment in near-border regions is higher than countrywide. In Halychyna people, in general pay attention to economical possibilities of the border: 36,8% of respondents

marked the possibility to win at the difference in price; 33,7% were sure, that it is easier to find work abroad. Only 7,4% thought that it brings the menace of war nearer, and 6,3% – that the level of unemployment in their region is higher due to the border closeness.

Migration dispositions are characteristic to broad segments of population in both regions. 33,1% of the interviewed in Donbas have desire to go abroad for a long period, 42,8% – in Halychyna. 51,5% in Donbas and 44,3% in Halychyna don't have such desire. The rest of the respondents couldn't answer this question. In Donbas migration dispositions are mainly formed by political circumstances and absence of employment perspectives. Other reasons affect not so many people. In Halychyna economic reasons force people to go abroad: 43,5% of the interviewed think, that there're no employment perspectives in Ukraine for them, and 16,5% think that it's better abroad. Main aim is to earn money (Table 2).

Table 2. The aim of trip abroad, %

Variant of the answer	Donbas	Halychyna
Would go for a short period of time to make some money	39,8	54,6
Would go for education or professional training	8,2	9,7
Would go just to live there	31,3	16,5
Would get married there	2,4	1,2
Other (describe what exactly)	13,2	15,7
No answer	5,1	2,3
Total	100	100

Directions of labor migration are partly different for Donbas and Halychyna, and partly overlap. Thus, in Donbas Russia was chosen as a direction for labor migration, then Western Europe, then other countries. In Halychyna Western Europe was the most popular direction for labor migration, then Poland, then other countries (Table 3). Only 4,2% of the respondents in Donbas chose Poland for labor migration. 2,9% of the interviewed in Halychyna chose Russia.

Table 3. Direction for labor migration, %

Variant of the answer	Donbas	Halychyna
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Russia	45,2	2,9
Poland	4,2	24,8
Other country of Western Europe	24,3	56,6

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Other country of CIS	7,9	2,8
Other (USA, England, Canada, China)	16,2	11,8
No answer	2,2	1,1
Total	100	100

Consequently, migration commitments of the citizens of Donbas and Halychyna have common and different features. High level of migration commitments is common for these regions. Our investigation didn't allow us to study whether these commitments were active or passive, but it showed that since Independence and up to now their level didn't fall essentially and is still on the high level. European countries are still tempting for Ukrainian labor migrants, but there's regional specifics. For Donbas – Russia, Western Europe and then other countries. Western Europe and Poland are the most preferable for Halychyna. So, closeness of country to the border is the marker of its migration attractiveness. This explains the fact, that in both regions citizens don't want the border to be isolative. The majority thought, that the border must be open like in EU. Reasons of potential migration are similar in that their main reason is economical (labor migration prevails in the East as well as in the West). Discrepancies lie in the fact that political reason for migration was actual only in Donbas. It gave ground to say that traditional for Ukraine labor migration in case of escalation of political situation, can be enlarged by political reasons. Strengthening of political crisis in Ukraine and escalation of military conflict in Donbas brought potential concerns of the respondents during our research on actual scale. Amount of those desiring to leave Ukraine, has grown rapidly. It is noticed, that the main flow from the East of Ukraine went to Russia. In such a manner, traditional labor migration from Ukraine was supplemented with political, and its directions correspond to the peculiarities of regional orientations of Ukrainians.

Bibliography

- Kononov I., Khobta S., Shchudlo S., *Донбас і Галичина в регіональній системі України*, „Соціологія: теорія, методи, маркетинг” 2008, nr 3, s. 73–98.
- Kononov I., Khobta S., *Public Opinion in the Ukraine's Upheavals of Winter 2013 – Summer 2014* [w:] *Ukraine after the Euromaidan. Challenges and Hopes*, eds. V. Stepanenko, Y. Pylynsy, Bern 2013, s. 181–191.
- Draft law about the special procedure of local government in individual areas of Donetsk and Lugansk regions* (access date. 02.10.2014, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52182).

- Kononov I., *Регіональні авто- та гетеро стереотипи Донбасу і Галичини: їх значення в проєктах нації будівництва в Україні* [w:] *Методологія. Теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, Charków 2014, nr 20, s. 133–142.
- «*Регіони України: що нас роз'єднує та що об'єднує? – погляди соціологів*», *Materiali okrągły stół*, Charków 2014 (access date. 09.11.2014, <http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/news/materiali-kruglogo-stolu-regioni-ukrayini-shcho-nas-roziednuie-ta-shcho-obiednuie-poglyadi>).
- Всемирный банк: 6,6 млн украинцев уехали из страны* (access date. 11.01.2015 <http://korrespondent.net/ukraine/events/1137162-vsemirnyj-bank-66-mln-ukraincev-uehali-iz-strany>).
- В этом году заявки на Green Card подали 8 млн человек: украинцы – в тройке лидеров (access date. 10.01.2015, <http://korrespondent.net/world/1282116-v-etom-godu-zayavki-na-green-card-podali-8-mln-chelovek-ukraincy-v-trojke-liderov>).
- В 2014 году возросло количество украинцев, желающих получить гражданство РФ – ФМС* (access date. 11.01.2015, <http://nashgazeta.net/72104-v-2014-godu-vozroslo-kolichestvo-ukraincev-zhelayuschih-poluchit-grazhdanstvo-rf-fms.html>).
- Количество украинцев, желающих получить статус беженца в Польше, выросло в 20 раз* (access date. 09.01.2015, <http://nvua.net/world/geopolitics/kolichestvo-ukraincev-zhelayuschih-poluchit-status-bezhenca-v-polshe-vyroslo-v-20-raz-24165.html>).
- Rovenchak O., *Визначення та класифікації міграції: наближення до операційних понять „Політичний менеджмент”* 2006, nr 2 (17), s. 127–139.
- Yudina T., *О социологическом анализе миграционных процессов* (access date. 10.01.2015, <http://allrefs.net/c3/3bz45/>).
- Zadorin I., *Миграционные ориентации населения стран СНГ Презентация на IV международной конференции «Продолжая Грушина»* (access date. 09.01.2015, http://wciom.ru/fileadmin/nauka/gr2014/presentations/5/Grushin-2014_zadorin5.pdf).
- Zakevich V., *Миграционные настроения в странах СНГ (по итогам международного исследования)*, „Социс” 2008, nr 10, s. 88–96.
- Ledneva L., *Профессионально-миграционные намерения российских студентов, обучающихся за рубежом*, „Социс” 2002, s. 94–101.
- В Украине растет количество желающих эмигрировать из страны* (access date. 09.01.2015, <http://www.ua-reporter.com/novosti/151420>).
- Kravchuk K., *Трудова міграція як фактор економічного зростання в Україні* [w:] *Analitichna iwaga*, 2014 (access date. 09.01.2015, http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_Briefing_Series/PB_M3_2014_ukr.pdf).
- Украинские трудовые мигранты перечислили домой 9 миллиардов долларов* (access date. 09.01.2015, <http://www.unmultimedia.org/radio/russian/archives/180395/#.VHg-e8kYiZS>).
- Міграція в Україні. Факти і цифри*, 2013 (access date. 09.01.2015, www.iom.org.ua/sites/default/files/ukr_ff_f.pdf).

MIGRATION COMMITMENTS IN DONBAS AND HALYCHYNA: RESULTS OF CROSS-REGIONAL INVESTIGATION

Abstract

The article is devoted to the migration commitments residents of two Ukrainian region: Donbas and Halychyna (results of cross-regional investigation “Worlds of East and West of Ukraine”, 2014). Migration commitments of the citizens of Donbas and Halychyna have common and different features. High level of migration commitments is common for these regions. European coun-

tries are still tempting for Ukrainian labor migrants, but there's regional specifics. For Donbas – Russia, Western Europe and then other countries. Western Europe and Poland are the most preferable for Halychyna. So, closeness of country to the border is the marker of its migration attractiveness. Reasons of potential migration are similar in that their main reason is economical (labor migration prevails in the East as well as in the West). Discrepancies lie in the fact that political reason for migration is actual only in Donbas. It gave ground to say that traditional for Ukraine labor migration in case of escalation of political situation, can be enlarged by political reasons and its directions correspond to the peculiarities of regional orientations of Ukrainians.

Keywords: region, Donbas, Halychyna, Ukraine, border, migration commitments, migration intentions.

Słowa kluczowe: region, Donbas, Galicja, Ukraina, obramowanie, zobowiązania migracji, intencje imigrantów.

Monika Pitera

**MOTYWACJA DO ZAANGAŻOWANIA SIĘ
W PRACĘ SPOŁECZNĄ**

Wprowadzenie

Wolontariatem najczęściej określa się pracę społecznie użyteczną, w ramach której pomoc drugiej osobie w wykonywaniu zadań, czynności czy poszczególnych działań jest bezinteresowna oraz dobrowolna. Wiedza na temat skutecznych instrumentów motywowania do pracy wolontariackiej powinna być przedmiotem szczegółowych badań. Badania te mogą posłużyć do interpretacji zmian zachowań w otaczającej rzeczywistości, jak również do poruszania zagadnienia zaspokojenia potrzeb. W wolontariacie nie są wykorzystywane standardowe instrumenty pobudzania motywacji do pracy, takie jak płaca czy premia. Wymienione elementy stanowią najważniejszą rolę jako bodźce płacowe w motywowaniu do pracy. A. Maslow wskazywał na zaspokojenie potrzeb niższego rzędu, by mogły pojawić się potrzeby rzędu wyższego, jak samorealizacja. Stąd instrumenty pozapłacowe częściej mają znaczenie dla osób na wyższych stanowiskach, a co za tym idzie lepiej opłacanych. W przypadku motywowania wolontariuszy najważniejsze znaczenie mają bodźce pozapłacowe.

Wolontariat obejmuje swym działaniem instytucje kulturowe i oświatowe, placówki publiczne i prywatne, duże cykliczne akcje oraz małe jednorazowe inicjatywy. Zainteresowanie ową ideą, która, jak twierdzi Vinicio Albanesi, jest pierścieniem spajającym tych, którzy czują się dobrze, z tymi, którzy czują się źle, wskazuje na ogromne pokłady ludzkiej wrażliwości, na rozumienie humanistycznych powinności. Wszystko zależy od chęci i zaangażowania samych uczestników, bez których żadna bezinteresowna działalność nie mogłaby być prowadzona¹.

¹ A. Karasińska, *Wolontariat jako nowe zjawisko w Polsce*, „Praca Socjalna” 2009, nr 2, s.123.

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie: dlaczego ludzie poświęcają swój wolny czas i angażują się w działalność społeczną. Ciekawość badacza dotycząca rzeczywistości społecznej w aspekcie „organizacji non-profit” wyłoniła również kwestię efektów bądź korzyści wynikających z działalności wolontariackiej. Dodatkowo wyłoniono typologię motywów zaangażowania w działalność społecznie użyteczną. Jednak najważniejszym elementem było skonfrontowanie motywacji badanych wolontariuszy ze znanymi z literatury klasyfikacjami motywacji.

1. Motywacja wolontariuszy w ujęciu teoretycznym

Dyskurs naukowy w tematyce motywacji nakreśla ujęcie interdyscyplinarne pojęcia. Specyfika terminu pracy wolontariackiej zakładającej wykonywanie dobrowolnej, ale i nieodpłatnej pracy pozwala na postawienie tezy o braku wpływu bodźców finansowych na wolontariuszy. Autorka stawia pytanie, dlaczego ludzie angażują się w działalność wolontariacką?

Próbą odpowiedzi na tak postawione pytanie jest analiza desk research dostępnej literatury przedmiotu. Analizą postaw prospołecznych zajmował się J. Reykowski, który wskazał trzy typy motywacji wolontariuszy związane z rolą emocjonalną empatii, rolą „struktury ja” oraz rolą sieci poznawczej. W odniesieniu do wspomnianych motywatorów autor formułuje trzy hipotezy, kolejno: „wrodzonego altruizmu”, „osobistego interesu” oraz „internalizacji norm”. Pierwsza hipoteza mówi, że ludzie odznaczają się specyficzną wrażliwością determinowaną wrodzonymi cechami temporalnymi jednostki. Tym samym empatia nie może być traktowana jako motywator działań społecznych w oderwaniu od warunków sprzyjających takiemu zachowaniu. Druga hipoteza stanowi, że w związku z pojawianiem się rozbieżności między informacjami napływającymi z otoczenia a standardami jednostki wzbudzone jest napięcie motywacyjne, które pobudza do działań na rzecz celów osobistych. Jednak dzięki zjawisku generalizacji własnych standardów „w określonych warunkach korzyść cudza nie jest odróżniana od własnej i tym samym dobro cudze staje się celem działalności, a nie środkiem dla osiągnięcia dobra własnego”². Ostatnia hipoteza odwołuje się do reprezentacji poznawczych obiektów zewnętrznych utworzonych w sieci poznawczej jednostki. Wyobrażenia stanu pożądanego wytwarzają napięcie motywacyjne oraz mogą stać się źródłem motywacji do działania na rzecz obiektu, jednak nie musi to być proces świadomy³.

² J. Reykowski, *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, Warszawa 1986, s.193.

³ *Ibidem*.

Według Cialdiniego głównym motywem zachowań prospołecznych jest realizacja określonego celu: (1) dla własnego dobra (np. uzyskać korzyści materialne), (2) aby podwyższyć swoją pozycję społeczną i zdobyć aprobatę, (3) w celu zarządzania własnym wizerunkiem (samoocena w oparciu o działania oraz to, jak postrzegają nas inni), (4) by w ten sposób radzić sobie z własnymi emocjami i nastrojami (redukcja napięcia emocjonalnego)⁴.

Indywidualizm w zachowaniu czy działaniu podyktowany jest nie jednym, lecz wieloma czynnikami. W ten sam sposób podchodzą teoretycy wyróżniający różne motywacje. Pierwsze ujęcie wyszczególnia:

- **motywację egocentryczną** – zakładającą, że zasadą ludzkich wyborów jest przewidywanie osobistych korzyści w postaci satysfakcji. Aspektem branym pod uwagę przez jednostkę jest kierowanie się zasadą bilansu zysku i strat;
- **motywację empatyczną** – opartą na zdolności człowieka do współodczuwania z innymi. Człowiek pomaga innym, by zmniejszyć lub zniwelować przykry stan napięcia wywołany widokiem osoby cierpiącej;
- **motywację normatywną** – cechującą się dążeniem do realizacji norm akceptowanych przez siebie, nabytych w toku socjalizacji czy procesów uczenia się⁵.

W innym ujęciu zaprezentowanym przez Góreckiego wskazano na **motywację**:

- **altruistyczną** wynikającą z potrzeby dopełnienia wartości własnego życia bezinteresowną pracą na rzecz innych, chęcią bycia potrzebnym po spełnieniu obowiązków zawodowych i rodzinnych oraz współczucia dla ludzi bezradnych i cierpiących;
- **zadaniową** kierowaną doświadczeniem i powinnością zawodową ukierunkowaną na neutralizowanie niedostatku i bezduszności opieki profesjonalnej;
- **ideologiczną** związaną z przeżyciem religijnym i rodzinnymi wzorami służby społecznej;
- **egoistyczną** spowodowaną niezadowolaniem z siebie podczas sprawowania opieki nad kimś bliskim, potrzebą sprawdzenia się, podniesieniem swojego prestiżu w oczach otoczenia oraz pozyskaniem nowych umiejętności umożliwiających zdobycie płatnej pracy;
- **afiliacyjną** jako poszukującą kontaktów z innymi ludźmi czy środowiskiem osób podobnie myślących i odczuwających.

Jednostka nie kieruje się jednym motywem, lecz mechanizm podejmowania działań jest polimotywacyjny, a o hierarchii motywów decyduje struktura osobowości, środowisko społeczne, etap biografii czy sytuacja⁶.

⁴ M. Wysińska, *Źródła i motywy zachowań prospołecznych* [w:] *Edukacja bez granic – mimo barier*, red. P. Bury, D. Czajkowska-Ziobrowska, Poznań 2008, s. 206–207.

⁵ A. Gołąb, *Normy moralne a gotowość do udzielania pomocy innym* [w:] *Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi*, red. J. Reykowski, Warszawa 1980, s. 230–233.

⁶ D. Lalak, T. Plich, *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 1999, s. 335.

W odniesieniu do pracy wolontariackiej dokonywany jest również podział na **motywacje zewnętrzne i wewnętrzne**. Pierwsze występują wtedy, gdy osoba działająca oczekuje, że jej działania będą dostrzeżone i zostaną wynagrodzone przez konkretne osoby lub społeczeństwo. Motywem zewnętrznym w tym wypadku może być również lęk przed karą za nieudzielenie pomocy. Motywacja wewnętrzna może mieć charakter niespecyficzny bądź specyficzny. Motywacja niespecyficzna to taka, która w sposób naturalny daje osobie przyjemność związaną z wykonywaniem pewnych czynności, na przykład przyjemność związaną z własną kompetencją lub odczuwanie przewagi nad kimś słabszym. Motywacja specyficzna jest czystą odmianą motywacji prospołecznych. Osoba, która kieruje się tym rodzajem motywacji, ma na celu rzeczywiste czynienie dobra. Dobra skierowanego do innych ludzi. Ten rodzaj motywacji ma również swój wewnętrzny podział na **motywacje empatyczne**, których specyfika została opisana powyżej, oraz **motywacje syntoniczne**, które powstają jako wynik kształtowania się „pojęcia »ja« połączonego rozmaitymi więzami z pojęciami reprezentującymi inne obiekty społeczne”⁷.

Wolontariusz pracuje z ludźmi, ale także w określonej organizacji, jaką jest stowarzyszenie czy fundacja. W odniesieniu do organizacji teoria dwuczynnikowa F. Herzberga wskazuje na zadowolenie i niezadowolenie z pracy, które kształtowane jest pod wpływem czynników motywacji (motywatorów) i czynników higieny psychicznej. Do pierwszej grupy zalicza: osiągnięcia, uznanie, samą pracę, odpowiedzialność, awans i rozwój pracownika, natomiast do grupy drugiej: relacje z przełożonymi, warunki pracy, stosunki interpersonalne, płacę i bezpieczeństwo, politykę i administrację firmy. Herzberg twierdził, że proces motywowania składa się z dwóch etapów. Najpierw muszą zaistnieć odpowiednie czynniki higieny psychicznej, np. bezpieczna praca, godziwa zapłata itp. Z kolei brak tych czynników powoduje niezadowolenie z pracy. Następnie powinny zostać uruchomione czynniki motywacji, które powodują wyższy poziom zadowolenia, zaangażowania w pracę oraz efektywność pracowników⁸. Czynniki higieny, jak na przykład zapewnienie odpowiednich warunków pracy, same w sobie nie będą stymulowały do lepszej pracy. Brak odpowiedniego wyposażenia, np. krzesła i stołu, nie wpłynie na to, czy wolontariusz będzie chciał zostać lub wykonywać pracę. Zostanie obniżona jego motywacja spowodowana brakiem wyposażenia do pracy⁹.

⁷ A. Kanios, *Spoleczne kompetencje studentów do pracy w wolontariacie*, Lublin 2008, s. 33.

⁸ R. Karaś, *Teorie motywacji w zarządzaniu*, Poznań 2004, s. 26–28.

⁹ Z. Tokarski, *Wolontariat w Polsce. Raport z badań w latach 2000–2003*, Łódź 2008, s. 127.

Motywowanie wolontariuszy oparte jest na formach pozafinansowych, tym samym ograniczone są możliwości stosowania różnych form presji czy wprost przymusu. Do istotnych motywatorów pozafinansowych, które mogą zostać wykorzystane w wolontariacie, należą:

- pochwała – jest podstawową niematerialną gratyfikacją za wykonywaną pracę. Przełożony powinien dostrzegać osiągnięcia pracowników, dziękować za włożony wysiłek, wyrażać uznanie. Psychologowie podkreślają, że potrzeba szacunku i uznania zajmuje bardzo wysokie miejsce w hierarchii potrzeb ludzkich. Pochwały sprzyjają: podnoszeniu poczucia wartości własnej pracownika, pełnemu przeżywaniu sukcesu, mobilizacji do osiągania dalszych sukcesów, mobilizacji innych pracowników do działań, które także zasłużą na wyrazy uznania;
- stwarzanie możliwości rozwoju – powierzenie pracownikowi bardziej odpowiedzialnej pracy, wymagającej wyższych kwalifikacji, np. koordynatora pracy. Ścieżka awansu stanowiskowego określa: rodzaj stanowiska, jakie może zajmować pracownik, oraz warunki, jakie powinien on spełnić, aby przejść na wyższe stanowisko;
- wzbogacenie pracy (jeden z motywacyjnych elementów organizacji pracy) – to łączenie czynności o różnym stopniu trudności i zwiększenie udziału elementów decyzyjnych w pracy. Do zakresu pracy dochodzą czynności związane z planowaniem pracy, kierowaniem nią oraz ponoszeniem odpowiedzialności za wykonywaną pracę. W ten sposób stwarza się pracownikowi możliwość samodzielnego decydowania (np. o kolejności i sposobie realizacji poszczególnych etapów pracy), korygowania ewentualnych błędów oraz powierza mu się część obowiązków, które wcześniej należały do przełożonego;
- rozwój personelu – oznacza polepszenie i rozszerzenie ogółu wiedzy oraz zdolności pracowników, które zostaną wykorzystane do osiągnięcia celów organizacji. Podstawę rozwoju personelu stanowią: edukacja formalna, ocena pracowników, doświadczenie w pracy oraz relacje interpersonalne;
- kontrola procesu pracy oraz komunikacja wewnętrzna jako instrumenty motywowania. Kontrola procesu pracy jest ważnym instrumentem oddziaływań motywacyjnych. Aby kontrola mogła być narzędziem motywacji, powinna być dokonywana regularnie i dotyczyć bezpośrednio wykonywanej pracy;
- doskonalenie sytuacji pracy – nacisk na stworzenie odpowiednich warunków pracy. Współczesna ergonomia stawia cele: dostosowanie maszyn i urządzeń, czynności do możliwości fizycznych i psychicznych człowieka, redukcja fizycznej i psychicznej uciążliwości, a także eliminowanie zagrożeń dla zdrowia i życia człowieka, wzbogacanie stanowisk pracy o wartości intelektualne i funkcje autoteliczne, zaspokajanie aspiracji pracowników, racjonalne wykorzystywanie ich zdolności do pracy;

- rotacja pracy (przemienność czynności) polega na cyklicznej zmianie (wymianie) zadań wykonywanych przez pracowników (np. co godzinę, co kilka dni)¹⁰.

Zachowania prospołeczne można wytłumaczyć teoriami poszczególnych dyscyplin naukowych. Każda z nich ma zarówno swoich zwolenników, jak i przeciwników. Nieustannie trwa debata, czy zachowania prospołeczne związane są tylko i wyłącznie z motywami egoistycznymi, gdzie pomoc innym osobom rozpatrujemy w kategoriach własnych zysków, czy może istnieją jednak pobudki altruistyczne, czyli bezinteresowną troską o drugiego człowieka w sytuacjach przyjsia z pomocą bez jakichkolwiek korzyści własnych.

2. Motywacja wolontariuszy w świetle badań

Motywacja, którą kierują się wolontariusze, może być tak różna, jak różni są ludzie. Jedni chcą zdobyć doświadczenie zawodowe i pozyskać nowe umiejętności. Inni pracują z potrzeby serca, według wyznawanych wartości i przekonań. Jeszcze inni poprzez wolontariat chcą odnaleźć siebie, dążą do samorealizacji i akceptacji. Jednak wszyscy pracują bez wynagrodzenia i robią to, na co większość osób nie ma czasu.

Anna Kanios badając społeczne kompetencje studentów do pracy w wolontariacie w województwie lubelskim na przełomie 2003/2004 r., objęła nim 128 studentów-wolontariuszy. Najliczniejsza kategoria badanych znalazła się w przedziale wiekowym 21–22 lata (42,9%), a co 3 badany (28,1%) nie przekroczył 20 r.ż. Zauważalna była nadreprezentacja kobiet, które stanowiły 78,9% ogółu badanych, a tylko 1/3 (21 osób) to mężczyźni. Motywacje badanych studentów-wolontariuszy miały charakter **altruistyczny**. Prawie wszystkie osoby (95,3%) stwierdziły, że powodem zaangażowania się była chęć niesienia pomocy innym ludziom. Równie często deklarowano chęć wypełnienia sensownym zajęciem czasu wolnego oraz współczucie dla osób potrzebujących. Drugim powodem była **motywacja zadaniowa** związana z chęcią zdobycia doświadczenia zawodowego, wiedzy i umiejętności, chęcią sprawdzenia się w działaniu (66,4%). Kolejną wymienianą motywacją była **motywacja afiliacyjna** (46%) mająca na celu poszukiwanie kontaktów z innymi ludźmi. Istotnym powodem zaangażowania się w wolontariat była wiara w Boga (37,5%) – **motywacja ideologiczna**¹¹.

¹⁰ Z. Jasiński (red.), *Motywowanie w przedsiębiorstwie*, Warszawa 2001, s. 51.

¹¹ A. Kanios, *Badanie społeczne kompetencji studentów do pracy w wolontariacie*, „Praca Socjalna” 2006, nr 1, s. 46–57.

Motywację osób zaangażowanych w wolontariat prezentują także ogólnopolskie badania przeprowadzane na zlecenie Stowarzyszenia Klon/Jawor i Stowarzyszenia Centrum Wolontariatu. Wyniki badań z 2010 r. wskazały na przyjemność w pomaganiu innym oraz zainteresowanie taką pomocą (43%) jako motywy zaangażowania się w wolontariat¹². Inne motywy prezentują badania z 2013 r., w których ankietowani wskazywali:

- korzyści psychologiczne wynikające z poczucia bycia potrzebnym (66%),
- czynniki normatywne uwzględniające zasadę „należy pomagać” (46%),
- relacje towarzyskie i społeczne, by zyskać szacunek (30%),
- korzyści w postaci doświadczenia oraz umiejętności (28%),
- ciekawe spędzenie czasu (28%) oraz działania znajomych (18%)¹³.

Postawa prospołeczna charakteryzuje się gotowością ludzi do działań na rzecz drugiego człowieka czy dobra ogólnospołecznego. Mówiąc o postawach egoistycznych, mam na myśli działanie, którego celem jest zaspokojenie własnych potrzeb, nie zważając na potrzeby innych ludzi.

Przeprowadzone przez autorkę w 2012 r. badania wśród wolontariuszy Stowarzyszenia Inicjatyw Wolontarystycznych w Rzeszowie obejmowały próbę 120 jej członków. W badanej zbiorowości wolontariuszy zdecydowanie przeważały kobiety (79%). Mężczyźni stanowili tylko 21% badanych respondentów.

Tabela 1. Wiek wolontariuszy ze względu na płeć

			Płeć		Ogółem
			mężczyzna	kobieta	
Wiek	16–18 lat	liczebność	5	28	33
		płeć	17,2%	25,7%	23,9%
		ogółem	3,6%	20,3%	23,9%
	19–21 lat	liczebność	14	53	67
		płeć	48,3%	48,6%	48,6%
		ogółem	10,1%	38,4%	48,6%
	22–24 lat	liczebność	10	28	38
		płeć	34,5%	25,7%	27,5%
		ogółem	7,2%	20,3%	27,5%
Ogółem		liczebność	29	109	138
		płeć	100,0%	100,0%	100,0%
		ogółem	21,0%	79,0%	100,0%

Źródło: opracowanie własne.

¹² *Zaangażowanie społeczne Polaków w roku 2010: wolontariat, filantropia, 1%*, Stow. Klon/Jawor 2011.

¹³ *Wolontariat, filantropia, 1% i wizerunek organizacji pozarządowej. Raport z badania 2013*, Stowarzyszenie Klon/Jawor 2014.

Średnia wieku badanych osób wyniosła 21 lat. Najliczniej reprezentowana była badana zbiorowość w przedziale wiekowym 19–21 lat (48,6%) zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn (odpowiednio 48,3% oraz 48,6%). Kobiety przeważają w przedziale wiekowym 16–18 lat (25,7%), zaś mężczyźni w przedziale wiekowym 22–24. 61,2% badanych wolontariuszy mieszkało w miejscowościach powyżej 100 tys. mieszkańców. 1/4 ankietowanych zamieszkiwała wieś. Ponad połowa badanych wolontariuszy ocenia sytuację materialną swojej rodziny jako przeciętną (55,4%), a 1/4 z nich jako raczej dobrą (25,9%).

Tabela 2. Stosunek wolontariuszy do wiary ze względu na płeć

			Płeć		Ogółem
			mężczyzna	kobieta	
Stosunek do wiary	głęboko wierzący i regularnie praktykujący	liczebność	13	27	40
		płeć	44,8%	24,5%	28,8%
		ogółem	9,4%	19,4%	28,8%
	wierzący, ale praktykujący nieregularnie	liczebność	12	80	92
		płeć	41,4%	72,7%	66,2%
		ogółem	8,6%	57,6%	66,2%
	niewierzący i niepraktykujący	liczebność	3	1	4
		płeć	10,3%	0,9%	2,9%
		ogółem	2,2%	0,7%	2,9%
	mój stosunek do religii jest inny	liczebność	1	2	3
		płeć	3,4%	1,8%	2,2%
		ogółem	0,7%	1,4%	2,2%
Ogółem	liczebność	29	110	139	
	płeć	100,0%	100,0%	100,0%	
	ogółem	20,9%	79,1%	100,0%	

Źródło: opracowanie własne.

Spośród badanych wolontariuszy 66,2% uznało siebie za wierzących, ale praktykujących nieregularnie, 28,8% za głęboko wierzących i praktykujących regularnie, 2,9% za niewierzących i niepraktykujących. Kobiety częściej niż mężczyźni uważały się za osoby wierzące, ale praktykujące nieregularnie (odpowiednio 72,7% oraz 41,4%). Głęboko wierzących i praktykujących regularnie jest więcej mężczyzn (44,8%) niż kobiet (24,5%). Odsetek wolontariuszy niewierzących i niepraktykujących jest wyższy wśród mężczyzn (10,3%) niż wśród kobiet (0,9%).

Badania autorki pozwoliły na wskazanie głównego rodzaju motywacji mającej charakter altruistyczny. 54,7% respondentów stwierdziło, że powodem ich zaangażowania w działalność wolontariacką jest chęć pomagania osobom potrzebującym. 1/4 ankietowanych pragnie racjonalnie wykorzystać swój czas

wolny (20,9%). Współczucie dla osób potrzebujących jako pobudka altruistyczna wskazana została przez 1/5 badanych (20,1%).

Drugą wyróżnioną przez badanych pobudką do działań jest tzw. motywacja zadaniowa. Respondenci wymienili chęć zdobycia wiedzy i nowych umiejętności dzięki pracy wolontariackiej (49,6%), zdobycie doświadczenia zawodowego (25,5%) oraz możliwość wykazania się w pracy (31,7%).

Motywacja afiliacyjna skupiająca się na poszukiwaniu kontaktów oraz chęci przebywania z innymi kierowała 37,1% respondentów.

Motywacja wolontariusza wy pływa również z przekonań religijnych (10,1%) oraz wiary w powracające dobro (15,8%) – tzw. motywacja ideologiczna. Ponad połowa badanych wolontariuszy (52,5%) zaangażowała się w działalność wolontariacką dlatego, że pomoc innym daje im poczucie satysfakcji. Waleorem motywacyjnym jest także zwiększenie poczucia własnej wartości poprzez fakt bycia potrzebnym. Z chęci zaspokojenia własnych potrzeb wyłaniają się motywacje egoistyczne.

Najważniejszym czynnikiem motywującym jest wdzięczność ze strony osób, którym się pomaga (67,6%). Na drugim miejscu jest możliwość samorealizacji (46,8%). Wolontariat pozwala także na zdobycie nowej wiedzy i umiejętności (39,6%). Pokonanie lęku i strachu przed nieznanym jest również czynnikiem stymulującym do działania (39,6%). Na kolejnym miejscu wolontariusze wymieniają umiejętne wykorzystanie pomocy przez podopiecznego (18%), wsparcie od innych członków organizacji (16,5%), uczestnictwo w decyzjach organizacji (8,6%) oraz możliwość uzyskania nagrody (5,8%).

Uzyskane dane pozwalają stwierdzić, że oprócz niewystarczającej ilości czasu wolnego (52,5%) czynnikami utrudniającymi angażowanie się w wolontariat są: osobiste trudności (43,2%), brak motywacji do pracy wolontariackiej (42,4%), brak wiary w skuteczność swoich działań (34,5%), niewystarczająca wiedza (20,9%) oraz brak umiejętności pomagania innym (20,1%).

Współpraca z organizacją wiąże się z pewnymi korzyściami zarówno dla wolontariusza, jak i samej organizacji w nim współpracującej. Ponad połowa badanych wskazuje na satysfakcję z udzielanej pomocy jako największą formę nagrody (59%). Według malejącej częstotliwości wyborów od organizacji wolontariusze otrzymują: możliwość kontaktu z innymi (43,9%), wiedzę i umiejętności (38,8%), doświadczenie zawodowe (33,8%), akceptację (30,2%), szkolenia/kursy (25,2%), wdzięczność (24,5%), dowartościowanie siebie (23,7%), poczucie przydatności (23%), samorealizację (17,3%), wypełnienie czasu wolnego (15,8%), wykorzystanie własnych zasobów (13,7%), wsparcie (9,4%), ucieczkę przed samotnością (8,6%) oraz możliwość podróżowania (6,6%). Każdy z badanych coś otrzymał od organizacji, dlatego nikt nie zaznaczył odpowiedzi wskazującej na brak otrzymywania czegokolwiek.

Nie sposób wymienić wszystkich korzyści, jakie niesie ze sobą wolontariat. Z pewnością mobilizuje i zachęca do aktywizacji społecznej, pociąga do indywidualnej i zbiorowej odpowiedzialności za problemy innych, dąży do poszukiwania coraz to nowszych i skuteczniejszych ich rozwiązań, stanowi punkt wyjścia dla przyjęcia roli aktywnego obywatela, któremu nie jest obojętny los drugiego człowieka. Uczy myślenia i działania altruistycznego, przekształca ludzi zwyczajnych w organizatorów, twórców, prekursorów, negocjatorów, broniących praw innych, niepotrafiących odnaleźć się w trudnej rzeczywistości społecznej. Pomaga również przełamywać bariery psychiczne i fizyczne, staje się szansą dla osób, które chcą wyrwać się z tzw. marginesu życia – niepełnosprawni, bezrobotni, starzy, „powracający” z uzależnień. Praca w wolontariacie stanowić może wówczas dla nich formę terapii i wsparcia, a nawet staje się miejscem realizacji własnych pasji życiowych¹⁴.

Wolontariusz niejednokrotnie czerpie korzyści z wolontariatu: wspomagając działalność osób i placówek, nabiera doświadczenia i nowych umiejętności w zawodzie, uczy się udzielania pomocy adekwatnej do sytuacji, poprzez pracę wolontariacką zwiększa swoją atrakcyjność i często ułatwia sobie start w życie zawodowe, podnosi świadomość własnej wartości, samoakceptacji, kształtuje otwartość na nowe pomysły i wyzwania¹⁵; poszerza wiedzę o nowoczesnych, nieodpłatnych działaniach na rzecz innych, umiejętnie, kreatywnie spędza swój wolny czas, poświęcając się innym, wzbogacając siebie i umożliwiając samorealizację; w życiu zdominowanym przez pieniądź, pogoń za dobrami materialnymi wolontariusz uwypukla humanitaryzm, stawia człowieka na pierwszym miejscu. Wolontariusz może być bezinteresowny i często takim jest, jednak sama działalność zawsze wiąże się z otrzymywaniem czegoś w zamian (satisfakcji, doświadczenia, wiedzy)¹⁶.

Podsumowaniem zagadnienia motywacji wolontariuszy będzie wypowiedź M. Ochman: „Długo zastanawialiśmy się nad tą bezinteresownością i dopiero kiedy zrozumieliśmy, że wolontariusze nie pracują bezinteresownie, udało nam się w pełni pojąć sens wolontariatu”. Ludzie działają w wolontariacie, ponieważ mają określonego typu korzyści pozamaterialne, zaspokajają potrzeby wyższego rzędu¹⁷. Niektórzy chcą mieć poczucie dobrze spełnionego obowiązku, inni uważają, że takie doświadczenie dobrze będzie wyglądać w curriculum vitae, jeszcze inni spłacają dług społeczny.

¹⁴ A. Ciesiołkiewicz, *Wolontariat szansą dla młodzieży*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 5, s. 11–12.

¹⁵ A. Roguska, *Wolontariat – działania na rzecz jednostki i społeczeństwa* [w:] *Wolontariat w teorii i praktyce*, red. M. Danielak-Chomać, B. Dobrowolska, A. Roguska, Siedlce 2010, s. 39.

¹⁶ D. Moroń, *Wolontariat w trzecim sektorze. Prawo i praktyka*, Wrocław 2009, s. 42.

¹⁷ Z. Wejzman, *Wolontariat – nowe spojrzenie na pracę społeczną*, „Rocznik”, nr 2, Warszawa 1996, s. 30.

Wolontariusz potrzebuje motywacji, którą można uzyskać przez proste czynności, tj. wprowadzenie w pracę i obowiązki, zapewnienie dobrej atmosfery pracy i relacji ze współpracownikami i podopiecznymi, umożliwienie mu rozwoju, zdobywanie nowych umiejętności, docenienie, wysłanie okolicznościowej kartki czy umieszczenie jego nazwiska w organizacji.

Podsumowanie

Współczesne przemiany ekonomiczne i cywilizacyjne sprawiają narastanie potrzeb społecznych, które w sposób szczególny odnoszą się do grup i jednostek niesamodzielnych – biedni, bezrobotni; dysfunkcyjnych – rodziny problemowe i patologiczne; dotkniętych zdarzeniami losowymi – niepełnosprawni, chorzy; zagubionych – starzy, bezdomni. Sytuacja ta powoduje, że działania państwa na tych obszarach życia stają się coraz częściej niewystarczające i mało efektywne. Rodzi się zatem potrzeba tworzenia alternatywy – instytucji niezależnych od państwowego systemu pomocy społecznej, które mogłyby co najmniej uzupełniać zadania, jakie przed nim stoją. Szansę taką dają organizacje pozarządowe wraz z kapitałem ludzkim, m.in. wolontariuszami. Odpowiedni system motywacyjny wdrożony w organizacjach przyczyni się do rozszerzenia kręgu osób zainteresowanych bezinteresowną pomocą na rzecz drugiej osoby oraz zbuduje odpowiednią strukturę organizacyjną. Wolontariusz nie jest ograniczany strukturą organizacji. Dzięki temu ma szansę wykorzystywać własny potencjał twórczy, dotychczasowe doświadczenia, umiejętności, wiedzę, by w ten sposób poszerzać perspektywy dla wykonywanej pracy. Dlatego niezbędne jest poznanie motywów, jakimi kierują się wolontariusze. Działalność wolontariusza nie zastąpi płatnej działalności zawodowej, ale stanowi nieocenione źródło społecznej wartości.

Bibliografia

- Ciesiołkiewicz A., *Wolontariat szansą dla młodzieży*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 5.
- Gołąb A., *Normy moralne a gotowość do udzielania pomocy innym [w:] Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi*, red. J. Reykowski, Warszawa 1980.
- Jasiński Z. (red.), *Motywowanie w przedsiębiorstwie*, Warszawa 2001.
- Kanios A., *Badanie społeczne kompetencji studentów do pracy w wolontariacie*, „Praca Socjalna” 2006, nr 1.
- Kanios A., *Społeczne kompetencje studentów do pracy w wolontariacie*, Lublin 2008.
- Karasińska A., *Wolontariat jako nowe zjawisko w Polsce*, „Praca Socjalna” 2009, nr 2.
- Karaś R., *Teorie motywacji w zarządzaniu*, Poznań 2004.

- Lalak D., Plich T., *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 1999.
- Moroń D., *Wolontariat w trzecim sektorze. Prawo i praktyka*, Wrocław 2009.
- Reykowski J., *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, Warszawa 1986.
- Roguska A., *Wolontariat – działania na rzecz jednostki i społeczeństwa [w:] Wolontariat w teorii i praktyce*, red. M. Danielak-Chomać, B. Dobrowolska, A. Roguska, Siedlce 2010.
- Tokarski Z., *Wolontariat w Polsce. Raport z badań w latach 2000–2003*, Łódź 2008.
- Wejman Z., *Wolontariat – nowe spojrzenie na pracę społeczną*, „Rocznik”, nr 2, Warszawa 1996.
- Wyszyńska M., *Źródła i motywy zachowań prospołecznych [w:] Edukacja bez granic – mimo barier*, red. P. Bury, D. Czajkowska-Ziobrowska, Poznań 2008.
- Wolontariat, filantropia, 1% i wizerunek organizacji pozarządowej. Raport z badania 2013*, Stowarzyszenie Klon/Jawor 2014.
- Zaangażowanie społeczne Polaków w roku 2010: wolontariat, filantropia, 1%*, Stowarzyszenie Klon/Jawor 2011.

THE MOTIVES OF ARRIVING AT A DECISION ABOUT ENGAGING IN VOLUNTARY WORK

Abstract

When you make decisions in life involves analyzing the pros and cons. In contrast to work for another person depends on the motives of the person making of her. The specificity of the motivation for this work stems from her making a voluntary and non-remunerated for it execution. Motivation is also one of the functions of management. It forms an integral part of human resource development. It is often stressed that volunteering is an opportunity for professional and personal development. With its commitment to work for other volunteer gets to know himself, gaining experience, and develop interpersonal skills. The article presents the problem of motivation to take out voluntary activities with the attempt of classification based on the results of research and theoretical aspect.

Keywords: motive, voluntary service, selflessness, profit.

Słowa kluczowe: motyw, wolontariat, bezinteresowność, korzyść.

Estera Machowska

**SEXTING JAKO RYZYKOWNA FORMA
UJAWNIANIA INTYMNOŚCI W SIECI**

Wstęp. Wyjście intymności ze sfery prywatnej

Intymność to cecha składowa prywatności, którą na zasadzie przeciwieństw można rozumieć jako to, co nie jest publiczne. Jak pisze Marek Krajewski, intymność odnosi się do tego co osobiste, co ma poufny i dyskretny charakter, z czym człowiek pozostaje w stosunkach zażyłości, tak więc odgrywa podstawową rolę w życiu każdego człowieka. Intymność traktowana jako synonim seksualności wiąże się z rozumieniem wszystkich zachowań seksualnych człowieka jako zachowania intymne. Trudno jednak określić dychotomię podziału publicznego i prywatnego, a w konsekwencji nie można definitywnie usytuować intymności w sferze zachowań prywatnych. Za takim stanem przemawia to, że intymne zachowania człowieka są obecnie podejmowane w sferze publicznej, a ich istnienie jest ważne dla podtrzymywania ciągłości systemu. Przemieszczenie obszaru intymności powoduje jej instrumentalizację, przekształcając się z wartości przypisanej każdej jednostce ludzkiej w środek, którym osoba posługuje się, by realizować swoje instrumentalne cele (głównie o charakterze ekonomicznym). Podejmując analizę z innego punktu widzenia, przesunięcie intymności do sfery publicznej i systemowej może powodować, że system, od którego oczekuje się, by dawał poczucie bezpieczeństwa i zaspokajał nawet najbardziej zindywidualizowane potrzeby, będzie sprawniej i efektywniej realizował swoje cele. W takiej sytuacji na to co publiczne i podtrzymujące system przechodzą obowiązki, które pełniła sfera prywatna. Jak podkreśla M. Krajewski, „publiczna intymność” choć na przekór prywatności potęguje intymność z dwóch powodów: staje się nośnikiem wiedzy o ludzkiej różnorodności, ale także wpływa na wzajemne zrozumienie ludzi. Owo przemieszanie obszarów

intymności powoduje powstawanie nowych relacji i zjawisk redefiniujących intymność, zaczyna ona podlegać regułom rządzącym strefą publiczną, według których wszystko jest środkiem, a nie celem, a jako wartość nie można uznać tego, czego nie można zredukować do instrumentalnego wymiaru¹.

Przedstawione w artykule zjawisko *sextingu* jest formą wyrażania intymności w publicznej przestrzeni Internetu, przestrzeni, która nie jest ograniczona ani czasowo, ani przestrzennie, co nadaje jej zupełnie nowe właściwości. Internet jest miejscem, w którym zamieszczone treści mogą być dostępne przez długi czas, a ponadto wykorzystane lub obejrzone przez nieograniczoną liczbę odbiorców. Autorka artykułu miała na celu przedstawienie *sextingu* jako formy ujawniania intymnych informacji przy użyciu narzędzi telekomunikacyjnych, która wykorzystywana jest przez młodzież, oraz określenie związku zjawiska z agresją elektroniczną.

Wyjaśnienia definicyjne

Sexting to potoczne określenie, które jest zlepkiem słów *sex* i *texting* (z ang. wysyłanie SMS-ów). Według tłumaczenia słownikowego *sexting*² to wysyłanie i otrzymywanie zdjęć lub wiadomości o charakterze seksualnym przy użyciu telefonów komórkowych (głównie smartfonów, wyposażonych w aparat oraz posiadających możliwość połączenia się z Internetem).

W roku 1998 amerykańska nastolatka umieściła w swoim pokoju kamerę internetową i choć była ona włączona 24 godziny na dobę, zachowywała się tak, jakby jej nie było. Jej zachowanie, które zostało powielone setki razy, stało się początkiem tego, co dziś możemy nazwać *sextingiem*³. *Sexting* służy m.in. wyrażaniu miłości, flirtowaniu nie tylko przez nastolatków, choć wśród tej grupy jest najbardziej rozpowszechniony. Służy również wykorzystywaniu i upokarzaniu osób wysyłających nagie, półnagie lub erotyczne zdjęcia czy filmiki⁴. W jednej z amerykańskich broszur informacyjnych dla rodziców autorzy wymieniają możliwe scenariusze prowadzenia *sextingu*:

- pomiędzy zakochaną parą – *sexting* jest w tym przypadku częścią ich aktywności seksualnej, na wyłączność związku;

¹ M. Krajewski, *Intymność w przestrzeniach publicznych: powtórzenie, dyseminacja i rozproszenie* [w:] *Formy zamieszkiwania. Publiczne i prywatne przestrzenie miasta*, red. P. Wołyński, Poznań 2010, s. 41–55.

² *Oxford dictionary defines sexting cyberbullying*, <http://www.wired.com/2011/08/oxford-dictionary-sexting/> (dostęp: 31.10.2015).

³ T. Bienias, *Internet*, Kraków 1998, s. 78–79.

⁴ M. Dziewanowska, *Sexting – wyzwanie dla prawa i rzeczywistości*, „Niebieska Linia” 2012, nr 2(79), s. 27–28.

- pomiędzy parą zakochanych, którzy dzielą się zdjęciami z innymi;
- pomiędzy osobami, które jeszcze nie są parą, ale przynajmniej jedna ma nadzieję, że zostaną i w ten sposób chce uzyskać zainteresowanie⁵.

Przyczyny *sextingu*

Przyczyn powstania zjawiska wśród młodych ludzi upatruje się m.in. w zmianie podejścia do seksualności człowieka dzięki coraz większym możliwościom telekomunikacyjnym, ale także w większym zainteresowaniu płcią przeciwną, w ciekawości, chęci rozrywki, rentowności takich zachowań. Socjologowie i psychologowie zwracają uwagę, że młodym ludziom dostarczane są wzorce nie zawsze godne naśladowania. Często wzorami dla młodych osób są celebryci, których prywatne zdjęcia o charakterze seksualnym „wyciekają” do Internetu. Z tego względu fani nie widzą nic złego w upublicznianiu swoich własnych zdjęć o takiej tematyce⁶. Seksualność obecnie jest postrzegana jako towar, natomiast fizyczność jednostki jak zmienna, która może mieć wpływ na pozycję społeczną, dlatego dla niektórych osób zaprezentowanie w odpowiedni sposób swojej fizyczności jest sposobem na zmianę aktualnej pozycji.

Motywacje do podejmowania zachowań o charakterze *sextingu* mogą być następujące:

- dążenie do stania się bardziej atrakcyjnym dla interesujących osób,
- pragnienie zwrócenia na siebie uwagi i poczucia się wyjątkowo,
- chęć zawstydzenia kogoś, zemsty, wyrządzenia szkody,
- forma bezpiecznej alternatywy seksu (bezpieczna forma zdrady).

Z wymienionych powodów ludzie postrzegają wysyłanie sobie seksualnych zdjęć za zachowanie, które może przynieść zdecydowanie większe korzyści niż szkody.

W ówczesnym świecie granice pomiędzy życiem prywatnym a publicznym zdają się być bardzo płynne. Prywatna sfera życia dla młodych ludzi przestaje należeć do stref chronionych. Ponadto rozwój mediów społecznościowych, który związany jest z zagęszczeniem sieci społecznych i intensyfikacją kontaktów międzyludzkich, nasilają procesy dzielenia się wszelkiego rodzaju informacjami dotyczącymi sfery intymnej, np. poprzez portal Facebook⁷.

⁵ G.K. Fritz (ed.), *A Parent's Guide to Sexting*, “The Brown University Child and Adolescent Behavior Letter” 2013, t. 29, Supplement, s. 1–2.

⁶ A. Kędzierzawska, *Sexting w portalach społecznościowych – współczesne wyzwanie dla Policji*, „Stołeczny Magazyn Policyjny” 2012, nr 7, s. 4–5.

⁷ *Ibidem*.

Stan dotychczasowej wiedzy dotyczącej *sextingu*

Jedne z pierwszych badań dotyczących zjawiska, do których odwołuje się wielu badaczy, zostały przeprowadzone przez Narodową Kampanię Zapobiegania Nastoletniej i Nieplanowanej Ciąży i Cosmogirl.com w USA w 2008 r. na próbie 653 nastolatków (13–19 lat) oraz 627 dorosłych (20–26 lat). Analizy ujawniły, że około 40% nastolatków przyznawało się do wysyłania SMS-ów i e-maili zawierających treści erotyczne. Jedna na pięć nastolatek wysyłała sobie nawzajem z rówieśniczkami nagie lub półnagie zdjęcia przez telefon komórkowy lub online⁸.

Również wielokrotnie przywoływane badania wykonane przez Associated Press-MTV w 2009 r. w USA wśród osób w wieku 14–19 lat wykazały, że kobiety były bardziej skłonne do wysyłania nagich zdjęć, natomiast mężczyźni chętniej je otrzymywali. Ponad połowa badanych (61%) wysyłających zdjęcia przyznała, że została do tego zmuszona. Prawie jedna osoba na pięć, która otrzymywała tego typu wiadomości, przekazała je komuś innemu. Istotną informacją, którą ujawniły badania, była świadomość, że nadużycia cyfrowe są poważnym problemem w grupie wiekowej badanych. Uważało tak 75% osób⁹.

Christopher J. Ferguson w 2011 r. zbadał wysyłanie i otrzymywanie erotycznych i nagich zdjęć wśród 207 hiszpańskich kobiet (studentek) w USA. Badanie wykazało, że ok. 20% spośród nich wysyłało takie wiadomości do innych osób, natomiast ok. 34% badanej populacji otrzymało takie przekazy¹⁰.

Donald S. Strassberg, Ryan K. McKinnon, Michael A. Sustaíta i Jordan Rullo w 2012 r. w USA przebadali 606 młodych ludzi o różnym pochodzeniu etnicznym. Badając wysyłanie i odbieranie rozbieranych zdjęć wśród uczniów niepublicznych szkół średnich, otrzymali następujące wyniki: 18,3% mężczyzn i 17,3% kobiet wysyłało takie materiały o sobie, natomiast 49,7% mężczyzn i 30,9% kobiet było odbiorcami tego typu treści. 27% mężczyzn i 21,4% kobiet przekazywało dalej otrzymane obrazy¹¹.

Jose R. Agustina i Esperanza L. Gómez-Durán w 2012 r. w Hiszpanii badały wysyłanie, otrzymywanie oraz dzielenie się seksualnie sugestywnymi wiadomościami (w tym nagimi i półnagimi zdjęciami) pomiędzy studentami w różnym

⁸ K.R. Taylor, "Sexting": *Fun or Felony?*, "Principal Leadership" 2009, t. 9, nr 8, s. 60.

⁹ D. Siegle, *Cyberbullying and Sexting: Technology Abuses of the 21st Century*, "Gifted Child Today" 2012, t. 33, nr 2, s. 15.

¹⁰ Ch.J. Ferguson, *Sexting Behaviors Among Young Hispanic Women: Incidence and Association with Other High-risk Sexual Behaviors*, "Psychiatric Quarterly" 2011, t. 82, nr 3, s. 239–243.

¹¹ D.S. Strassberg, R.K. McKinnon, M.A. Sustaíta, J. Rullo, *Sexting by High School Students: An Exploratory and Descriptive Study*, "Archives of Sexual Behavior" 2013, t. 42, nr 1, s. 15–21.

wieku (od 18 do nawet 29 lat). Przeprowadzone analizy wykazały, że ok. 69% populacji otrzymywało materiały seksualnie sugestywne, natomiast 67% wysyłało takie materiały. Biorąc pod uwagę podział populacji według płci, odsetek wysyłających i otrzymujących takie treści był o 10% wyższy wśród mężczyzn. Nagie lub półnagie zdjęcia wysyłało ok. 10% badanych, natomiast ok. 40% otrzymało takie zdjęcia. Wśród kobiet 14% wysyłało, a 40% odbierało takie fotografie. Taki sam odsetek mężczyzn co kobiet otrzymywał nagle lub półnagie zdjęcia, natomiast zdecydowanie mniej mężczyzn (ok. 4%) wysyłało takie materiały¹².

Ponieważ *sexting* jest zjawiskiem społecznym, nieuniknione jest występowanie różnic kulturowych w odmiennych środowiskach. Pomimo tych różnic dotychczasowe badania (głównie zagraniczne) wskazują na powszechność tej praktyki wśród młodych ludzi. W Polsce badania naukowe dotyczące zjawiska są fragmentaryczne. Podmioty poruszające temat *sextingu* odwołują się głównie do badań amerykańskich. W USA *sexting* został publicznie uznany za poważny problem o konsekwencjach społecznych, szczególnie wśród młodych ludzi (im młodsze osoby, tym poważniejsze konsekwencje mogą wystąpić). Pomimo różnic w wynikach badań nie można podważyć globalnej obecności zjawiska *sextingu*¹³.

Od *sextingu* w stronę agresji elektronicznej na tle seksualnym

Według Jacka Pyżalskiego „agresja elektroniczna dotyczy zasadniczo wszystkich aktów agresji, w która narzędziem realizacji są telefony komórkowe lub internet”¹⁴. Realizacja cyberprzemocy może być bardziej dotkliwa dla ofiary niż przemoc fizyczna, która po pierwsze ma gdzieś początek i koniec, a po drugie liczba sprawców i widzów biorących udział w procederze jest ograniczona. Kompromitujące materiały w wersji elektronicznej, które są źródłem negatywnych zachowań, mogą trafić do nieograniczonej liczby odbiorców oraz być dostępne w wirtualnej przestrzeni przez bardzo długi czas. *Sexting* może stać się pobudką do zachowań agresywnych w sieci szczególnie wtedy, gdy jedna ze stron biorących udział w opisywanych zachowaniach w jakiś sposób nie odnie się korzyści z uczestnictwa w nich. Może wówczas użyć posiadanych materiałów, aby upokorzyć inną zainteresowaną osobę, dokuczyć jej, zemścić się, ob-

¹² J.R. Agustina, E.L. Gómez-Durán, *Sexting: Research Criteria of a Globalized Social Phenomenon*, “Archives of Sexual Behavior” 2012, t. 41, nr 6, s. 1325–1328.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*, Sopot 2011, s. 41.

winić za zaistniałą sytuację lub wykorzystać. W takiej sytuacji *sexting* przybiera formę *cyberbullyingu* czy *stalkingu*, które można zakwalifikować do aktów agresji elektronicznej. Występuje ona wtedy, kiedy osoba zaczyna używać manipulacji, siły (nie fizycznej, która w procesie cyberprzemocy zazwyczaj nie ma znaczenia), ujawnia powierzone jej w sekrecie materiały. W dzisiejszym dopracowanym technologicznie świecie, o bardzo wysokim wskaźniku rozwoju mediów społecznościowych wykorzystanie niewygodnych dla danej osoby materiałów jest sprawą niezwykle prostą. Dlatego ludzie powinni zwiększać swoją świadomość na temat wirtualnej rzeczywistości i unikać związanych z nią zagrożeń. Zarówno wśród młodych, jak i dorosłych ludzi popularne jest traktowanie *sextingu* jako zemsty w sieci za nieodwzajemnione uczucia. Wiele zdjęć czy filmów jest publikowanych po rozpadzie związku. Z tego względu w większości sprawcy cyberprzemocy są znani ofiarom. Jeśli prowokatorem *sextingu* są partnerzy, czyli bliskie osoby, które darzone są zaufaniem, nie zastanawiamy się nad potencjalnym, nieodpowiednim użyciem posiadanych rozbieranych zdjęć. Mają one przecież być dostępne na wyłączny użytek zainteresowanego. Jeżeli jednak zmieniają się uczucia w stosunku do danej osoby, często publikacja takich materiałów jest swego rodzaju karą za doznane zranienie. Internetowa cyrkulacja materiałów seksualnie sugestywnych może stać się życiowym dramatem bohatera owych treści, który niespodziewanie może zostać „gwiazdą porno”.

Możliwe skutki procederu

Jak uważa prof. Zbigniew Izdebski, „Młodzi ludzie nie są do końca świadomi, że ich zachowania erotyczne w Internecie mogą z łatwością zostać nagrane, a później wykorzystane przeciwko nim”¹⁵. Problem braku zrozumienia konsekwencji takiego zachowania nie dotyczy jedynie młodych osób, jednak jak wskazują badania, odsetek osób podejmujących zachowania rozumiane jako *sexting* jest najwyższy wśród młodzieży. Poważnym zagrożeniem związanym z wysyłaniem swoich erotycznych zdjęć jest prawdopodobieństwo, że trafią one do Internetu, gdzie będą dostępne przez bardzo długi czas dla nieograniczonej liczby odbiorców. Materiały udostępnione w Internecie zaczynają żyć własnym życiem. Raz udostępnione zdjęcie może być powielone niezliczoną ilość razy i nawet pomimo całkowitego usunięcia pojawić się ponownie, czyniąc autorowi nieprzewidywalne szkody. Jak zaznacza Z. Izdebski, pomimo tego że zjawisko

¹⁵ S. Kozak, *Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości. Przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinach i w szkołach*, Warszawa 2014, s. 192.

jest nowe, należy przypuszczać, że rozpowszechniony materiał może stać się źródłem szantażu lub wymuszania realnych kontaktów seksualnych¹⁶. Treści, które trafią w niepowołane ręce, mogą w szybkim tempie rozprzestrzenić się nie tylko wśród znajomych, ale także anonimowych osób. Z reguły rozpowszechnianiu towarzyszą takie zachowania, jak wyśmiewanie czy wyszydzanie bohatera materiału. Rozwój narzędzi teleinformatycznych spowodował możliwość wyrażania opinii o osobach, których nie znamy, a poczucie anonimowości w wirtualnej przestrzeni potęguje rozhamowanie zachowań (rozumiane jako postępowanie, którego osoby nie dopuściłyby się w rzeczywistości)¹⁷.

W procesie *sextingu* szczególnie uwydatnia się wiktymizacja ofiar. Skutki *sextingu* dla tej grupy to depresja, uczucie poniżenia i wstydu, czyli konsekwencje o charakterze społecznym. Coraz częściej osoby, które doświadczyły długotrwałych i dotkliwych szykan ze strony znajomych, a także osób obcych, popełniają samobójstwo lub dopuszczają się prób samobójczych.

Młodzi ludzie często czują lęk spowodowany tym, że nie wiedzą, do kogo zwrócić się z prośbą o pomoc. Po pierwsze boją się, że materiały trafią w ręce rodziców lub nauczycieli i że poniosą konsekwencje swoich czynów¹⁸. Po drugiej wiedza młodych ludzi często przewyższa wiedzę rodziców dotyczącą nie tylko *sextingu*, ale szeroko rozumianych osiągnięć technologicznych. Zdarza się, że rodzice nie wiedzą, jak postąpić lub pomóc dziecku, kiedy odkryją problem, dlatego mogą doradzać nieodpowiednie rozwiązania. Obustronny wstyd (rodziców oraz podopiecznych) potęguje tylko trudności w rozwiązaniu zaistniałej sytuacji.

Niektóre osoby dopiero z upływem czasu pojmują, do czego mogą doprowadzić ich zrobione przed laty erotyczne zdjęcia czy filmy. Zaczynają czuć wstyd i obawy, że zdjęcia trafią w niepowołane ręce. Osoby, o których zostały rozpowszechnione nieodpowiednie treści, mogą mieć problemy z zaprezentowaniem siebie np. jako kandydata do wymarzonej pracy. Pozytywna autoprezentacja jest utrudniona, gdy w Internecie krążą kompromitujące materiały. Umieszczenie swoich nagich zdjęć w sieci może doprowadzić do wykorzystania przez gwałcicieli lub pedofilii. Obecnie Internet to jedno z podstawowych narzędzi używanych przez pedofilii do kontaktowania się ze swoimi ofiarami. Poszukują ich na portalach społecznościowych, kontaktują się z nimi i szantażują, że jeśli ofiara nie zrobi tego, czego od niej wymagają, to będą rozpowszechniać kompromitujące materiały¹⁹.

¹⁶ *Ibidem*, s. 193.

¹⁷ M. Dziewanowska, *Sexting...*, s. 27–28.

¹⁸ *Ibidem*, s. 28.

¹⁹ K.R. Taylor, "*Sexting*" ..., s. 62.

Badania własne dotyczące stanu wiedzy rzeszowskich gimnazjalistów o wybranych formach cyberprzemocy

Na potrzeby pracy magisterskiej w 2013 r. na próbie 156 rzeszowskich gimnazjalistów przeprowadzone zostały badania dotyczące znajomości wybranych form agresji elektronicznej. Na pytanie, czy młodzi ludzie kiedykolwiek spotkali się z pojęciem *sexting*, 74,2% badanych odpowiedziało, że nigdy nie słyszało o tym zjawisku, natomiast 25,8% odpowiedziało twierdząco. Osoby, które zadeklarowały, że miały kontakt z tym zjawiskiem lub o nim słyszały, w większości (64,4%) potrafiły przyporządkować mu odpowiednią definicję.

Ponieważ autorkę interesował stan wiedzy dotyczący wybranych form agresji elektronicznej, uczniom zadano pytania dotyczące *sextingu* w kontekście ryzykownych konsekwencji tego zjawiska. W ankiecie na pytanie: „Czy uważasz, że wysyłanie lub udostępnianie swoich rozbieranych zdjęć może mieć poważne konsekwencje (w tym także prawne)?” 73,3% badanych odpowiedziało – „tak”, 13,5% – „nie”, natomiast 12,8% – „trudno powiedzieć”. Zdecydowanie więcej dziewcząt (82,1%) niż chłopców (63,9%) deklaroowało, że zna konsekwencje *sextingu*. Duża różnica występowała również pomiędzy odsetkiem chłopców (23,6%) a dziewcząt (4,8%), którzy twierdzili, że wysyłanie swoich rozbieranych zdjęć nie ma poważnych konsekwencji. Zbliżonej liczbie osób obu płci (13,1% i 12,5%) trudno to stwierdzić. Im osoby starsze (uczęszczały do wyższej klasy), tym częściej zgadzały się, że *sexting* może mieć poważne konsekwencje (w tym prawne). Osoby niezdecydowane to najczęściej pierwszoklasiści (21,7% w stosunku do 9,5% oraz 8,5%).

Autorka w przeprowadzonych przez siebie badaniach zapytała młodych ludzi, czy uważają, że podane im jako przykład sytuacje mogą być aktami agresji elektronicznej. Niektóre spośród nich dotyczyły agresji elektronicznej wywołanej *sextingiem*. Ok. 70% przebadanych gimnazjalistów było zadania, że „umieszczenie w sieci/rozesłanie znajomym zdjęcia osoby w nieprzyjemnej dla niej sytuacji” jest aktem agresji elektronicznej, dla 13% nie jest to nieodpowiednie zachowanie, a 16% trudno to stwierdzić. Rozkład odpowiedzi na pytania: „Czy agresją elektroniczną jest przerobienie i rozpowszechnienie w sieci ośmieszających inną osobę filmów lub zdjęć?” oraz „Czy agresją elektroniczną jest wbrew woli innej osoby umieszczenie w sieci jej prywatnych rozmów lub zdjęć?” był podobny. Młodzież w większości traktowała takie działania jako akty agresji elektronicznej.

Przeprowadzone badania dotyczyły zagadnień teoretycznych i w żaden sposób nie oddają skali zjawiska *sextingu* wśród gimnazjalistów w Rzeszowie. Młodzież prawie w 100% deklaruje znajomość konsekwencji wysyłania i odbierania nagich lub półnagich zdjęć, jednak deklaracje te nie pokryły się z faktycznie posiadaną wiedzą, która została sprawdzona na podstawie odpowiedzi na inne pytania. Ponieważ zastosowany kwestionariusz ankiety zawierał dość obszerną tabelę z pytaniami o działania, które zdaniem ankietowanych mogą być aktami agresji elektronicznej, oraz działania, które mogą być karane, młodzi ludzie mogli udzielać odpowiedzi bez zastanowienia. Zaobserwowano również, że termin *sexting* wywoływał uśmiech na twarzach młodych ludzi, dlatego siedząc w ławkach (ankieta była przeprowadzana w szkole podczas lekcji), często udzielali odpowiedzi na pytania wspólnie. Autorka jest zdania, że istnieje potrzeba przeprowadzania badań dotyczących skali zjawiska *sextingu*, które będą pomocne w uświadamianiu młodym ludziom, jakie konsekwencje niosą ze sobą zachowania rozumiane jako *sexting*.

Podsumowanie

Sexting może być postrzegany jako wyraz swojej intymności w przestrzeni publicznej, której zostały przypisane cechy przewidziane dotychczas dla sfery prywatnej, a mianowicie: zapewnianie poczucia bezpieczeństwa oraz zaspokajanie zindywidualizowanych potrzeb. *Sexting* jest zjawiskiem społecznym obecnym w wielu krajach, gdzie ludzie posiadają powszechny dostęp do nowych technologii komunikacyjnych. Różne badania dają odmienne wyniki, jednak stwierdzenie, że *sexting* jest popularnym zjawiskiem szczególnie wśród młodzieży, zdaje się być niepodważalne.

Ludzie mają wiele powodów do wysyłania sugestywnych seksualnie wiadomości. Jest to sposób m.in. na zwrócenie uwagi na swoją osobę, okazywanie uczuć, dobrą zabawę itp. Wynika to ze zmiany podejścia do ludzkiej seksualności. Obecnie możemy zaobserwować tendencję do dzielenia się swoim prywatnym życiem poprzez Internet, np. Facebook, co stwarza odpowiednie warunki do rozwoju zjawiska. *Sexting* w prosty sposób może prowadzić do agresji elektronicznej, kompromitujące materiały mogą zostać użyte w celu prześladowania czy zemszczenia się. Z tego względu wysyłanie erotycznych zdjęć czy wiadomości może być ryzykownym zachowaniem seksualnym. Z całą pewnością wymagane jest prowadzenie badań w odniesieniu do ryzyka i czynników ochronnych dotyczących *sextingu*. Obecnie dane naukowe w tym obszarze prawie w całości pochodzą z USA.

Bibliografia

a) Wydawnictwa zwarte:

Bienias T., *Internet*, Kraków 1998.

Kozak S., *Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości. Przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinach i w szkołach*, Warszawa 2014.

Pyżalski J., *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*, Sopot 2011.

Raczyńska K., Kołacka M., Józefowska A., Wawrzyńczyk P., *Skąd wiesz? Jak wygląda edukacja seksualna w polskich domach*, Warszawa 2011.

b) Artykuły w pracach zbiorowych:

Krajewski M., *Intymność w przestrzeniach publicznych: powtórzenie, dyseminacja i rozproszenie* [w:] *Formy zamieszkiwania. Publiczne i prywatne przestrzenie miasta*, red. P. Wołyński, Poznań 2010.

c) Artykuły w czasopismach:

Agustina J.R., Gómez-Durán E.L., *Sexting: Research Criteria of a Globalized Social Phenomenon*, "Archives of Sexual Behavior" 2012, t. 41, nr 6.

Dziewanowska M., *Sexting – wyzwanie dla prawa i rzeczywistości*, „Niebieska Linia” 2012, nr 2 (79).

Ferguson Ch.J., *Sexting Behaviors Among Young Hispanic Women: Incidence and Association with Other High-risk Sexual Behaviors*, "Psychiatric Quarterly" 2011, t. 82, nr 3.

Fritz G.K. (ed.), *A Parent's Guide to Sexting*, "The Brown University Child and Adolescent Behavior Letter" 2013, t. 29, Supplement.

Kędzierzawska A., *Sexting w portalach społecznościowych – współczesne wyzwanie dla Policji*, „Stołeczny Magazyn Policyjny” 2012, nr 7.

Siegle D., *Cyberbullying and Sexting: Technology Abuses of the 21st Century*, "Gifted Child Today" 2012, t. 33, nr 2.

Strassberg D.S., McKinnon R.K., Sustaíta M.A., Rullo J., *Sexting by High School Students: An Exploratory and Descriptive Study*, "Archives of Sexual Behavior" 2013, t. 42, nr 1.

Taylor R.K., "Sexting": *Fun or Felony?*, "Principal Leadership" 2009, t. 9, nr 8.

SEXTING AS RISKY FORM OF DISCLOSURE OF INTIMACY ON THE INTERNET

Abstract

Sexting can be seen as an expression of their intimacy in public space. The characteristics of the private sphere have been assigned public sphere: providing a sense of security and satisfaction of individual needs. Sexting is a social phenomenon present in many countries where people have common access to the latest communication technology. Different research has given us varied results, but one thing seems to be certain- sexting is popular, especially among teens and young adults.

People have many reasons to sext. It is a way to focus attention onto our person (onto ourselves), a way to show feelings and a way to have fun, etc. This is destined to change our approach to human sexuality. Today we can see a developing trend to share our private lives through the

internet, eg. on Facebook, so these conditions are perfect for this phenomenon to grow and develop. Sexting can also be abused, leading to cyberbullying, where embarrassing materials may be used to harass or retaliate against someone. The practice of sending sexual images or messages to someone's mobile phone can be a risky form of sexual behavior. With all certainty more research is needed, in regard to the risks and the protective factors in sexting. Actually, scientific information in this area comes almost entirely from the United States.

Keywords: sexting, risky sexual behavior, cyberbullying, harassment.

Kluczowe słowa: sexting, ryzykowane zachowanie seksualne, agresja elektroniczna, prześladowanie.

Kinga Sulejman

**EMANCYPACJA KOBIET.
PARTYCYPACJA POLITYCZNA POLEK.
ZARYS PROBLEMATYKI**

Zarys emancypacji politycznej kobiet

Płeć od zarania dziejów stanowiła fundamentalny wyznacznik, który predysponował pozycję jednostki w społeczeństwie. Fakt bycia kobietą lub mężczyzną we wszystkich znanych w historii świata społecznościach nie pozostawał bez wpływu na realizowanie określonych ról społecznych. Mężczyznę przypisywano do sfery publicznej, kobieta natomiast miała spełniać się w sferze prywatnej, najczęściej w gospodarstwie domowym. Stereotyp płci stał się zasadniczym czynnikiem, który ukształtował współczesny świat społeczny i polityczny. Wpłynął realnie na zjawisko asymetrii płci, supremacji mężczyzn oraz dyskryminacji kobiet¹. Już sam Arystoteles odmawiał kobietom udziału w życiu politycznym, przypisując im jedynie rolę opiekunek ogniska domowego, pisząc, że kobieta to „pomyłka natury”². Przez wieki wzory zachowań upatrujące w kobiecie piastunkę ogniska domowego utrwalały się. W prawie rzymskim również mieliśmy do czynienia z dyskryminacją kobiety w sferze publicznej. Podobnie w tradycji chrześcijańskiej kobiety były odsuwane na dalszy plan i poddawane woli ojca lub męża³. Wzorce te przez setki lat utrwalała kultura, tradycja, religia, poglądy i stereotypy społeczne. Tak głęboko zakorzenione my-

¹ S. Samouiller, K. Jabre, *Prawa wyborcze i uczestnictwo kobiet w życiu politycznym – o co toczy się gra* (tłum. M. Kowalska) [w:] *Czarna księga kobiet*, red. C. Ockrent, Warszawa 2007, s. 492–493.

² <http://spartacus-educational.com/WpankhurstE.htm> (dostęp w dniu 30.12.2014).

³ <http://spartacus-educational.com/WpankhurstE.htm> (dostęp w dniu 30.12.2014).

ślenie, ugruntowywane przez tysiące lat, trudno było wyeliminować z życia społecznego. Zakwestionowanie wielowiekowej „tradycji” oznaczałoby zburzenie funkcjonującego dotąd „porządku”. Walka kobiet o równouprawnienie płci ma bez wątpienia długą historię.

Duże zmiany w kreacji wizji i miejsca kobiety w społeczeństwie nastąpiły na przełomie XIX i XX w. Wówczas sytuacja kobiet uległa daleko idącym przeobrażeniom w zakresie przyznanych im praw. Ważnym impulsem w kierunku równouprawnienia były postulaty kobiet, które pojawiły się podczas rewolucji francuskiej. W roku 1789 Olimpia de Gouges utworzyła projekt *Deklaracji praw kobiety i obywatelki*⁴. Słynne słowa „kobieta ma prawo wstępować na szafot, powinna mieć zatem prawo wstępowania na trybunę”⁵ zawarte w *Deklaracji* do dzisiaj cytowane są przez wiele działaczek na rzecz praw kobiet. W Anglii równouprawnienie w dziele z 1792 r. *A Vindication of the Rights of Woman* postulowała Mary Wollstonecraft. Na kontynencie amerykańskim za podjęcie oficjalnych działań na rzecz kobiet uznaje się konferencję w Seneca Falls, podczas której w 1848 r. została podpisana *Deklaracja zapatrywań i postanowień* żądająca prawa głosu dla kobiet oraz przyznania im praw równorzędnych do mężczyzn. Wymienione wyżej dokumenty to pierwsze zdecydowane działania podjęte przez kobiety. Okazały się jednak nieskuteczne. Radykalne posunięcia w kierunku materializacji owych postulatów przyniósł dopiero koniec wieku XIX. Powstały wówczas liczne organizacje, stowarzyszenia, związki oraz fundacje, które propagowały równouprawnienie. Fundamentalne uprawnienia, o jakie walczyły aktywistki, to uzyskanie biernych i czynnych praw wyborczych, wstęp na uniwersytety oraz poprawa warunków pracy. Owe żądania godziły w podstawy istniejącego od wieków patriarchalnego porządku społecznego⁶. Istotną rolę w walce kobiet o wejście do sfery publicznej odegrały sufrażystki działające na rzecz przyznania kobietom praw wyborczych w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. Zdobywanie praw w każdym zakątku świata przebiegało w odmienny sposób. Był to przejaw specyficznych dla każdego regionu czynników kulturowych, politycznych i ekonomicznych. Mimo iż załóżki ruchu feministycznego narodziły się w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii, pierwsze skutki wywołały w Nowej Zelandii. Kraj ten jako pierwszy na świecie nadał kobietom czynne prawa wyborcze w roku 1893, bierne natomiast w 1919⁷. Dopuszczenie kobiet do udziału w życiu publicznym związane było z nieuchronną koniecznością przekształcenia sceny politycznej. W związku z tym w wielu krajach nie przyznawano kobietom jednocześnie biernego i czynnego prawa wyborczego. Zazwyczaj najpierw otrzymywały prawo do głosowania. Tak było w przypadku większości państw na świecie. Odwrotna kolejność

⁴ S. Samouiller, K. Jabre, *Prawo wyborcze...*, s. 492–494.

⁵ <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/fe0021gouges.pdf> (dostęp w dniu 30.12.2014).

⁶ S. Samouiller, K. Jabre, *Prawo wyborcze...*, s. 493.

⁷ *Ibidem*, s. 499.

przyznawania praw miała miejsce między innymi w Holandii, Belgii, Norwegii i Stanach Zjednoczonych, gdzie kobiety uzyskały najpierw bierne, a następnie czynne prawo wyborcze⁸. Na kontynencie amerykańskim do roku 1896 prawo wyborcze wprowadzono w czterech stanach: Colorado, Utah, Idaho oraz Wyoming. Warto zaznaczyć, iż przyznawanie praw wyborczych kobietom w Stanach Zjednoczonych miało swego rodzaju specyficzny charakter z tego względu, iż początkowo miały prawa wyborcze na poziomie stanowym, następnie na poziomie federalnym. Ponadto dopiero 19. poprawka do Konstytucji USA (1920 r.) zapewniła kobietom prawa wyborcze we wszystkich stanach⁹. Kolejnym krajem, w którym przyznano prawa wyborcze kobietom, była Australia. Nadano je wszystkim, z wyjątkiem aborygenów i czarnoskórych, w 1902 r. Księstwo Finlandii, jako pierwsze w Europie, przyznało prawa wyborcze kobietom (1906 r.)¹⁰. Pierwsza wojna światowa była momentem przełomowym postępującej emancypacji. Specyficzna sytuacja, jaka miała wówczas miejsce na świecie, doprowadziła do przeobrażenia porządku społecznego, zarówno w wymiarze publicznym, jak i prywatnym¹¹. Wiele pań angażowało się w działania Czerwonego Krzyża, pracowało jako wolontariuszki i pielęgniarki. W czasie wojny prawa wyborcze nadano kobietom w Danii, Holandii i Rosji. Po jej zakończeniu m.in. w Polsce, Czechosłowacji, Austrii i Niemczech. Druga wojna światowa to kolejny katalizator emancypacji politycznej kobiet. Do roku 1939 prawem wyborczym cieszyły się kobiety w większości państw Europy Zachodniej. Po zakończeniu wojny, w roku 1945, przyznano prawa wyborcze kobietom we Włoszech, Japonii i Wietnamie. Rok później w Albanii, Jugosławii, Rumunii, Panamie oraz na Filipinach. Lata pięćdziesiąte XX w. to czas przyznawania praw wyborczych kobietom między innymi w Ameryce Łacińskiej. Ponadto w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych prawa wyborcze nadano kobietom w Afryce, na Haiti oraz w Zjednoczonej Republice Arabskiej. Było to związane z postępującym procesem dekolonizacji. W większości tych państw kobiety uzyskiwały prawa wyborcze wraz z odzyskaniem niepodległości. Stosunkowo późno prawa wyborcze kobietom przyznały państwa leżące na południu Europy. Był to skutek głęboko zakorzenionego patriarchalnego modelu rodziny oraz funkcjonujących systemów totalitarnych i autorytarnych. Przykładowo w Portugalii do roku 1977 prawa wyborcze posiadały jedynie kobiety z wykształceniem średnim lub wyższym. W Hiszpanii mimo iż kobiety uzyskały prawa wyborcze w roku 1931, zostały ich pozbawione w 1936, gdy władzę objął gen. F. Franco. Możliwość biernego i czynnego udziału w wyborach odzy-

⁸ A. Żukowski, *Partycypacja wyborcza kobiet – wyzwania i dylematy*, s. 6, <http://www.csw.umk.pl/zukowski-partycypacja-wyborcza-kobiet> (dostęp w dniu 19.05.2015).

⁹ *Ibidem*, s. 9–11.

¹⁰ <http://ipu.org/wmn-e/suffrage.htm> (dostęp w dniu 20.05.2015).

¹¹ A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Kobiety i instytucje. Kobiety na rynku pracy w Stanach Zjednoczonych, Unii Europejskiej i w Polsce*, Katowice 2006, s. 51.

skwały w 1976 r.¹² W Europie walka kobiet o prawa wyborcze trwała najdłużej w Monako, Szwajcarii i Lichtensteinie. Jako ostatni kraj na świecie w 2005 r. prawa wyborcze przyznał kobietom Kuwejt. Ograniczone prawa wyborcze posiadają obywatelki Libanu. Prawo do udziału w wyborach lokalnych od 2011 r. mają mieszkanki Arabii Saudyjskiej. Całkowity zakaz udziału w wyborach mają obywatelki Brunei¹³. Kraje arabskie pozostają obszarem, gdzie proces przyznawania praw wyborczych kobietom wciąż nie jest w pełni zakończony. Szczegółowy wykaz państw ilustrujący kształtowanie się prawa wyborczego na świecie przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Daty uzyskania przez kobiety praw wyborczych na świecie

Rok	Kraj	Rok	Kraj
1	2	3	4
1788	Stany Zjednoczone (bierne prawo wyborcze)	1952	Boliwia**, Wybrzeże Kości Słoniowej, Grecja, Liban
1893	Nowa Zelandia (czynne prawo wyborcze)	1953	Bhutan, Gujana (czynne prawo wyborcze), Meksyk (bierne prawo wyborcze), Syryjska Republika Arabska**
1902	Australia*	1954	Belize, Kolumbia, Ghana
1906	Finlandia	1955	Kambodża, Erytrea ² , Etiopia
1907	Norwegia (bierne prawo wyborcze)	1956	Benin, Komory, Egipt, Gabon, Mali, Mauritius, Somalia
1913	Norwegia**	1957	Malezja, Zimbabwe (czynne prawo wyborcze)**
1915	Dania, Islandia*	1958	Burkina Faso, Gwinea, Czad, Lao, Nigeria (południowa)
1917	Kanada (czynne prawo wyborcze)*, Holandia (bierne prawo wyborcze)	1959	Madagaskar, San Marino (czynne prawo wyborcze), Tunezja, Zjednoczona Republika Tanzanii
1918	Austria, Kanada (czynne prawo wyborcze), Estonia, Niemcy, Węgry, Irlandia*, Kirgistan, Łotwa, Litwa, Polska, Federacja Rosyjska, Wielka Brytania*	1960	Kanada (bierne prawo wyborcze)**, Cypr, Gambia, Tonga
1919	Białoruś, Belgia (czynne prawo wyborcze)*, Luksemburg, Holandia (czynne prawo wyborcze), Nowa Zelandia (bierne prawo wyborcze), Szwecja*, Ukraina	1961	Bahamy*, Burundi, Salvador (bierne prawo wyborcze), Mauretania, Malawi, Paragwaj, Rwanda, Sierra Leone

¹² A. Żukowski, *Partycypacja wyborcza...*, s. 8.

¹³ M. Bogucka, *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2006, s. 267–268.

1	2	3	4
1920	Albania, Kanada (bierne prawo wyborcze)*, Republika Czeska, Islandia**, Słowacja, Stany Zjednoczone (czynne prawo wyborcze)	1962	Algieria, Australia**, Monako, Uganda, Zambia
1921	Armenia, Azejberdżan, Belgia (bierne prawo wyborcze), Szwecja**	1963	Afganistan, Kongo, Gwinea Równikowa, Fidzi, Iran, Kenia, Maroko, Papua Nowa Gwinea (bierne prawo wyborcze)
1924	Kazachstan ¹ , Mongolia, Tadżykistan	1964	Bahamy**, Papua Nowa Gwinea (czynne prawo wyborcze), Sudan, Libia
1927	Turkmenistan	1965	Botswana, Lesotho
1928	Irlandia**, Wielka Brytania**	1967	Demokratyczna Republika Konga (czynne prawo wyborcze), Ekwador**, Kiribati, Tuvalu, Jemen
1929	Ekwador*, Rumunia*	1968	Nauru, Suazi
1930	Związek Południowej Afryki, Turcja (czynne prawo wyborcze)	1970	Andora (czynne prawo wyborcze), Demokratyczna Republika Konga (bierne prawo wyborcze), Jemen
1931	Chile*, Portugalia*, Hiszpania, Sri Lanka	1971	Szwajcaria
1932	Brazylia, Malediwy, Tajlandia, Urugwaj	1972	Bangladesz
1934	Kuba, Portugalia*, Turcja (bierne prawo wyborcze)	1973	Andora (bierne prawo wyborcze), Bahrajn**, San Marino (bierne prawo wyborcze)
1935	Birma (bierne prawo wyborcze)	1974	Jordania, Wyspy Salomona
1937	Filipiny	1975	Angola, Republika Zielonego Przylądka, Mozambik, Wyspy Świętego Tomasa i Księżycy, Vanuatu ¹
1938	Boliwia*, Uzbekistan	1976	Portugalia**
1939	Salwador (czynne prawo wyborcze)	1977	Gwinea Bissau
1941	Panama*	1978	Nigeria, Republika Mołdawii ¹ , Zimbabwe (bierne prawo wyborcze)
1942	Dominikana	1979	Wyspy Marshalla, Mikronezja, Palau
1944	Bułgaria, Francja, Jamajka	1980	Irak, Vanuatu ¹
1945	Kreta, Gujana (bierne prawo wyborcze), Indonezja, Włochy, Japonia, Senegal, Słowenia, Togo	1984	Lichtenstein, Republika Południowej Afryki

1	2	3	4
1946	Kamerun, Korea, Dżibuti (czynne prawo wyborcze), Gwatemala, Liberia, Mjanma (bierne prawo wyborcze), Panama**, Rumunia**, Macedonia, Trynidad i Tobago, Wenezuela, Wietnam, Jugosławia	1986	Republika Środkowoafrykańska, Dżibuti (bierne prawo wyborcze)
1947	Argentyna, Japonia ¹ , Malta, Meksyk (czynne prawo wyborcze), Pakistan, Singapur	1989	Namibia
1948	Belgia**, Izrael, Niger, Seszele, Surinam	1990	Samoa
1949	Bośnia i Hercegowina, Chile**, Chiny, Kostaryka, Syryjska Republika Arabska (czynne prawo wyborcze)*	1993	Kazachstan ¹ , Mołdawia ¹
1950	Barbados, Kanada (czynne prawo wyborcze)**, Haiti, Indie	1994	Republika Południowej Afryki
1951	Antigua i Barbuda, Dominika, Grenada, Nepal, Saint Kitts i Nevis, Saint Vincent i Grenadyny	2005	Kuwejt

* Prawo wyborcze obwarowane dodatkowymi warunkami i ograniczeniami

** Zwiększone dodatkowe warunki i ograniczenia prawa wyborczego

1. W wielu krajach przyznawanie praw wyborczych przebiegało w kilku etapach. W krajach kolonialnych będących pod rządami innych państw administracja kolonialna przyznawała kobietom prawo do głosowania i możliwość bycia wybieranym. Prawa wyborcze kobiet w tych krajach obowiązywały po odzyskaniu niepodległości. Podobna sytuacja miała miejsce w krajach, które były częściami federacji. Jeżeli kobiety posiadały w nich prawo do głosowania i kandydowania na podstawie prawa federalnego, prawo to było potwierdzane w konstytucji nowo utworzonego niepodległego państwa. 2. W listopadzie 1955 roku Erytrea była częścią Etiopii. Konstytucja suwerennej Erytrei przyjęta w dniu 23 maja 1997 roku stanowi, że „Wszyscy obywatele Erytrei, którzy ukończyli 18 lat, mają prawo do głosowania”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.ipu.org/wmn-e/suffrage.htm> (dostęp w dniu 14.05.2015).

Kobiety dzięki wytrwałej walce stały się pełnoprawnymi uczestniczkami życia publicznego. Mimo szeregu regulacji prawnych wciąż istnieje szereg obszarów, w których są dyskryminowane i odgrywają marginalne role. Niedoreprezentowanie kobiet w sposób szczególny widoczne jest w życiu politycznym. Oficjalne umożliwienie kobietom wybierania i bycia wybieranym niejednokrotnie pozostaje pustym zapisem, niemającym odzwierciedlenia w rzeczywistości. Trudno mówić o równej reprezentacji kobiet i mężczyzn w organach władzy, zarówno na szczeblu rządowym, jak i samorządowym.

Udział kobiet w organach władzy politycznej

Dysproporcja płci na stanowiskach władzy państwowej jest zjawiskiem powszechnym. Warto przy tym zauważyć istotną prawidłowość. Kobiety stanowią ponad 50% populacji europejskiej, a mimo to świat polityki wyraźnie zdominowany jest przez mężczyzn. Niski poziom partycypacji politycznej kobiet przejawia się w znacznie mniejszym niż w przypadku mężczyzn uczestnictwie w powszechnych głosowaniach oraz kandydowaniu w wyborach¹⁴. Nierówna reprezentacja płci istnieje, mimo iż pełnię praw wyborczych kobiety uzyskały na przełomie XX i XXI wieku. Nieobecność kobiet zauważalna jest na wszystkich szczeblach władzy. Dostrzegalne są jednak wyjątki. W wielu krajach to właśnie kobiety piastują najwyższe stanowiska państwowe. Zagadnienie udziału pań w polityce mimo iż nie jest zjawiskiem nowym, wciąż ma ogromne znaczenie w sferze społecznej i politycznej. Jest także przedmiotem wielu debat i dyskusji. W Europie Zachodniej zjawisko coraz większego udziału kobiet w sferze politycznej istnieje od kilkudziesięciu lat, natomiast w Europie Środkowej i Wschodniej jest stosunkowo nowe. W pozostałych państwach świata proces ten przebiega w rozmaity sposób. Widoczne są lokalne różnice. W światowej czołówce znajdują się kraje skandynawskie. Istotne jest zatem zbadanie partycypacji politycznej kobiet w poszczególnych krajach w odniesieniu do stanowisk władzy ustawodawczej i wykonawczej.

Systematyczny wzrost udziału kobiet w organach władzy państwowej widoczny jest na całym świecie od końca XX wieku. Analizując zaangażowanie kobiet w politykę, możemy zauważyć, że liczba kobiet w organach władzy wykonawczej jest zdecydowanie mniejsza jak w organach władzy ustawodawczej. Najmniej osiągalne dla kobiet są najwyższe stanowiska państwowe. Niewiele jest pań, którym udało się zostać prezydentem. Nieco częściej piastowały funkcję „pełniącej obowiązki prezydenta”. Pierwszą kobietą, której udało się zdobyć stanowisko prezydenta, była Chertek Ancimaa-Toka, która stanęła na czele Ludowej Republiki Tannu Tuwa w roku 1940. Do grona kobiet pełniących funkcję głowy państwa na kontynencie azjatyckim należały również Jandżima Nemen-dijn Suchbaataryn (pełniąca obowiązki głowy państwa w Mongolii w latach 1953–1954) oraz Song Qingling (pełniąca obowiązki głowy państwa w Chinach, w latach 1968–1972 i 1976–1978 oraz honorowa prezydent w roku 1981). W Ameryce Południowej pierwszą kobietą na stanowisku prezydenta została Maria Estella Martinez Cartas de Perón (prezydent Argentyny w latach 1974–1976). Pierwszą kobietą, która objęła funkcję prezydenta w drodze demokra-

¹⁴ M. Musiał-Karg, *Kobiety w organach władzy ustawodawczej i wykonawczej* [w:] *Kobiety we współczesnej Europie*, red. M. Musiał-Karg, Toruń 2009, s. 76–78.

tycznych wyborów, była Vigdis Finnbogadóttir (prezydent Islandii w latach 1980–1988, 1988–1992, 1992–1996). Warto też wspomnieć o kobietach piastujących najdłużej urząd prezydenta. Należy wymienić tutaj takie nazwiska, jak: Vigdis Finnbogadóttir (prezydent Islandii w latach 1980–1996), Chandrika Bandaranaike Kumaratunga (prezydent Sri Lanki w latach 1994–2005), Mary McAleese (prezydent Irlandii w latach 1997–2011), Vaira Vike-Freiberga (prezydent Łotwy w latach 1999–2007), Tarja Halonen (prezydent Finlandii w latach 2000–2012), Gloria Macapagal-Arroyo (prezydent Filipin w latach 2001–2010), Ellen Johnson-Sirleaf (laureatka Pokojowej Nagrody Nobla w 2011 r., prezydent Liberii od 2006 r.), Cristina Elisabeth Fernandez de Kirchner (prezydent Argentyny od 2007 r.). Ponadto uwagę zwraca obecność kobiet na stanowisku kapita-na-regenta San Marino. Maria Lea Pedini Angelini w 1981 r. jako pierwsza kobieta objęła ten urząd. Do grona kapitanów-regentów należały również Gloriana Rancocchini (kapitan-regent w latach 1984 i 1989–1990), Edda Ceccoli (kapitan-regent w latach 1991–1992), Patricia Busignani (kapitan-regent w roku 1993), Rosa Zafferaini (kapitan-regent w latach 1999 i 2008), Maria Domenica Michellotti (kapitan-regent w roku 2000), Valeria Civatta (kapitan-regent w latach 2003–2004), Fausta Simona Morgant (kapitan-regent w roku 2005) oraz Assunta Meloni (kapitan-regent w latach 2008–2009). Pełen wykaz nazwisk kobiet pełniących funkcję prezydenta przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Kobiety pełniące funkcję głowy państwa

Imię i nazwisko	Państwo	Pełniona funkcja	Okres urzędowania
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Chertek Ancimaa-Toka	Ludowa Republika Tannu Tuwa	Głowa państwa	06.04.1940–11.10.1944
Jandzima Nemendijn Suchbataryn	Mongolia	Pełniąca obowiązki głowy państwa	23.09.1953–07.07.1954
Song Qingling	Chiny	Pełniąca obowiązki głowy państwa	31.10.1968–24.02.1972 06.08.1976–05.03.1978
		Honorowa prezydent	16–29.05.1981
Maria Estella Martinez Cartas de Perón	Argentyna	Prezydent	01.08.1974–24.03.1976
Lydia Gueiler Tejda	Boliwia	Tymczasowy prezydent	16.11.1979–17.08.1980
Vigdis Finnbogadóttir	Islandia	Prezydent	01.08.1980–01.08.1996

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Maria Lea Pedini Angelini	San Marino	Kapitan-regent	01.04.01–10.1981
Agatha Barbara	Malta	Prezydent	15.02.1982–15.02.1987
Gloriana Rancocchini	San Marino	Kapitan-regent	01.04.01–10.1984 01.10.1989–01.04.1990
Carmen Pereira	Gwinea-Bissau	Pełniąca obowiązki prezydenta	14–16.05.1984
Maria Corazon Sumulong Cojuangco Aquino	Filipiny	Prezydent	25.02.1986–30.06.1992
Ertha Pascal-Trouillot	Haiti	Tymczasowa prezydent	13.03.1990–07.02.1991
Sabine Bergmann-Pohl	Niemiecka Republika Demokratyczna	Pełniąca obowiązki głowy państwa	05.04–02.10.1990
Violeta Barrios de Chamorro	Nikaragua	Prezydent	25.04.1990–10.01.1997
Mary Robinson	Irlandia	Prezydent	03.12.1990–12.12.1997
Edda Ceccoli	San Marino	Kapitan-regent	01.10.1991–01.04.1992
Patricia Busignani	San Marino	Kapitan-regent	01.04–01.10.1993
Sylvie Kinigi	Burundi	Pełniąca obowiązki prezydenta	27.10.1993–05.02.1994
Chandrika Bandaranaike Kumaratunga	Sri Lanka	Prezydent	14.11.1994–19.11.2005
Ruth Sando Perry	Liberia	Przewodnicząca Rady Państwa	03.09.1996–02.08.1997
Rosalía Arteaga Serrano de Fernández de Córdova	Ekwador	Tymczasowa prezydent	09–11.02.1997
Mary Patricia McAleese	Irlandia	Prezydent	11.11.1997–2011
Janet Jagan	Gujana	Prezydent	19.12.1997–11.08.1999
Ruth Dreifuss	Szwajcaria	Prezydent	01.01–31.12.1999
Rosa Zafferani	San Marino	Kapitan-regent	01.04–01.10.1990 01.04–01.10.2008
Vaira Vīķe-Freiberga	Łotwa	Prezydent	17.06.1999–08.08.2007
Mireya Moscoso Rodríguez	Panama	Prezydent	01.09.1999–01.09.2004
Tarja Halonen	Finlandia	Prezydent	01.03.2000–2012
Maria Domenica Michelotti	San Marino	Kapitan-regent	01.04–01.10.2000
Gloria Macapagal-Arroyo	Filipiny	Prezydent	20.01.2001–30.06.2010

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Megawati Sukarnoputri	Indonezja	Prezydent	23.07.2001–20.10.2004
Valeria Ciavatta	San Marino	Kapitan-regent	01.10.2003–31.03.2004
Nino Burdzanadze	Gruzja	Pełniąca obowiązki prezydenta	23.11.2003–25.01.2004 25.11.2007–20.01.2008
Barbara Prammer	Austria	Członkini kolektywnej tymczasowej głowy państwa	06–08.08.2004
Fausta Simona Morganti	San Marino	Kapitan-regent	01.04–30.09.2005
Ellen Johnson-Sirleaf	Liberia	Prezydent	16.01.2006
Michelle Bachelet Jeria	Chile	Prezydent	11.03.2006–11.03.2010
Micheline Calmy-Ry	Szwajcaria	Prezydent	01.01–31.12.2007 01–31.12.2011
Dalia Icyk	Izrael	Pełniąca obowiązki prezydenta	25.01–01.07.2007
		Tymczasowa prezydent	01–15.07.2007
Shrimati Pratibha Devisingh Patil	Indie	Prezydent	25.08.2007–25.07.2012
Cristina Elisabeth Fernandez Wilhelm de Kirschner	Argentyna	Prezydent	10.12.2007 – do chwili obecnej
Assunta Meloni	San Marino	Kapitan-regent	01.10.2008–01.04.2009
Rose Francine Rogombe	Gabon	Tymczasowa prezydent	10.06–16.10.2009
Dalia Grybauskaitė	Litwa	Prezydent	12.08.2009 – do chwili obecnej
Doris Leuthard	Szwajcaria	Prezydent	01.01–31.12.2010
Roza Isakowna Otunbajewa	Kirgistan	Pełniąca obowiązki prezydenta	07.04–19.05.2010
		Tymczasowa prezydent	19.05.-02.07.2010
		Prezydent	02.07.2010–31.12.2011
Laura Chinchilla Miranda	Kostaryka	Prezydent	08.05.2010 – do chwili obecnej
Dilma Vana Rousef	Brazylia	Prezydent	01.01.2011– do chwili obecnej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.smolec.pl/kobiety/kobiety-prezydenci.htm> (dostęp w dniu 05.05.2015).

Analizując udział kobiet w organach władzy wykonawczej, należy przywołać nazwiska kobiet, które pełniły funkcję premiera rządu. Na wstępie należy zaznaczyć, iż kobiety-premierzy są w polityce spotykane o wiele częściej niż kobiety-prezydenci. Sirimavo Ratwatte Dias Bandaranaike to pierwsza kobieta na świecie, która objęła stanowisko premiera. Pełniła funkcję szefa rządu Sri Lanki trzykrotnie, w latach 1960–1965, 1970–1977, 1994–2000. Ponadto funkcję tę pełniły Indira Priyadarshini Gandhi (premier Indii w latach 1966–1977 i 1980–1984), Golda Meir (premier Izraela w latach 1969–1974), Elisabeth Domitien (premier Republiki Środkowoafrykańskiej w latach 1975–1976), Margaret Thatcher (premier Wielkiej Brytanii w latach 1979–1990), Maria de Lourdes Ruivo da Silva Pintasilgo (premier Portugalii w latach 1979–1980), Mary Eugenia Carles (premier Dominiki w latach 1980–1995), Gro Harlem Brundtland (premier Norwegii w latach 1981, 1986–1989, 1990–1996), Benazir Bhutto (premier Pakistanu w latach 1988–1990 i 1993–1996), Begum Khaleda Zia (premier Bangladeszu w latach 1991–1996 i 2001–2006), Hanna Suchocka (premier Polski w latach 1992–1993), Sylvie Kinigi (premier Burundii w latach 1993–1994), Tansu Ciller (premier Turcji w latach 1993–1996), Angela Merkel (kanclerz Republiki Federalnej Niemiec od roku 2005). Katalog kobiet na stanowisku premiera jest pokaźny. Wyraźnie zaznacza się obecność kobiet spoza Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. Wiele z nich pełniło funkcję premiera kilkakrotnie. Szczegółowy wykaz pań na stanowiskach szefa rządu zawiera tabela 3.

Tabela 3. Kobiety piastujące stanowisko szefa rządu

Imię i nazwisko	Państwo	Okres pełnienia funkcji
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Sirimavo Ratwatte Dias Bandaranaike	Sri Lanka	21.07.1960–27.03.1965 29.05.1970–23.08.1977 14.11.1994–10.08.2000
Indira Priyadarshini Gandgi	Indie	19.01.1966–24.03.1977 14.01.1980–31.10.1984
Golda Meir	Izrael	17.03.1968–03.06.1974
Elisabeth Domitien	Republika Środkowoafrykańska	02.01.1975–07.04.1976
Margaret Thatcher	Wielka Brytania	03.05.1979–22.11.1990
Dr Maria de Lourdes Ruivo da Silva Pintasilgo	Portugalia	01.08.1979–03.01.1980
Mary Eugenia Charles	Dominika	21.07.1980–14.06.1995
Gro Harlem Brundtland	Norwegia	04.02–14.10.1981 09.05.1986–16.10.1989 30.11.1990–25.10.1996

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Milka Planinc	Jugosławia	15.05.1982–15.05.1986
Benazir Bhutto	Pakistan	02.12.1988–06.08.1990 19.10.1993–05.11.1996
Kazimira Danutė Prunskienė	Litwa	11–17.03.1990 (tymczasowy premier)
		17.03.1990–10.01.1991 (premier)
Begum Khaleda Zia	Bangladesz	20.03.1991–30.03.1996 10.10.2001–29.10.2006
Edith Cresson	Francja	15.05.1991–02.04.1992
Hanna Suchocka	Polska	08.07.1992–26.10.1993
Sylvie Kinigi	Burundi	10.06.1993–11.02.1994
Tansu Ciller	Turcja	25.06.1993–07.03.1996
Kim Campbell	Kanada	25.06.1993–05.11.1993
Agathe Uwilingiyimana	Rwanda	17.07.1993–07.04.1994
Chandrika Bandaranaike Kumaratunga	Sri Lanka	19.08–14.11.1994
Reneta Iwanowa Indżowa	Bułgaria	17.10.1994–25.01.1995
Claudette Antoine Werleigh	Haiti	07.11.1995–27.02.1996
Hasina Wajed	Bangladesz	23.06.1996–15.07.2001 06.01.2009 – do chwili obecnej
Janet Jagan	Gujana	17.03–22.12.1997
Jennifer Mary Shiipley	Nowa Zelandia	08.12.1997–10.12.1999
Irena Deguitiene	Litwa	03–18.05.1999 27.10–03.11.1999
Tuya Nyam-Osoriyon	Mongolia	22–30.07.1999
Helen Elizabeth Clark	Nowa Zelandia	10.12.1999–19.11.2008
Mame Madior Boye	Senegal	03.03.2001–04.11.2002
Czang Sang	Korea Południowa	11–31.07.2002
Maria das Neves Ceita Batista de Sousa	Wyspy Świętego Tomasza i Księżycyca	07.10.2002–16.07.2003 23.07.2003–18.09.2004
Anneli Jäätteenmäki	Finlandia	17.04–18.06.2003
Beatriz Merino Luce	Peru	28.06–15.12.2003
Luisa Dias Diogo	Mozambik	17.02.2004–16.01.2010
Radmila Sekerinska	Macedonia	12.05–02.06.2004 18.11–15.12.2004
Julia Tymoszenko	Ukraina	24.01–04.02.2005 (pełniąca obowiązki premiera)
		04.02–08.09.2005
		18.12.2007–04.03.2010

1	2	3
Cynthia „Mother” Pratt	Bahamy	04.05–22.06.2005 (pełniąca obowiązki premiera)
Maria do Carmo Trovoada Pires de Carvalho Silveira	Wyspy Świętego Tomasza i Księżycza	08.06.2005 – 21.04.2006
Angela Merkel	Republika Federalna Niemiec	22.11.2005 – do chwili obecnej (kanclerz)
Portia Simpson-Miller	Jamajka	30.03.2006–11.09.2007
Han Miung Suk	Korea Południowa	20.04.2006–07.03.2007
Zinaida Grecianii	Moldawia	31.03.2008–14.09.2009
Michèle Duvivier Pierre- -Louis	Haiti	05.09.2008–11.11.2009
Antonella Mularoni	San Marino	04.12.2008– 05.12.2012 (sekre- tarz stanu do spraw politycz- nych i zagranicznych)
Jóhanna Sigurðardóttir	Islandia	01.02.2009–23.05.2013
Jadranka Kosor	Chorwacja	06.07.2009–23.12.2011
Cécile Manoroahanta	Madagaskar	21.10–13.11.2009 03–18.12.2009 (pełniąca obowiązki premiera)
Roza Isakowna Otunbajewa	Kirgistan	07.04–19.05.2010
Kamla Persad-Bissessar	Trynidad i Tobago	26.05.2010 – do chwili obecnej
Mari Johanna Kiviniemi	Finlandia	22.06.2010–22.06.2011
Julia Eileen Gillard	Australia	24.06.2010–27.06.2013
Iveta Radičová	Słowacja	08.07.2010–04.04.2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych <http://www.smolec.pl/kobiety/kobiety-premierzy.htm> (dostęp w dniu 20.05.2015).

Lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XX wieku to pierwszy okres, kiedy kobietom zaczęto powierzać tekę szefa rządu. W kolejnych dziesięcioleciach partycypacja polityczna kobiet na stanowiskach władzy wykonawczej stopniowo wzrastała. Zwiększenie udziału kobiet w sprawowaniu najwyższych stanowisk państwowych nie szło w parze z ich przedstawicielstwem na stanowiskach ministerialnych. Zdecydowane zmiany w tym obszarze zaszły po roku 1990. Widocznie zwiększyła się liczba kobiet w ekipach rządowych. W latach 1920–1990 funkcję wicepremiera pełniły 44 kobiety, w latach 1990–1999 było ich już 73, natomiast w latach 2000–2009 liczba kobiet zasiadających w rządach wzrosła do 107. Widoczna jest zatem tendencja wzrostowa. Podobny kierunek obserwujemy, jeżeli chodzi o funkcję ministra spraw zagranicznych. Pierwszą w historii kobietą na tym stanowisku w roku 1947 została Ana Pauker w Rumunii. W latach 1947–1989 urząd ten pełniło 17 kobiet, w latach 1990–1999 dwukrotnie więcej (42 kobiety), w latach 2000–2009 ponad 100 kobiet. W roku 1995 odsetek pań piastujących funkcję głowy państwa lub szefa rządu wynosił 6,4%. Dziesięć lat później, w roku 2005, wartości te wynosiły odpowiednio:

4,2% oraz 8,3%. Warto dodać, że w odniesieniu do roku 1960 liczba kobiet na stanowiskach szefów rządu lub głowy państwa wzrosła czterokrotnie w porównaniu z rokiem 2009 (3 kobiety w latach 60. XX wieku, 13 kobiet w roku 2009), na stanowisku ministra spraw zagranicznych sześciokrotnie (3 kobiety lata 60. XX wieku, 18 kobiet w roku 2009), wicepremiera dziewięciokrotnie (4 kobiety w latach 60. XX wieku, 35 kobiet w roku 2009). Porównywalny kierunek zmian ma miejsce w pozostałych ministerstwach. W większości państw pojawia się coraz więcej kobiet na stanowiskach szefów rządu, ministrów, ambasadorów, marszałków ciał ustawodawczych, szefów partii i wielu innych, które do tej pory były zarezerwowane dla mężczyzn.

Wzrasta również liczba kobiet kandydujących i wybieranych do organów ustawodawczych. Dominuje tutaj Rwanda (63,8% kobiet w Izbie Deputowanych i 38,5% w Senacie)¹⁵ oraz Szwecja (43,6% kobiet w jednoizbowym parlamencie – Riksdagu)¹⁶. Niemniej jednak udział płci w niższych i wyższych izbach parlamentów krajowych w większości państw na świecie wciąż jest asymetryczny. Pomiędzy poszczególnymi krajami występują znaczne różnice. Obecnie postulowany przez Radę Europy poziom 40% osiągnęły jedynie kraje skandynawskie. Średni odsetek kobiet w parlamentach dla tego regionu w listopadzie 2014 r. wynosił 42,0%¹⁷. Średni udział kobiet w parlamentach krajowych monitorowanych przez Unię Międzyparlamentarną w roku 2014 w stosunku do roku 1997 wzrósł dwukrotnie. W listopadzie 2014 r. średnio zasiadało w parlamentach 21,9%¹⁸ kobiet, natomiast w styczniu w 1997 r. 11,7%¹⁹. Największa eskalacja partycypacji miała miejsce w krajach arabskich, gdzie liczba kobiet zasiadających w parlamentach w roku 2014 wynosiła 18%²⁰ i była niemal pięciokrotnie większa w porównaniu z rokiem 1997. Średni światowy udział kobiet w organach władzy ustawodawczej w roku 2014 wynosił 21,9%²¹. W izbach niższych odsetek był na poziomie 22,2%²², natomiast w izbach wyższych na poziomie 20,2%²³. Polska znajduje się na 55 miejscu światowej klasyfikacji kobiet partycypujących w parlamentach krajowych. W polskim Sejmie kobiety stanowią 24,3%²⁴, natomiast w Senacie 13%²⁵. Widoczny jest większy odsetek kobiet zasiadających w niższych izbach parlamentu w stosunku do izb wyższych. Analiza

¹⁵ <http://ipu.org/wmn-e/classif.htm> (dostęp w dniu 28.12.2014).

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ <http://www.ipu.org/wmn-e/arc/world011114.htm> (dostęp w dniu 28.12.2014).

¹⁸ <http://ipu.org/wmn-e/arc/world011114.htm> (dostęp w dniu 20.05.2014).

¹⁹ <http://ipu.org/wmn-e/arc/world010197.htm> (dostęp w dniu 20.05.2014).

²⁰ <http://ipu.org/wmn-e/arc/world011114.htm> (dostęp w dniu 20.05.2014).

²¹ <http://www.ipu.org/wmn-e/arc/world011114.htm> (dostęp w dniu 28.12.2014).

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ <http://www.ipu.org/wmn-e/arc/classif011114.htm> (dostęp w dniu 28.12.2014).

²⁵ *Ibidem*.

porównawcza średniego udziału kobiet w organach władzy ustawodawczej w latach 1997–2014 wskazuje tendencję wzrostową. W roku 1997 średnio w organach władzy ustawodawczej zasiadało 11,3%²⁶ kobiet, w tym 11,7%²⁷ w izbie niższej i 9,8%²⁸ w izbie wyższej. Jest to zatem dowód na to, iż mamy do czynienia z coraz większą obecnością kobiet w świecie polityki. Nie zmienia to jednak faktu, iż nadal pozostaje on zdominowany przez mężczyzn.

Czynniki determinujące partycypację polityczną kobiet

Analiza udziału kobiet w polityce wskazuje, iż wciąż stanowią one mniejszość w organach władzy państwowej. Mimo iż poczyniono wiele starań na rzecz zwiększenia obecności kobiet w życiu publicznym, ich sytuacja nadal pozostawia wiele do życzenia²⁹. Przyglądając się czynnikom generującym niski udział kobiet w polityce, niewątpliwie należy mieć na uwadze dwa istotne zagadnienia, na które zwraca uwagę M. Żemojtel-Piotrowska. Mianowicie, po pierwsze chęć ubiegania się o stanowisko, po drugie uzyskanie poparcia wyborców. Czynniki te stanowią swego rodzaju trzon zachowań związanych z partycypacją polityczną kobiet³⁰. Warto zatem zadać pytanie, jakie bodźce oddziałują na zróżnicowany na całym świecie udział kobiet w polityce. Niemal każde państwo i społeczeństwo rządzi się odmiennymi prawami, które w różny sposób kształtują scenę polityczną³¹. Na drodze do pełnego urzeczywistnienia równouprawnienia kobiet stoją czynniki natury kulturowej, socjoekonomicznej i politycznej. Partykularne cechy każdego państwa stymulują odmienne sposoby postrzegania i lokowania kobiet w życiu publicznym. Kultura odgrywa doniosłą rolę i kształtuje poziom uczestnictwa kobiet w polityce oraz pośrednio faktyczne zaangażowanie w struktury partii politycznych. Niewątpliwie ma wpływ na wybory dokonywane przez władze partii podczas selekcji kandydatów. Nie pozostaje obojętna na sam proces wyborczy, który stanowi kulminację włączania kobiet do organów władzy politycznej. Kultura kształtuje postrzeganie kobiety w społeczeństwie oraz wyznacza rolę, które powinna pełnić. Każde społeczeństwo prezentuje odmienną koncepcję natury kobiety. Od skrajnej, sprowadzają-

²⁶ <http://www.ipu.org/wmn-e/arc/world251297.htm> (dostęp w dniu 28.12.2014).

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ O. Barbarska, *Czynniki determinujące udział kobiet w sprawowaniu władzy w krajach Europy Zachodniej*, „Studia Europejskie”, Warszawa 2002, nr 2, s. 70.

³⁰ M. Żemojtel-Piotrowska, *Partycypacja polityczna kobiet – wybory samorządowe 2010 na przykładzie województwa mazowieckiego i pomorskiego: raport*, Gdańsk 2010, s. 3.

³¹ O. Barbarska, *Czynniki determinujące...*, s. 69.

cej jej rolę do „gospodyni domowej”, po „wyzwoloną feministkę”. Ważny w tym kontekście jest model rodziny. Proces socjalizacji w sposób niewątpliwy kształtuje kobietę oraz jej predyspozycje i przekonania na temat misji, jaką ma do spełnienia, zarówno w życiu prywatnym, jak i publicznym. Znaczenie przypisywane płci zależy od kultury i warunków środowiska³². Kontekst kulturowy odgrywa znaczną rolę w odniesieniu do relacji kształtujących stosunki mężczyzna–kobieta³³. Istnienie ról związanych z płcią jest wynikiem socjalizacji, która już od wczesnego dzieciństwa przygotowuje do pełnienia określonych zadań społecznych. Niejednokrotnie proces ten przyczynia się do tego, że kobiety w mniejszym stopniu interesują się zagadnieniami związanymi ze sferą polityki, która staje się domeną mężczyzn. Podejście to związane jest z tradycyjnym postrzeganiem kobiety, która powinna się spełniać przede wszystkim w sferze prywatnej. Ograniczenia te związane są z funkcjonującymi w wielu społeczeństwach stereotypami. A. Nowakowska opisała dwa typowe modele rodziny, które ukazują specyficzne aspekty związane z byciem „kobietą” i „mężczyzną”. Za przykład posłużyły jej Polska i Egipt. Islam to kultura zdecydowanie męska. Mimo iż Koran naucza, że między wiernymi powinny panować stosunki egalitarne, zdecydowana większość krajów, gdzie dominującą religią jest islam, panuje tradycja patriarchalna. Obowiązki wynikające z odmiennych płci są ściśle określone. Odmienność fizjologiczna i biologiczna kobiet i mężczyzn jest źródłem wszelkich różnic, jakie między nimi występują. Patriarchalna tradycja nie wyklucza tutaj jednak istotnej roli kobiety w życiu rodzinnym i społecznym. Szczególną rangę nadaje kobiecie macierzyństwo. Rola mężczyzny sprowadza się do opieki nad żoną, matką, siostrą czy kuzynką. Standard życia kobiety i warunki bytowe, jakie zapewnia jej mężczyzna, są jego wizytówką. Kobieta powinna być posłuszna swemu mężczyźnie i efektywnie wywiązywać się ze swoich obowiązków. Ponadto warto zwrócić uwagę na fakt, że kultura islamu nie jest związana z przemocą wymierzoną wobec kobiet, wręcz przeciwnie – kobieta jest tutaj otoczona opieką³⁴. Stereotypy związane z ideą patriarchy lokują kobietę w sferze prywatnej, publiczna rezerwowana jest dla mężczyzn. Podkreślanie wizji kobiety jako matki i żony wynika z tradycyjnego podziału ról, który de facto nastąpił bez udziału kobiet. W społeczeństwach tego typu faktyczne prawa polityczne kobiet sprowadzają się często jedynie do czynnej partycypacji w wyborach³⁵. Odmienny wzorzec kultury prezentuje Polska, gdzie

³² *Ibidem*, s. 71–72.

³³ A. Chybicka, *Międzykulturowa analiza wpływu norm kulturowych na zachowanie – badania polsko-egipskie* [w:] *Kobieta w kulturze – kultura w kobiecie*, red. A. Chybicka, M. Kaźmierczak, Kraków 2006, s. 135–136.

³⁴ *Ibidem*, s. 136–137.

³⁵ O. Barburska, *Czynniki determinujące...*, s. 73–74.

dominuje kultura kobieca. Nie jest to czysty, klasyczny model kultury kobiecej, można jednak wskazać wiele jej elementów. Polska kobieta posiada ważną pozycję w domu rodzinnym, jest to wynik podziału ról społecznych. Dla wielu Polek jedną z najwyższych wartości jest właśnie szczęśliwa rodzina³⁶. Wzrost egalitaryzmu społecznego przyczynił się do tego, że obecnie mamy do czynienia z kobietą „pracującą” na dwóch etatach. Obecnie żona musi pogodzić obowiązki rodzinne i zawodowe. Zmiany społeczne wynikające z procesu globalizacji i modernizacji tworzą nowe wizje kobiecości i męskości. Sprzyja to przenikaniu się ról kobiecych i męskich. W przypadku kobiet widoczny jest wzrost zadań, które wykonują, a które do tej pory były wykonywane jedynie przez mężczyzn. Kobiety coraz częściej mają wkład w utrzymanie finansowe rodziny, dążą do niezależności i osiągnięcia sukcesu zawodowego. Nie zapominają przy tym o realizacji swoich zadań związanych z byciem matką i żoną. Wiele z nich rezygnuje jednak ze szczęścia rodzinnego na rzecz samorealizacji³⁷.

Nie ulega wątpliwości, że czynnikiem kulturowym mającym wpływ na formowanie poglądów na temat roli kobiety jest panująca w danym społeczeństwie religia. Europa jest pod tym względem obszarem stosunkowo homogenicznym. Dominująca rola chrześcijaństwa, a w jego obrębie katolicyzm i protestantyzm nie pozostaje bez wpływu na aktywność polityczną kobiet. Specyfikę tego zjawiska ilustrują badania międzykulturowe. Dowodzą one, że kraje protestanckie charakteryzuje większa partycypacja polityczna kobiet aniżeli kraje katolickie. Jako przykład mogą posłużyć Włochy, które rolę kobiet pojmują w sposób zdecydowanie tradycyjny. Natomiast kraje skandynawskie prezentują model, w którym odsetek kobiet działających w polityce jest zdecydowanie większy, co wynika m.in. z dominującej kultury egalitarnej przypisującej równe prawa każdej z płci. Idea ta przejawia się w szeregu działań promujących udział kobiet w życiu publicznym³⁸. Dodatkowo w krajach nordyckich akceptacji kobiet w polityce sprzyja brak silnie zróżnicowanej struktury społecznej i klasowej³⁹. Stereotypowe wyobrażenia na temat płci ugruntowują środki masowego przekazu. Media są ważnym elementem kultury. Wzrost znaczenia mediów i niekonwencjonalnych środków masowej informacji bez wątpienia wpływa na kształtowanie zachowań i opinii odbiorców. Hipoteza odzwierciedlenia zakłada, że treści przekazywane przez media znajdują odzwierciedlenie w zachowaniach i relacjach międzyludzkich oraz wartościach i normach akceptowanych przez społeczeństwo, w którym media te działają. Media, zwłaszcza komercyjne, z założenia mają na celu przyciągnięcie uwagi jak największej liczby osób, w związku z czym

³⁶ I. Bałdyga, *Kobiety w Polsce 2003. Raport Centrum Praw Kobiet*, Warszawa 2003, s. 49–51.

³⁷ A. Chybicka, M. Kaźmierczak (red.), *Kobieta w kulturze...*, s. 91–95.

³⁸ M. Musiał-Karg (red.), *Kobiety we współczesnej Europie...*, s. 80.

³⁹ O. Barburska, *Czynniki determinujące...*, s. 74–75.

muszą odpowiadać na oczekiwania i potrzeby publiczności. Bardzo często tematy podejmowane przez media kształtują publiczną dyskusję. W sytuacji gdy środki masowego przekazu niejednokrotnie są podstawowym źródłem informacji, często przyjmowanych bezrefleksyjnie, warto zwrócić uwagę na to, w jaki sposób kreują wizerunek płci. Media niejednokrotnie w emitowanych przekazach odwołują się do stereotypów specyficznych dla danego porządku społecznego. Badania przeprowadzone przez C. Renzetti i D. Curran wśród amerykańskich środków masowego przekazu nie napawają optymizmem w tej kwestii. Okazuje się, że status newsów uzyskują przeważnie informacje dotyczące działań mężczyzn. Wiadomości na temat kobiet lokowane są w dalszej kolejności, w przypadku gazet na stronach parzystych, które cieszą się mniejszym zainteresowaniem aniżeli strony parzyste. Kobiety pojawiają się w centrum medialnej uwagi, gdy pełnią najwyższe stanowiska polityczne lub są obiektem skandalu seksualnego. Podobne tendencje panują w europejskich mediach. Nie obce są im przekazy pełne stereotypowych schematów płciowych. Kobiety rzadko zapraszane są do programów publicystycznych, jeszcze rzadziej pełnią funkcję ekspertów. Dodatkowo praktyka partii politycznych eliminuje kobiety na rzecz medialnej promocji mężczyzn. Podobne tendencje obserwujemy podczas kampanii politycznych. Telewizyjne spoty wyborcze zdecydowanie więcej czasu poświęcają prezentacji kandydatów płci męskiej aniżeli żeńskiej⁴⁰. Media są ważnym czynnikiem kulturotwórczym. Przekazywane przez nie informacje trafiają do szerokiego spectrum odbiorców, dzięki czemu mają możliwość kształtowania opinii publicznej, zwłaszcza gdy docierają do biernych odbiorców, którzy przekazywane informacje chłoną jak gąbka bez jakiegokolwiek krytycznego spojrzenia⁴¹.

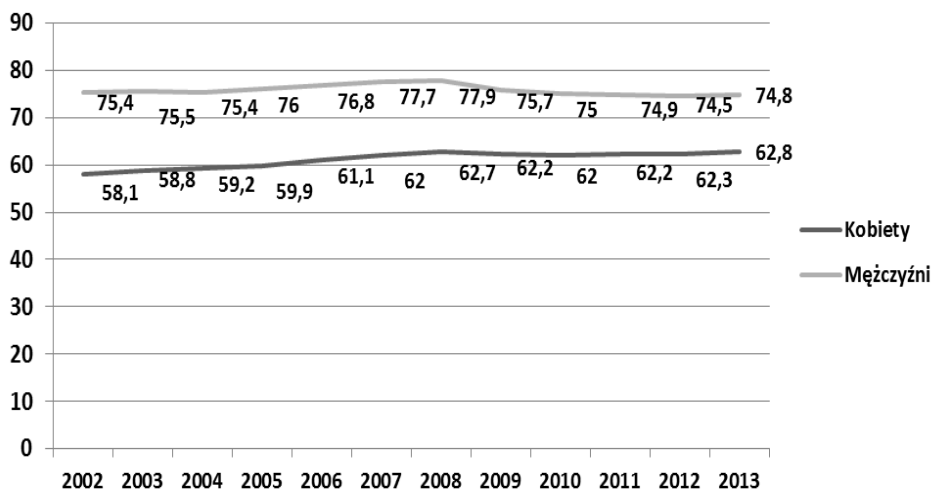
Zasadniczo odpowiedź na pytanie „co oznacza być kobietą” jest bardzo trudna. Nie istnieje uniwersalna, jednoznaczna definicja kobiety. Bez wątpienia jednak możemy przyznać, iż wizje i role kobiecości funkcjonujące w poszczególnych kulturach różnią się i stanowią wypadkową wielu czynników. Wpływają również na status kobiety w polityce i dają odpowiedź, jak zauważa O. Barburska, na pytanie: „dlaczego w krajach porównywalnych pod względem systemu wyborczego, poziomu rozwoju gospodarczego, wieloletnich tradycji demokratycznych, jak np. Szwajcaria, Włochy czy Belgia, istnieją zasadnicze różnice w liczebności kobiet we władzy ustawodawczej i wykonawczej w porównaniu z krajami skandynawskimi?”⁴². Uwarunkowania te nie pozostają bez wpływu na pozostałe czynniki determinujące udział kobiet w polityce.

⁴⁰ Curran D.J., Renzetti C.M., *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, Warszawa 2005, s. 227–233.

⁴¹ A. Paczeński, *Płeć i polityka [w:] Płeć w społeczeństwie, ekonomii i polityce*, red. M. Klimowicz, A. Paczeński, A. Wiktorska-Święcka, Toruń 2009, s. 170–176.

⁴² O. Barburska, *Czynniki determinujące...*, s. 76.

Aktywność kobiety w sferze politycznej niewątpliwie determinuje lub też utrudnia jej status społeczny i ekonomiczny. Za położenie socjoekonomiczne kobiet odpowiedzialnych jest kilka czynników. Bez wątpienia możemy tutaj wymienić dostęp do edukacji, posiadanie bądź brak dostatecznych zasobów finansowych, przeszkody na rynku pracy i trudności związane z bezrobociem oraz konieczność pogodzenia obowiązków rodzinnych i zawodowych. Zmiany, jakie dokonały się na przełomie XX i XXI wieku, nie pozostały bez znaczenia dla roli i miejsca kobiet w strukturze zawodowej i uczestnictwie na rynku pracy. Modernizacja i wzrost poziomu gospodarczego warunkowały zmiany przejawiające się w reorientacji sytuacji kobiet oraz osłabieniu roli tradycyjnych wartości związanych z postrzeganiem ich społecznego statusu. Wciąż wzrastający poziom urbanizacji, wykształcenia i coraz większa liczba kobiet na rynku pracy sprzyjają ich zaangażowaniu w politykę. Niemniej jednak szanse na osiągnięcie sukcesu zawodowego pań ograniczają zróżnicowane szanse kobiet i mężczyzn na rynku pracy⁴³. Równouprawnienie kobiet i mężczyzn jest jednym z fundamentalnych obszarów działań Unii Europejskiej. Badania wskazują, iż uczestnictwo kobiet na rynku pracy w Unii Europejskiej jest mniejsze od udziału mężczyzn. Kobiety mają zazwyczaj większe problemy ze znalezieniem nowej pracy oraz utrzymaniem zatrudnienia. Sytuację kobiet i mężczyzn monitoruje między innymi Komisja Europejska. Wyniki prowadzonych badań obrazują skalę wciąż obecnych dysproporcji płci w sferze społeczno-politycznej.

Wykres 1. Wskaźnik zatrudnienia kobiet i mężczyzn w wieku 20–64 lat – w państwach UE w latach 2002–2013 (dane w procentach)

Źródło: *Report on Progress on equality between women and men in 2013*, Bruksela 2014, http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/swd_2014_142_en.pdf (dostęp w dniu 22.05.2015).

⁴³ *Ibidem*, s. 77.

Na przestrzeni lat 2002–2013 wskaźnik zatrudnienia kobiet w UE w wieku od 20 do 64 lat wzrósł o 4,7%. W roku 2013 wynosił 62,8% i był niższy od wskaźnika zatrudnienia mężczyzn o 12%, przy czym należy zwrócić uwagę na różnice, jakie zachodzą w zmianach wskaźnika w ramach płci. Wskaźnik zatrudnienia mężczyzn pozostaje na niemal niezmiennym poziomie od roku 2002. Widoczne są niewielkie wahania, niemniej jednak wartości oscylują wokół 75,8%⁴⁴. Jednocześnie wskaźnik zatrudnienia kobiet wykazuje tendencję wzrostową. Nie zmienia to jednak faktu, iż to kobiety charakteryzuje zdecydowanie niższy wskaźnik zatrudnienia. Różnice zachodzące na poziomie wskaźnika zatrudnienia wynikają z wielu trudności, jakie napotykają kobiety na rynku pracy. W większym stopniu są skazane na zawieranie niepewnych umów, pracę w niepełnym wymiarze godzin oraz niekorzystne wynagrodzenia, a także konieczność opieki nad dziećmi i prowadzenie domu. Uwagę zwraca różnica między kobietami i mężczyznami w odniesieniu do czasu spędzonego na działalności opiekuńczej w domu. Średnio w roku 2010 na nieodpłatnej pracy w domu mężczyźni spędzali 9,1% czasu, kobiety natomiast 26%⁴⁵. Ponadto płęć polaryzuje średnia różnica w wynagrodzeniach, w roku 2012 w UE mężczyźni zarabiali średnio o 16,4%⁴⁶ więcej niż kobiety. Niższe wynagrodzenie rzutuje na dalsze losy kobiet i przesądza o poziomie życia zwłaszcza po przejściu na emeryturę. Wskaźnik osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym wśród kobiet i mężczyzn również wskazuje na wyraźne zróżnicowanie płci. W roku 2012 wynosił wśród kobiet 25,4%, w przypadku mężczyzn był niższy – 22,7%⁴⁷. Poziom wykształcenia kobiet jest wyższy niż mężczyzn, mimo to wciąż stanowią one większość w typowo kobiecych i gorzej wynagradzanych grupach zawodowych. Również wśród bezrobotnych to kobiety są w większości. W roku 2012 w przedziale wiekowym 30–34 lata absolwentki wyższych uczelni stanowiły 39,9%, absolwenci 31,5%⁴⁸. Dla wielu kobiet nieosiągalna jest praca na pełen etat. Możliwość zatrudnienia kobiet w pełnym wymiarze godzin uniemożliwia brak sektora usług, który zapewniłby opiekę nad dziećmi, brak systemów urlopowych i odpowiednich rozwiązań dotyczących zatrudnienia obojga rodziców. Niski odsetek kobiet aktywnych zawodowo wynika również z tego, iż spoczywa na nich obowiązek opieki nad dziećmi lub innymi osobami z kręgu rodzinnego.

⁴⁴ *Report on Progress on equality between women and men in 2013*, Bruksela 2014, http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/swd_2014_142_en.pdf (dostęp w dniu 22.05.2015).

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

Dane raportu Komisji Europejskiej z 2010 r. w sposób jednoznaczny ukazują tę zależność. W każdym z państw UE kobiety posiadające dzieci stanowiły mniejszy odsetek zatrudnionych aniżeli kobiety, które dzieci nie miały. W roku 2010 średnia dla UE dotycząca kobiet zatrudnionych i mających dzieci wynosiła 65,6%, natomiast dla kobiet, które dzieci nie posiadały, 77%. Stopa zatrudnienia kobiet mających dzieci była niższa o 11,4% w porównaniu z kobietami, które ich nie posiadały⁴⁹. Konsekwencją wciąż nieodpowiednich i niewystarczających rozwiązań jest to, iż w 2009 r. w niepełnym wymiarze godzin w krajach UE pracowało 31,5% kobiet i 8,3% mężczyzn. Pocieszające jest jednak to, iż odsetek kobiet w pełnym wymiarze godzin jest wyższy i wciąż stopniowo wzrasta. W roku 2002 średnia dla krajów UE wynosiła 50,8%, natomiast w 2012 53,6%. Dla mężczyzn dane te wynosiły odpowiednio 74,5% w 2002 r. i 72,4% w 2012 r. Mimo iż różnica w zatrudnieniu w pełnym wymiarze godzin między płciami wynosi około 20% na korzyść mężczyzn, możemy zaobserwować lekki spadek tej wartości w przypadku mężczyzn i jednocześnie wzrost wśród kobiet. W UE 7,9% kobiet w 2007 r. pozostawało bez pracy, mężczyzn natomiast 6,6%. Na przestrzeni lat 2007–2012 sytuacja ta uległa zmianie na niekorzyść mężczyzn. W roku 2012 stanowili oni 10,8% pozostających bez pracy, kobiety natomiast 10,9%⁵⁰. Mimo iż w przypadku obydwu płci obserwujemy wzrost bezrobocia, w większym stopniu nasilenie tego zjawiska dotknęło mężczyzn.

Dystans między mężczyznami i kobietami na rynku pracy ma pośredni i bezpośredni wpływ na partycypację polityczną kobiet. Zwiększona aktywność zawodowa determinuje partycypację polityczną, ponieważ poszerza grono potencjalnych kandydatek. Ponadto, jak dodaje O. Barburska, ważna jest nie tylko liczba kobiet na rynku pracy, ale także sektory zawodowe i prestiż stanowisk, w których biorą udział. Wynika to z tego, iż większe prawdopodobieństwo osiągnięcia sukcesu w polityce mają osoby, które osiągnęły dostatecznie wysoki status społeczno-zawodowy. Zawody cieszące się szczególnym poważaniem wśród elit politycznych to m.in. prawnicy, ekonomiści i dziennikarze. Zdobyta wiedza i znajomość funkcjonowania mechanizmów systemu społeczno-politycznego ułatwiają im świadome uczestnictwo w świecie polityki⁵¹. Analiza sytu-

⁴⁹ European Commission, *Report Progress on Equality between women and men in 2010. The gender balance in business leadership*, s. 24, http://ec.europa.eu/justice/genderequality/files/progressreport_equalwomen_2010_en.pdf (dostęp w dniu 10.05.2015).

⁵⁰ [http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Unemployment_rate_by_gender_and_age_2007-2013_\(%25\).png](http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Unemployment_rate_by_gender_and_age_2007-2013_(%25).png) (dostęp w dniu 22.05.2015).

⁵¹ O. Barburska, *Czynniki determinujące...*, s. 79–80.

acji kobiet na rynku pracy obrazuje wciąż istniejącą nierówność płci. Kobietom zdecydowanie trudniej pokonać przeciwności, jakie występują na rynku pracy i przebić się do grona elit politycznych. Mają mniejsze szanse na znalezienie zatrudnienia, otrzymują niższe płace. Mimo iż od kilku lat obserwujemy zmiany w tym obszarze, wciąż są one niedostateczne⁵².

Do najistotniejszych czynników natury stricte politycznej należą te związane z wyłanianiem elit politycznych i selekcją kandydatów w ramach funkcjonujących partii politycznych, biorących udział w wyborach politycznych na poszczególnych szczeblach systemu politycznego. Partie, jako nieodłączny element ustrojowy, są bezpośrednim ogniwem łączącym obywateli ze sferą polityki. Analizując czynniki polityczne determinujące udział kobiet w życiu politycznym, należy zwrócić uwagę na takie zagadnienia, jak: formalny udział kobiet w życiu politycznym, system partyjny, system polityczny, typy partii politycznych i związane z nimi procesy wewnątrzpartyjnej selekcji kandydatów. Samo przyznanie praw wyborczych kobietom nie jest warunkiem wystarczającym i niwelującym pozostałe ograniczenia, jakie kryją systemy instytucjonalne państw demokratycznych. Jednym z kluczowych jest system wyborczy⁵³. Badania wskazują, że liczniejszej reprezentacji kobiet sprzyja system proporcjonalny z wielomandatowymi okręgami wyborczymi. System większościowy z jednomandatowymi okręgami wyborczymi implikuje mniejszą reprezentację kobiet. Dane z roku 1999 potwierdzają te twierdzenia. W krajach gdzie mandaty były rozdzielane na podstawie większościowego systemu wyborczego, kobiety stanowiły 10% posłów, w krajach z systemem mieszanym 15,1%, natomiast w krajach z systemem proporcjonalnym 19,8% posłów⁵⁴. Dwukrotnie większa obecność kobiet w parlamentach krajów stosujących proporcjonalny system wyborczy w porównaniu do krajów, gdzie obecny jest system większościowy sugeruje, iż czynnik ten ma wpływy na liczbę pań w parlamentach krajowych⁵⁵. Istotną rolę wśród czynników determinujących reprezentację kobiet w organach władzy o charakterze politycznym odgrywa stosunek partii politycznych do idei równości. Fundamentalne znaczenie ma tutaj ideologia, jaka wyznawana jest przez partie, jak również wewnątrzpartyjne mechanizmy dotyczące selekcji i doboru członków. Partie lewicowe o wiele częściej podnoszą kwestie równości płci oraz konieczność wprowadzania mechanizmów, które ułatwiają kobietom dostęp do sfery politycznej. Doskonale zatem wpisują

⁵² *Równość kobiet i mężczyzn – rok 2010*, <http://www.analizy.mpips.gov.pl/index.php/komunikaty-topmenu-49/63-rowno-kobiet-i-mczyzn.html> (dostęp w dniu 10.05.2015).

⁵³ D. Nohlen, R. Alberski, J. Sroka, Z. Wiktor (tłum.), *Prawo wyborcze i system partyjny*, Warszawa 2004, s. 119–150.

⁵⁴ O. Barburska, *Czynniki determinujące...*, s. 83.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 85.

się w nurt równouprawnienia⁵⁶. Partie o zabarwieniu prawicowym skłaniają się ku rozwiązaniom bardziej tradycjonalistycznym. W kobiecie widzą przede wszystkim opiekunkę ogniska domowego⁵⁷. Podejścia te znajdują odzwierciedlenie w strukturze i działaniach partii politycznych. Wewnątrzpartyjna selekcja i rekrutacja kandydatów wpływa na szanse udziału w wyborach. Miejsce kandydata na liście nie pozostaje bez znaczenia. Ważne jest, aby partie posiadały określone kryteria selekcyjne, uregulowania i wewnętrzną organizację pozwalającą na możliwie maksymalną partycypację kobiet w jej szeregach i wyborach. Istotne jest to, kto dokonuje selekcji, według jakich wyznaczników oraz czy partia stosuje dodatkowe zabiegi mające na celu wyrównanie szans kobiet-kandydatek. Ponadto ważne jest, jaka metoda jest stosowana przy tworzeniu list kandydatów. Partie, chcąc wyrównać szanse, stosują system suwakowy, który opiera się na umieszczaniu na listach naprzemiennie nazwisk mężczyzn i kobiet⁵⁸. Poczynania partii w zakresie zapewnienia proporcjonalnej do mężczyzn reprezentacji w organach władzy politycznej mogą przybierać różną postać. Instytucjonalne gwarancje równości płci są najczęściej stosowanymi zabiegami w celu zwiększenia poziomu partycypacji kobiet w życiu politycznym. Formalne regulacje prawne mające na celu zwiększenie obecności kobiet w organach władzy państwowej mogą być stanowione na poziomie ogólnokrajowym, regionalnym lub na szczeblu partyjnym. Rozwiązania stosowane na poziomie kraju obejmują przede wszystkim określone zazwyczaj w ordynacji wyborczej progi minimalnego uczestnictwa kobiet na partyjnych listach wyborczych. Działania na szczeblu lokalnym sprowadzają się do nałożenia na władzę regionalnej partii obowiązku nominacji identycznej liczby kobiet i mężczyzn startujących w wyborach. Kluczowe są tutaj procedury tworzenia list wyborczych, które zgodnie z zapisami dokonany w statucie określają procentowy udział kobiet. Stosowany jest także wspomniany już zabieg tworzenia list wyborczych składających się naprzemiennie z kobiet i mężczyzn. Działania, które można nazwać wręcz przywilejami, to wysuwanie określonej liczby kobiet na pierwsze miejsca list wyborczych, a także oddanie im pierwszeństwa w momencie, gdy ma miejsce sytuacja obsadzania mandatu w wyniku rozdzielania najwyższych reszt⁵⁹. Stworzenie uniwersalnego mechanizmu jest wysoce skomplikowane, a być może wręcz niemożliwe ze względu na odmienne uwarunkowania funkcjonowania każdego państwa. Do rozwiązań najczęściej stosowanych przez państwa i partie Unii Europejskiej należą kwoty i parytety. W literaturze przedmiotu brak jest

⁵⁶ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Warszawa 1995, s. 188.

⁵⁷ A. Sznajder, *Kobiety i władza – analiza czynników sprzyjających większej aktywności politycznej kobiet* [w:] *Kobiety we współczesnej Europie*, red. M. Musiał- Karg..., s. 60–63.

⁵⁸ A. Paczeński, *Płeć i polityka...*, s. 150.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 216.

jednej precyzyjnej definicji tego pojęcia. Z założenia mają one na celu realizację postulatu równej reprezentacji obydwu płci. P. Norris definiuje kwoty jako „instrument wprowadzający (w formie obligatoryjnych zapisów prawnych lub jako działanie dobrowolne) określone kryteria, w postaci minimalnego lub maksymalnego progu dla danej grupy, w procedurę selekcji członków do organów pochodzących z wyborów powszechnych albo z nominacji w sferze publicznej, albo też do rekrutacji w sektorze prywatnym”⁶⁰. W polskiej literaturze M. Półtorak i A. Kalisz podają następującą definicję kwotowania: „kwotowanie w ujęciu prawnym polega na ustalonej (ustawowo lub umownie) reprezentacji podmiotów prawnych przez osoby fizyczne na zasadzie odpowiedniej proporcji w składzie osobowym określonych ustawą lub umową instytucji wyłanianych wspólnie przy udziale tych podmiotów prawnych”⁶¹. Bodźcem wprowadzania tego rozwiązania jest realizacja równości faktycznej, nie formalnej zapisanej jedynie na papierze. Mechanizm ten zyskał popularność w około 50% wszystkich państw świata. Analiza wyników wyborów w państwach UE wskazuje, iż jedynie w dwóch krajach w niższej izbie parlamentu odsetek zasiadających w nim kobiet przekroczył 40%. Interesujące, że w żadnym z nich nie występują kwoty ustawowe. W Szwecji, gdzie odsetek ten wyniósł 45%, stosowane są kwoty partyjne, natomiast w Finlandii z wynikiem 42% brak jest jakichkolwiek kwot. Pomysłowość systemu kwotowego uwarunkowana jest wieloma czynnikami. Sam w sobie nie stanowi rozwiązania. O jego sukcesie przesądza m.in. system wyborczy. Zastosowaniu systemu kwotowego sprzyja system proporcjonalny. W pozostałych systemach, tj. większościowym i mieszanym wprowadzenie kwot jest wysoce skomplikowane. System wyborczy pełni jedną z kluczowych ról w tworzeniu skutecznego systemu kwotowego. Należy zatem dążyć do tworzenia systemów kwotowych kompatybilnych z systemem wyborczym. W przeciwnym razie regulacje prawne pozostaną pustymi zapisami⁶². Instytucja systemu kwotowego wymaga dodatkowo poparcia ze strony samych partii politycznych. Partie lewicowe opowiadają się za stosowaniem kwot wyborczych, natomiast partie prawicowe twierdzą, że większa partycypacja kobiet jest kwestią czasu, dlatego nie należy stosować sztucznych regulacji prawnych.

Dyskurs dotyczący instytucjonalnego zagwarantowania równości płci w dostępie do władzy wymaga bardzo wnikliwych i wieloczynnikowych analiz. Kwestie te są bardzo złożone i wysoce problematyczne, dlatego niemożliwe jest

⁶⁰ T. Wawrowski, *Polityka równych szans. Instytucjonalne mechanizmy zwiększania partycypacji kobiet w strukturach politycznych na przykładzie państw Unii Europejskiej*, Toruń 2007, s. 587.

⁶¹ M. Półtorak, A. Kalisz, *Kwoty w europejskich systemach wyborczych jako wyraz zasady równości a funkcjonowanie prawa*, s. 31, http://www.sbc.org.pl/Content/22127/poltorak_kalisz.pdf (dostęp w dniu 20.12.2014).

⁶² *Ibidem*, s. 19–47.

jednoznaczne i obiektywne stwierdzenie, czy system kwotowy faktycznie zwiększa partycypację kobiet, nie można też zaprzeczyć, że pozostaje bez wpływu na poziom partycypacji. Istotne jest tutaj rozróżnienie zasadniczych rozwiązań w zakresie kwot. Wciąż poszukiwane są sposoby działań, które efektywnie prowadziłyby do zrównoważenia obydwu płci w życiu politycznym.

Zaangażowanie polityczne Polek

Dominacja mężczyzn w sferze społecznej i politycznej ma charakter ponadnarodowy. Obecna jest także w Polsce. Mimo iż Polki prawa wyborcze uzyskały w roku 1918, wciąż stanowią mniejszość w organach władzy politycznej. Pozycja polskich kobiet uwarunkowana jest wieloma czynnikami, przede wszystkim historycznymi i kulturowymi, które sprawiły, iż proces emancypacji na ziemiach polskich przybrał nieco inną postać niż w państwach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych. Szczególna sytuacja wynikała przede wszystkim z tego, że Polska przez 123 lata była państwem podległym i nieistniejącym na mapie politycznej świata. W zniewolonym kraju trudno było prowadzić działania mające zapewnić wolność społeczną i polityczną kobietom, podczas gdy *de facto* cały naród nie posiadał realnego wpływu na bieg spraw na ziemiach polskich⁶³. Normy prawne regulujące życie Polaków w zaborze rosyjskim opierały się na zapisach *Kodeksu Napoleona*. Stanowił on podstawę wszystkich tworzonych aktów prawnych. Postanowienia *Kodeksu* były niekorzystne dla kobiet. Różnicował kobiety ze względu na stan cywilny. Mężatki nie posiadały zdolności prawnej bez uzyskania zgody męża. Determinowało to zupełne ograniczenie swobód kobiet na rzecz całkowitej dominacji mężczyzn. Mężczyzna posiadał pełnię praw nad dziećmi i możliwość zarządzania majątkiem zdobytym podczas trwania małżeństwa. Akty prawne w zaborze pruskim nawiązywały w dużej mierze do zasad z epoki feudalnej. Prawo cywilne kształtowało pochodzące z 1 czerwca 1794 r. *Powszechne prawo krajowe dla państw królewsko-pruskich*. W tym przypadku także mamy do czynienia z wiodącą rolą mężczyzny w rodzinie. Miał on prawo do dysponowania wspólnym majątkiem, w tym także posagiem żony. Prawo do opieki nad dziećmi w przypadku rozwodu także przypadało wyłącznie mężczyźnie. Na podstawie zmian dokonanych w 1869 r. kobiety otrzymały prawo zarządzania własnym majątkiem. Podobne praktyki w stosun-

⁶³ R. Siemieńska, *Polacy i Polki w życiu publicznym – podobni czy różni od mieszkańców Unii Europejskiej* [w:] *Aktorzy życia publicznego. Płeć jako czynnik różnicujący*, red. R. Siemieńska, Warszawa 2007, s. 217.

ku do praw kobiet były stosowane w zaborze austriackim. Formalnie kodeks *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* oparty był na prawach natury i zakładał równość kobiety i mężczyzny wobec prawa. Rzeczywistość odbiegała jednak od teoretycznych zapisów. Podobnie jak w przypadku dwóch pozostałych zaborów to mężczyzna wiódł prym w rodzinie, żona zaś odgrywała marginalną rolę⁶⁴. Niekorzystne położenie kobiet w strukturze społecznej utrzymywało się do początków wieku XX. Prawo wyborcze uzyskały tuż po odzyskaniu niepodległości, w 1918 r. Nie implikowało to licznej reprezentacji kobiet w polityce. W pierwszych wyborach w niepodległej Polsce w 1919 r. kobiety uzyskały tylko 2% mandatów w Sejmie oraz 5% w Senacie⁶⁵. Okres II Rzeczypospolitej również charakteryzował się niezbyt dużą liczbą posłanek i senatorek. W latach 1919–1939 zostało wybranych 41 posłanek i 20 senatorek. Poziom wykształcenia wybranych kobiet był zróżnicowany. 61% wybranych posiadało wyższe wykształcenie. Mandaty otrzymywały zarówno panie posiadające tytuł doktora, jak i robotnice⁶⁶. Godne uwagi jest nazwisko pierwszej kobiety na stanowisku posłanki. Irena Kosmowska w latach 1919–1930 była pierwszą kobietą w Sejmie oraz w rządzie, gdzie objęła tekę wiceministra opieki społecznej. Okres powojenny przyniósł liczniejszą reprezentację kobiet w polityce. Analiza danych pozwala stwierdzić, że w żadnej kadencji Sejmu odsetek kobiet nie przekroczył 25%. Ponadto uwagę zwraca zdecydowanie niski udział kobiet w II kadencji Sejmu. Niespełna 4% kobiet w odniesieniu do 17% poprzedniej kadencji to wynik zdecydowanie niski. Podobny gwałtowny spadek miał miejsce po wyborach w 1989 r. Wówczas udział kobiet spadł z 20% do 13%. Małgorzata Fuszara jako czynnik sprawczy takiego mechanizmu wskazuje zależność między udziałem kobiet a realną władzą parlamentu. W obydwu przypadkach obniżeniu partycypacji kobiet towarzyszył wzrost realnej władzy parlamentu. Korelacja ta determinowała stosunkowo niski udział kobiet w kolejnych kadencjach Sejmu, co obrazują dane umieszczone na wykresie 2⁶⁷. Reprezentacja kobiet w powojennym Sejmie była zdecydowanie niższa niż mężczyźni mimo głoszonej przez władze komu-

⁶⁴ J. Orzeł, *Sytuacja społeczno-polityczna kobiet na ziemiach polskich w XIX wieku* [w:] *Kobiety w polityce*, red. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2010, s. 207–210.

⁶⁵ R. Siemieńska, *Polacy i Polki w życiu publicznym – podobni czy różni od mieszkańców Unii Europejskiej...*, s. 217–219.

⁶⁶ M. Fuszara, *Kobiety w polityce dwudziestolecia (1989–2000)* [w:] *Raport. Kongres Kobiet Polskich 2009. Kobiety dla Polski. Polska dla kobiet. 20 lat transformacji 1989–2009*, Warszawa 2009, s. 189.

⁶⁷ M. Fuszara, *Udział kobiet we władzy. Kobiety w Polsce 2003*. Raport Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2003, s. 126–127.

nistyczne propagandy jakoby kobiety były licznie reprezentowane w organach władzy. Obecność kobiet w Sejmie była niemal bez znaczenia, ponieważ faktyczną władzę w Polsce sprawowała wówczas Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR), a w jej strukturach i władzach kobiety były niemalże nieobecne. Istotną przeszkodą kobiet w karierze politycznej doby komunizmu był również celowy dobór posłanek przez kierownictwo PZPR. Reprezentacja kobiet w Sejmie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej była z góry zaplanowana i nie miała nic wspólnego z równouprawnieniem płci⁶⁸.

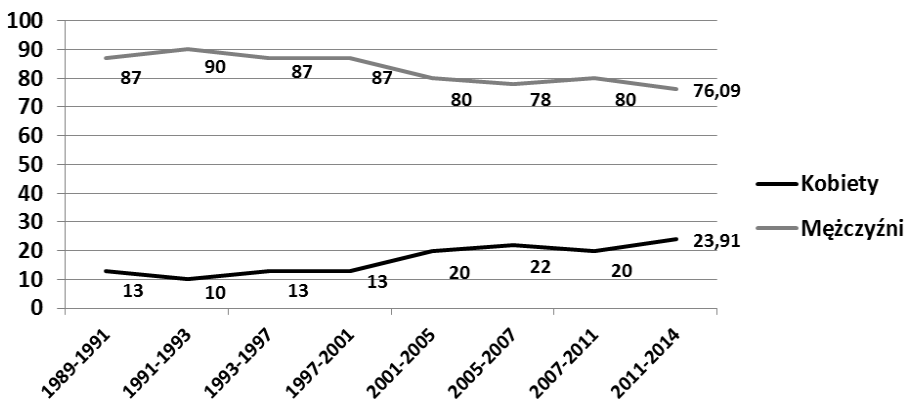
Wykres 2. Udział kobiet w Sejmie RP w kolejnych kadencjach od 1952 do 1989 r. (dane w procentach)

Źródło: M. Fuszara, *Udział kobiet we władzy* [w:] *Kobiety w Polsce 2003*. Raport Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2003, s. 127.

Upadek komunizmu w Polsce oraz transformacja ustrojowa, której konsekwencją było między innymi wprowadzenie dwuizbowego parlamentu, nie przyczyniły się do zwiększenia liczby kobiet w polityce. W trzech pierwszych kadencjach parlamentu RP utrzymywał się niski odsetek kobiet nieprzekraczający 13%. Relatywny wzrost nastąpił w wyborach w 2001 r. Kobiety zdobyły wówczas 20% mandatów⁶⁹.

⁶⁸ M. Fuszara, *Udział kobiet we władzy. Kobiety w Polsce w latach 90*. Raport Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2000, s. 23.

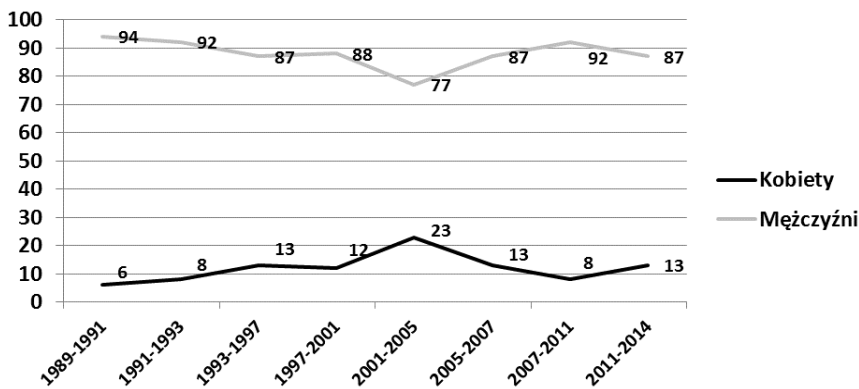
⁶⁹ <http://pkw.gov.pl/wybory-sejm-senat/> (dostęp w dniu 20.12.2014).

Wykres 3. Udział kobiet i mężczyzn w kolejnych kadencjach Sejmu RP od 1989 do 2014 r. (dane w procentach)

Źródło: M. Fuszara, *Kobiety, mężczyźni, parytety*, „Analizy i Opinie”, nr 98, Instytut Spraw Publicznych, wrzesień 2009, s. 10–11.

Tendencja ta utrzymuje się nadal. W kolejnych wyborach w roku 2005, 2007 oraz 2011 mamy do czynienia ze stałą partycypacją oscylującą wokół 20%. Na liście Unii Międzyparlamentarnej, prezentującej udział kobiet w parlamentach na świecie, Polska z wynikiem 24,1% kobiet w Sejmie znajduje się na 51 miejscu wśród 140 krajów⁷⁰. Na tle średniej europejskiej wynoszącej w 2015 r. 25,3% jest to wynik dobry. W porównaniu jednak z państwami skandynawskimi, gdzie odsetek ten wynosi 41,3%⁷¹, wypadamy już nieco gorzej.

Wykres 4. Udział kobiet i mężczyzn w kolejnych kadencjach Senatu RP od 1989 do 2014 r. (dane w procentach)

Źródło: M. Fuszara, *Kobiety, mężczyźni, parytety*, „Analizy i Opinie”, nr 98, Instytut Spraw Publicznych, wrzesień 2009, s. 10–11.

⁷⁰ <http://ipu.org/wmn-e/arc/classif010515.htm> (dostęp w dniu 20.05.2015).

⁷¹ <http://ipu.org/wmn-e/arc/world010515.htm> (dostęp w dniu 20.05.2015).

Stopniowemu wzrostowi udziału kobiet w Sejmie towarzyszył spadek kobiet w Senacie. Odsetek kobiet w VIII kadencji Sejmu był zbliżony do stanu pierwszej kadencji i wynosił odpowiednio 8% i 6%. Można powiedzieć, że lata świetności pod względem liczby kobiet zasiadających w Senacie RP przypadają na siódmą i szóstą kadencję. Wówczas odsetek ten wynosił odpowiednio 24% i 23%. Obecnie w RP kobiety stanowią zaledwie 13%. Poziom partycypacji kobiet zarówno w Sejmie RP, jak i w Senacie RP nie odzwierciedla udziału kobiet w społeczeństwie. Według spisu powszechnego z 2011 r. kobiety stanowią 52% ogółu społeczeństwa, mężczyźni natomiast 48%⁷². W żaden sposób nie daje temu wyraz obecna struktura zarówno Sejmu, jak i Senatu RP, gdzie odsetek kobiet wynosi odpowiednio 24% i 13%.

Wyraźny podział, jaki zarysowuje się między izbami Parlamentu RP w odniesieniu do liczby zasiadających w nich kobiet, wynika między innymi ze specyfiki ordynacji wyborczej. Wybory do Sejmu RP przeprowadzane są zgodnie z ordynacją proporcjonalną, która sprzyja reprezentacji politycznej kobiet. Głosowanie do Senatu RP odbywa się zgodnie z ordynacją większościową, ta z kolei nie wpływa dodatnio na partycypację kobiet. Reprezentacja kobiet w organach władzy ustawodawczej jest niewielka. Niski jest także stopień partycypacji kobiet w organach władzy wykonawczej. W Polsce po roku 1939 mamy do czynienia z bezwzględą dominacją mężczyzn w aparatach państwowych. Władza kobiet była i nadal jest nieznaczna. Przed rokiem 1989 żadna kobieta nie pełniła funkcji prezesa ani wiceprezesa Rady Ministrów. Sporadycznie powierzano kobietom teki ministerialne. Wśród nielicznych kobiet pełniących funkcję premiera znajdowała się Maria Milczarek, która dwukrotnie pełniła funkcję ministra. W latach 1976–1979 była ministrem administracji, gospodarki terenowej i ochrony środowiska, natomiast w latach 1979–1980 ministrem pracy, płac i spraw socjalnych. Do nielicznego grona zaliczamy także Zofię Wasilkowską – minister sprawiedliwości w latach 1956–1957, Annę Kędziorską obsadzoną w latach 1984–1985 na stanowisku ministra handlu wewnętrznego i usług, Joannę Michałowską-Gumowską – minister oświaty i wychowania w latach 1985–1987 oraz Izabelę Płanetę-Malecką – minister zdrowia i opieki społecznej w latach 1988–1989. Podobnie jak w przypadku parlamentu RP transformacja systemowa w latach dziewięćdziesiątych XX wieku nie zdeterminowała znaczących zmian na korzyść kobiet w organach władzy wykonawczej. Mimo to 2 kobiety partycypowały w działalności polskiego rządu. Jedną z nich, Hannie Suchockiej, powierzono stanowisko prezesa Rady Ministrów w latach 1992–1993. Drugą kobietą obecnie stojącą na czele Rządu RP jest pani premier Ewa Kopacz, która objęła tę funkcję w roku 2014. Śmiało możemy stwierdzić, iż kobiety

⁷² http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lu_nps2011_wyniki_nsp2011_22032012.pdf (dostęp w dniu 10.05.2015).

w poszczególnych rządach są niemal nieobecne. Łączna liczba kobiet, członkiń rządów w latach 1989–2011, wynosi 26, zaś mężczyzn 265. Tak ogromna dysproporcja wskazuje, że kobiety stanowiły w tym okresie zaledwie 9,8% ogółu członków rządów⁷³. Obecnie w rządzie zasiada 5 kobiet. Joanna Kluzik-Rostkowska pełni funkcję ministra edukacji narodowej, Lena Kolarska-Bobińska objęła stanowisko ministra nauki i szkolnictwa wyższego, Małgorzata Omilanowska stoi na czele Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Teresa Piotrowska pełni funkcję ministra spraw wewnętrznych, Maria Wasiak objęła tę funkcję ministra infrastruktury i rozwoju⁷⁴. Analizując dane członków rządu, nie dostrzegamy jakichkolwiek stałych tendencji wzrostowych ani spadkowych. Zmiana liczby kobiet jest zdecydowanie skokowa i nie wykazuje stałych tendencji. Bezdyskusyjnie możemy jednak stwierdzić, że kobiety w latach 1989–2011 nie przebiły się do zmaskulinizowanego świata polityki. Tabela 4 przedstawia szczegółowy wykaz kobiet zasiadających w kolejnych rządach od roku 1989. 25 lat po rozpoczęciu transformacji systemowej Polska scena polityczna boryka się z problemem niedoreprezentowania kobiet zarówno w organach władzy ustawodawczej, jak i wykonawczej.

Tabela 4. Kobiety w składzie Rady Ministrów w Polsce w kolejnych rządach od 1989 do 2014 r.

Imię i nazwisko	Zajmowane stanowisko	Okres pełnienia funkcji
1	2	3
rząd Tadeusza Mazowieckiego (12.09.1989–14.12.1990)		
Izabela Cywińska	minister kultury i sztuki	12.09.1989–14.12.1990
rząd Jana Krzysztofa Bieleckiego (12.01.1991–5.12.1991)		
Henryka Bochniarz	minister przemysłu	31.08–05.12.1991
rząd Hanny Suchockiej (11.07.1992–26.10.1993)		
Hanna Suchocka	prezes Rady Ministrów	11.07.1992–26.10.1993
rząd Waldemara Pawlaka (26.10.1993–1.03.1995)		
Barbara Blida	minister gospodarki przestrzennej i budownictwa	26.10.1993–1.03.1995
rząd Józefa Oleksego (7.03.1995–26.01.1996)		
Barbara Blida	minister gospodarki przestrzennej i budownictwa	7.03.1995–26.01.1996
rząd Włodzimierza Cimoszewicza (02.02.1996–17.10.1997)		
Barbara Blida	minister gospodarki przestrzennej i budownictwa	02.02.1996–17.10.1997

⁷³ M. Kamola-Cieślak, *Działalność kobiet w Radzie Ministrów w Polsce w latach 1989–2008* [w:] *Kobiety w polityce*, red. M. Fuszara, Warszawa 2007, s. 98.

⁷⁴ <https://www.premier.gov.pl/ludzie.html> (dostęp w dniu 10.05.2015).

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
rząd Jerzego Buzka (31.10.1997–19.10.2001)		
Aldona Kamela-Sowińska	minister Skarbu Państwa	28.02–19.10.2001
Teresa Kamińska	minister – członek Rady Ministrów	31.10.1997– 26.03.1999
Hanna Suchocka	minister sprawiedliwości	31.10.1997–08.06.2000
Halina Wasilewska–Trenkner	minister finansów	28.08–19.10. 2001
Joanna Wnuk-Nazarowa	minister kultury i sztuki	31.10.1997–26.03.1997
rząd Leszka Millera (19.10.2001–02.05.2004)		
Danuta Hübner	minister – członek Rady Ministrów	16.06.2003–02.05.2004
Krystyna Łybacka	minister edukacji narodowej i sportu	19.10.2001–02.05.2004
Barbara Piwnik	minister sprawiedliwości	19.10.2001–06.07.2002
rząd Marka Belki (02.05.2004–31.10.2005)		
Izabela Jaruga-Nowacka	wiceprezes Rady Ministrów	24.11.2004–31.10.2005
	minister polityki społecznej	02.05.2004–31.10.2005
rząd Kazimierza Marcinkiewicza (31.10. 2005–14.08.2006)		
Anna Fotyga	minister spraw zagranicznych	09.05–14.07.2006
Grażyna Gęsicka	minister rozwoju regionalnego	31.10.2005–14.07.2006
Zyta Gilowska	wiceprezes Rady Ministrów–minister finansów	07.01.2006–24.06.2006
Anna Kalata	minister pracy i polityki społecznej	05.05–14.07.2006
Teresa Lubińska	minister finansów	31.10.2005–07.01.2006
rząd Jarosława Kaczyńskiego (14.07.2006–16.11.2007)		
Anna Fotyga	minister spraw zagranicznych	14.07.2006–07.09.2007 10.09.2007–16.11.2007
Grażyna Gęsicka	minister rozwoju regionalnego	14.07.2006–07.09.2007 11.09.2007–16.11.2007
Zyta Gilowska	wiceprezes Rady Ministrów – minister finansów	22.09.2006–07.09.2007 10.09.2007–16.11.2007
Elżbieta Jakubiak	minister sportu i turystyki	23.07.2007–16.11.2007
Anna Kalata	minister pracy i polityki społecznej	14.07.2006–13.08.2007
Joanna Kluzik-Rostkowska	minister pracy i polityki społecznej	13.08–16.11.2007
rząd Donalda Tuska (16.11.2007– 18.11.2011)		
Elżbieta Bieńkowska	minister rozwoju regionalnego	16.11.2007–18.11.2011

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Jolanta Fedak	minister pracy i polityki społecznej	16.11.2007–18.11.2011
Katarzyna Hall	minister edukacji narodowej	16.11.2007–18.11.2011
Ewa Kopacz	minister zdrowia	16.11.2007–7.11.2011
Barbara Kudrycka	minister nauki i szkolnictwa wyższego	16.11.2007–18.11.2011
 rząd Donalda Tuska (18.11.2011–22.09.2014) 		
Elżbieta Bieńkowska	wiceprezes Rady Ministrów, minister rozwoju regionalnego	27.11.2013–22.09.2014
Joanna Kluzik-Rostkowska	minister edukacji narodowej	27.11.2013–11.09.2014
Lena Kolarska-Bobińska	minister nauki i szkolnictwa wyższego	03.12.2013–11.09.2014
Barbara Kudrycka	minister nauki i szkolnictwa wyższego	18.11.2011–27.11.2013
Małgorzata Omilanowska	minister kultury i dziedzictwa narodowego	17.06.2014–11.09.2014
Joanna Mucha	minister sportu i turystyki	18.11.2011–27.11.2013
Krystyna Szumilas	minister edukacji narodowej	18.11.2011–27.11.2013
 rząd Ewy Kopacz (22.09.2014 – do chwili obecnej) 		
Ewa Kopacz	prezes Rady Ministrów	22.09.2014
Joanna Kluzik-Rostkowska	minister edukacji narodowej	22.09.2014
Lena Kolarska-Bobińska	minister nauki i szkolnictwa wyższego	22.09.2014
Małgorzata Omilanowska	minister kultury i dziedzictwa narodowego	22.09.2014
Teresa Piotrowska	minister spraw wewnętrznych	22.09.2014
Maria Wasiak	minister infrastruktury i rozwoju	22.09.2014

Źródło: M. Kamola-Cieślak, *Działalność kobiet w Radzie Ministrów w Polsce w latach 1989–2008* [w:] *Kobiety w polityce*, red. M. Fuszara, Warszawa 2007, s. 98–99, <https://www.premier.gov.pl/> (dostęp w dniu 11.05.2015).

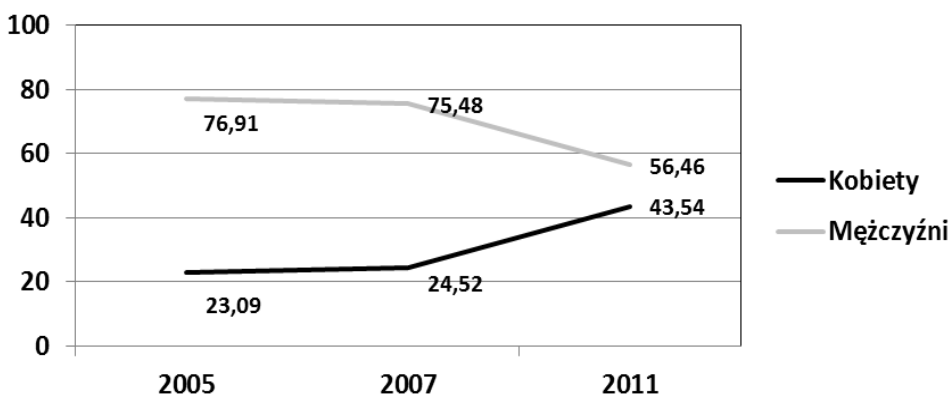
Nierówna reprezentacja płci widoczna jest również w organach władzy samorządowej. W roku 2006 w radach gmin, radach miast i radach powiatów kobiety stanowiły 21%⁷⁵. W roku 2010 odsetek ten wzrósł o kilka procent i wynosił 25%⁷⁶. Władza wykonawcza samorządu terytorialnego zdecydowanie zdominowana jest przez mężczyzn. W roku 2006 obejmowali oni 90% stanowisk wójtów, burmistrzów i prezydentów miast, w roku 2010 91%⁷⁷.

⁷⁵ <http://www.isp.org.pl/uploads/filemanager/kobietywsamorzadzcie.pdf> (dostęp w dniu 12.12.2014).

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*.

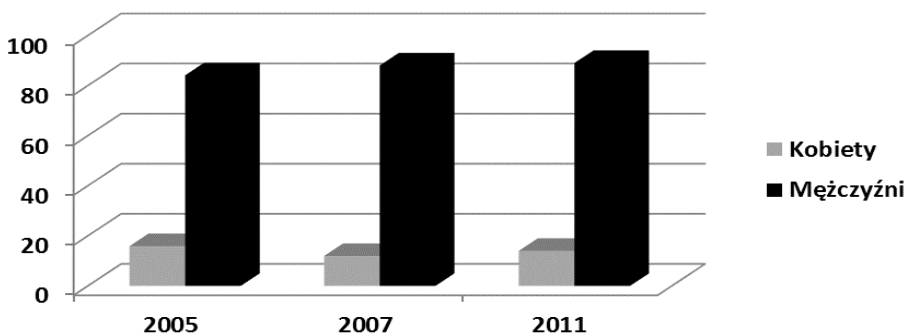
Uzyskanie przez kobiety wielu gwarancji prawnych nie uczyniło je realnymi i wpływowymi uczestniczkami życia politycznego. Rozwiązania instytucjonalne, czego dowodzi przykład Polski, nie są dostateczne. Mimo zmian wprowadzonych Ustawą z dnia 5 stycznia 2011 roku – Kodeks wyborczy poziom partycypacji politycznej kobiet pozostaje na podobnym poziomie. Fundamentalną zmianą był nowy przepis wprowadzony na mocy art. 211 Ustawy, który nakłada na komitety wyborcze obowiązek umieszczania na listach kandydatów określonego procentowo odsetka kobiet i mężczyzn. Odsetek każdej z płci nie może być mniejszy niż 35%⁷⁸. Spełnienie tego kryterium weryfikuje okręgowa komisja wyborcza, w momencie przyjmowania zgłoszeń list kandydatów. Wymóg ten jest warunkiem koniecznym w celu rejestracji list wyborczych. Istotną zmianą było również wprowadzenie jednomandatowych okręgów wyborczych w wyborach do Senatu RP oraz do rad gmin. Analiza danych statystycznych i wyników wyborów zweryfikowała wpływ nowych rozwiązań na udział kobiet w organach władzy politycznej. Badanie wykazało, iż mimo wprowadzonych rozwiązań normatywnych nadal istnieją różnice między kobietami i mężczyznami na płaszczyźnie reprezentacji politycznej. Przekrojowa analiza poziomu udziału kobiet i mężczyzn w wyborach do Sejmu RP wskazuje pozytywne tendencje. Widoczny jest wzrost udziału kobiet w ogólnej liczbie kandydatów. Wzrost liczby kobiet ubiegających się o mandat został najprawdopodobniej wywołany zmianami w ordynacji wyborczej. Do momentu obowiązywania starej, która nie nakładała obowiązku umieszczania na listach określonego odsetka każdej z płci, brak było tak wyraźnych tendencji wzrostowych.

Wykres 5. Odsetek kandydatów zarejestrowanych w wyborach do Sejmu RP w latach 2005, 2007, 2011 z uwzględnieniem podziału na płeć (dane w procentach)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej, <http://pkw.gov.pl/wybory-sejm-senat/> (dostęp w dniu 20.12.2014).

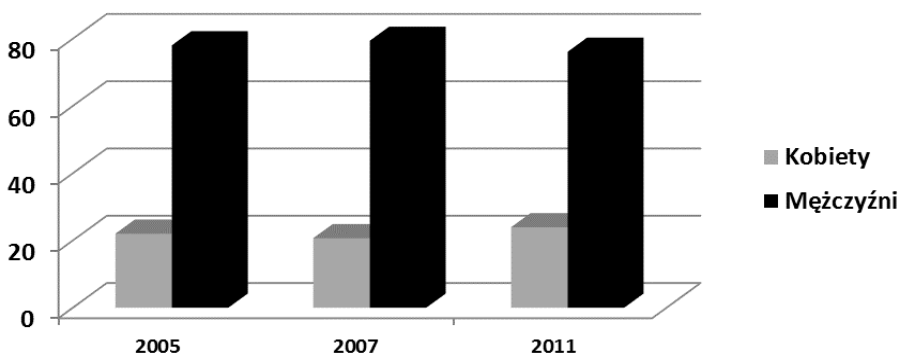
⁷⁸ <http://isap.sejm.gov.pl/Download.jsessionid=DF281CF8D273EB20849329C207B6288E?id=WDU20110210112&type=3/> (dostęp w dniu 10.12.2014).

Wykres 6. Odsetek kandydatów zarejestrowanych w wyborach do Senatu RP w latach 2005, 2007, 2011 z uwzględnieniem podziału na płeć (dane w procentach)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej, <http://pkw.gov.pl/wybory-sejm-senat/> (dostęp w dniu 20.12.2014).

Obserwacja poziomu uczestnictwa kobiet w wyborach do Senatu RP wskazuje dokładnie odwrotną tendencję niż w przypadku Sejmu RP. Odsetek kobiet kandydujących w wyborach w roku 2011 wynosił 14%⁷⁹ i w porównaniu z rokiem 2005 spadł o 1,89%. Ponadto wybory do Senatu RP cieszyły się w latach 2005, 2007 i 2011 ponad dwukrotnie mniejszą popularnością niż wybory do Sejmu RP. Deficyt kobiet na listach wyborczych w latach 2005, 2007 i 2011 znalazł odzwierciedlenie w liczbie pań zasiadających w obu izbach parlamentu RP. Istotne jest jednak to, iż w roku 2011 przy niemal dwukrotnym wzroście kobiet na listach wyborczych w porównaniu do poprzednich lat nie odnotowano wzrostu poparcia kobiet przez wyborców.

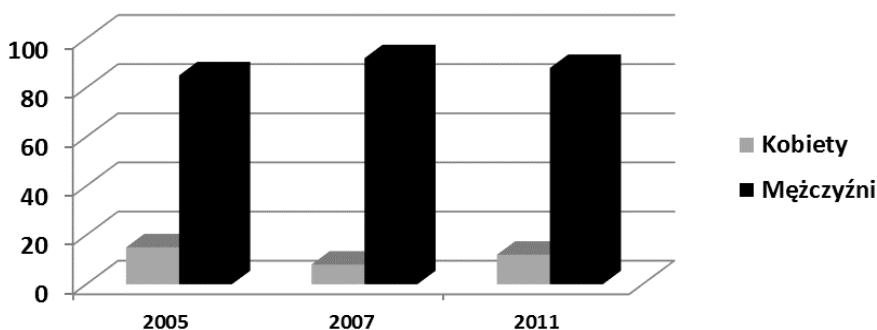

Wykres 7. Odsetek mandatów zdobytych w wyborach do Sejmu RP w latach 2005, 2007, 2011 z uwzględnieniem podziału na płeć (dane w procentach)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej, <http://pkw.gov.pl/wybory-sejm-senat/> (dostęp w dniu 20.12.2014).

⁷⁹ <http://pkw.gov.pl/wybory-sejm-senat/> (dostęp w dniu 20.12.2014).

Brak było korelacji między liczbą kobiet na listach wyborczych a liczbą zdobytych przez nie mandatów. Wynika to najprawdopodobniej z szeregu innych czynników, które mają wpływ na zdobycie mandatu. Niewątpliwie znaczenie ma tutaj miejsce na liście wyborczej. Kobiety zostały obsadzone na mało korzystnych, odległych miejscach. Komitety wyborcze najchętniej umieszczały kobiety w drugich dziesiątkach list wyborczych. Były niemal nieobecne w pierwszej dziesiątce, która daje największe szanse zdobycia mandatu. Proporcja kobiet i mężczyzn na listach wyborczych do Senatu RP wykazywała jeszcze większy stopień zmaskulinizowania. Listy wyborcze zdominowane były przez mężczyzn⁸⁰.

Wykres 8. Odsetek mandatów zdobytych w wyborach do Senatu RP w latach 2005, 2007, 2011 z uwzględnieniem podziału na płeć (dane w procentach)

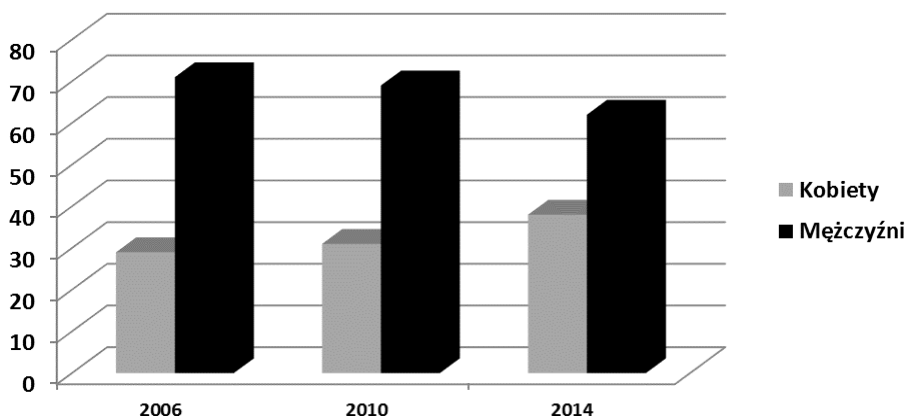
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PKW, <http://pkw.gov.pl/wybory-sejm-senat/> (dostęp w dniu 20.12.2014).

Wyniki wyborów do Senatu RP nie ilustrują jednostajnych tendencji, które miałyby wskazywać na stały wzrost lub spadek wybieranych kobiet. W latach 2005, 2007 i 2011 przeciętnie zasiadało w Senacie 11,67% kobiet, podczas gdy w Sejmie RP w tym samym przedziale czasowym średnio urzędowało 22,9% kobiet. Analiza danych statystycznych i wyników wyborów z lat 2005, 2007 i 2011 odzwierciedla panujące w polskiej rzeczywistości politycznej dysproporcje reprezentacji płci. Wydawać by się mogło, iż fundamentalnym problemem jest zbyt niski odsetek kobiet biorących udział w wyborach. Jak się jednak okazuje, nie jest to zasadniczy czynnik determinujący niedoreprezentowanie kobiet w organach władzy. Wzrost liczby kobiet na listach wyborczych dokonany w związku z wejściem w życie nowych rozwiązań prawnych nie implikował wzrostu wybieralności kobiet.

Tendencje panujące na szczeblu centralnym widoczne są również wśród organów władzy samorządowej. Z analizy wyborów samorządowych wyłania się

⁸⁰ *Ibidem.*

obraz świata polityki, w którym prym wiodą mężczyźni. Warto zaznaczyć, iż zmiany wprowadzone Ustawą z dnia 5 stycznia 2011 roku – Kodeks wyborczy znajdują zastosowanie również w wyborach do organów władz samorządowych.

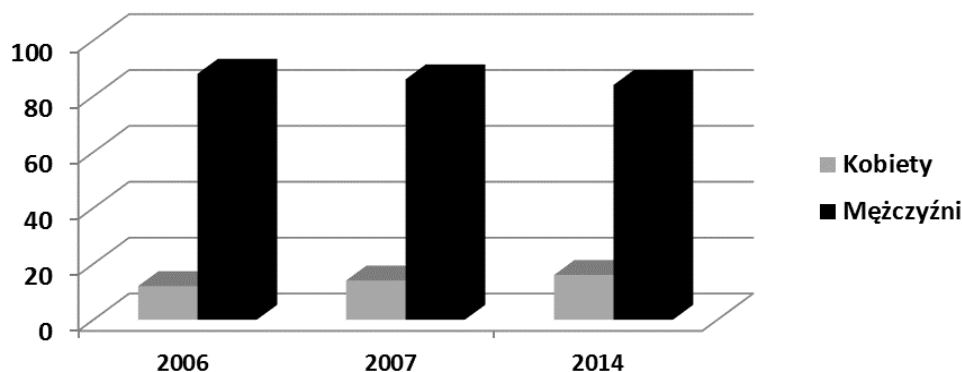

Wykres 9. Odsetek kandydatów zarejestrowanych w wyborach do organów stanowiących samorządu terytorialnego w latach 2006, 2010, 2014 z uwzględnieniem podziału na płeć (dane w procentach)

Źródło: *Monitoring wyborów. Udział kobiet w wyborach samorządowych w 2014 roku*, Instytut Spraw Publicznych. Obserwatorium Równości Płci, Warszawa 2014 (dostęp w dniu 10.12.2014).

Analizując procent kobiet kandydujących do organów stanowiących samorządu terytorialnego zauważamy niemal identyczne tendencje jak w przypadku wyborów parlamentarnych. W latach 2006, 2010 i 2014 widoczny jest jedynie niewielki wzrost. Zdecydowany skok w liczbie pań ubiegających się o mandat ma miejsce w roku 2014, a więc możemy wnioskować, iż jest to wynik wprowadzonych zmian normatywnych. Biorąc pod uwagę poszczególne szczeble samorządu, zauważamy, iż na poziomie powiatu i województwa znajduje się najwięcej kobiet na listach wyborczych. W roku 2014 odnotowano 45% kobiet wśród ogółu kandydatów. Podstawowa jednostka samorządu terytorialnego, jaką jest gmina, cieszy się najmniejszym odsetkiem kobiet na listach wyborczych, w roku 2014 było ich zaledwie 34%. Tak zdecydowana różnica wypływa z faktu, iż radni na szczeblu gminnym wybierani są w jednomandatowych okręgach wyborczych, w których nie są stosowane kwoty, co skutkuje stagnacją kobiet na listach wyborczych. Procent kobiet kandydujących do rad powiatów i sejmików województw w roku 2014 wzrósł o 15% w stosunku do 2010, podczas gdy do rad gmin zaledwie o 2%. Centralnym czynnikiem determinującym ostateczną liczbę kobiet zasiadających we władzach samorządowych okazało się jednak miejsce zajmowane na liście wyborczej. Listy wyborcze do sejmików województw zarezerwowały dla kobiet 34% miejsc na pozycjach nr 1, 2, 3. W tym na „jedynekach” umieszczonych zostało 20% pań. Niemal identyczna sytuacja miała miej-

sce na listach do rad powiatów. 35% wśród nr 1, 2, 3 zajmowały kobiety. „Jedynki” zarezerwowano dla 21% pań. Bierna partycypacja kobiet w wyborach do organów stanowiących w latach 2006, 2010 i 2014 pozostawała na podobnym poziomie oscylującym wokół 30%. Liczba kobiet zarejestrowanych na listach wyborczych do sejmików województw znalazła odzwierciedlenie w liczbie uzyskanych mandatów. Panie zdobyły 23% mandatów w sejmikach województw. Niepokojący jest również poziom zaangażowania kobiet w wyborach do organów wykonawczych gmin.

Wykres 10. Odsetek kandydatów zarejestrowanych w wyborach do organów wykonawczych samorządu terytorialnego w latach 2006, 2010, 2014 z uwzględnieniem podziału na płeć (dane w procentach)

Źródło: *Monitoring wyborów. Udział kobiet w wyborach samorządowych w 2014 roku*, Instytut Spraw Publicznych. Obserwatorium Równości Płci, Warszawa 2014 (dostęp w dniu 10.12.2014).

Zdecydowana dominacja mężczyzn wśród kandydatów na wójtów, burmistrzów i prezydentów w latach 2006, 2010 i 2014 pozostaje na podobnym poziomie. Ponad 80% mężczyzn wśród ogółu kandydatów dało kobietom nikłe szanse na zdobycie mandatu. Uzyskały one zaledwie 11% mandatów. Warto jednak podkreślić, iż widoczny jest nieznaczny wzrost w stosunku do lat 2006 i 2010, kiedy to kobiety zajmowały odpowiednio 8% i 9% stanowisk⁸¹.

Wnioski

Płeć ma istotny wpływ na przebieg kariery politycznej, dlatego nieustannie toczą się spory o to, w jaki sposób przeciwdziałać istniejącym dysproporcjom kobiet i mężczyzn na stanowiskach politycznych. Powszechnie panująca nie-

⁸¹ *Monitoring wyborów. Udział kobiet w wyborach samorządowych w 2014 roku*, Instytut Spraw Publicznych. Obserwatorium Równości Płci, Warszawa 2014, <http://www.rownoscplci.pl/strona-glowna,rownosc-plci-w-polityce,65.html> (dostęp w dniu 10.12.2014).

równość zakorzeniona jest w większości państw na tyle mocno, iż potrzeba czasu na zmiany w świadomości poszczególnych społeczeństw. Statystyki ilustrują, iż sztucznie wprowadzone gwarancje w postaci kwot czy parytetów nie przynoszą natychmiastowych zmian. Potrzeba zatem nieustannych działań wspierających mechanizmy zwiększające partycypację kobiet, które będą mogły przynosić rezultaty w perspektywie długofalowej. Tendencje panujące w Polsce nie odbiegają od światowych standardów. Znajdujemy się w grupie państw, w których kobiety stanowią mniejszość na eksponowanych stanowiskach decyzyjnych w przestrzeni politycznej. Z dokonanej analizy wyłania się jednak wizja, która rysuje pozytywne perspektywy na przyszłość. Niezaprzeczalnie udział kobiet w organach decyzyjnych na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci wzrósł. Najprawdopodobniej najlepszym rozwiązaniem niedoreprezentowania kobiet będzie kooperacja dwóch zasadniczych czynników, mianowicie działań zmierzających do promocji i wzrostu świadomości społecznej mających na celu eliminację istniejących stereotypów oraz regulacje prawne. Owe zmiany powinny prowadzić do stopniowego zwiększenia udziału kobiet w życiu politycznym. Faktyczna równość płci w polityce wymaga bowiem czasu i powinna wypływać z samej potrzeby kobiet bycia aktywnymi w życiu publicznym.

Bibliografia

- Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 1995.
- Bałdyga I., *Kobiety w Polsce 2003*. Raport Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2003.
- Barburska O., *Czynniki determinujące udział kobiet w sprawowaniu władzy politycznej w krajach Europy Zachodniej*, „Studia Europejskie” 2002, nr 2.
- Bogucka M., *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2006.
- Chybicka A., Kaźmierczak M. (red.), *Kobieta w kulturze – kultura w kobiecie*, Kraków 2006.
- Curran D.J., Ranzetti C.M., *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, Warszawa 2005.
- Fuszara M., *Kobiety w polityce*, Warszawa 2007.
- Fuszara M., *Raport. Kongres Kobiet Polskich 2009. Kobiety dla Polski. Polska dla kobiet. 20 lat transformacji 1989–2009*, Warszawa 2009.
- Fuszara M., *Udział kobiet we władzy. Kobiety w Polsce w latach 90*. Raport Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2000.
- Fuszara M., *Udział kobiet we władzy. Kobiety w Polsce 2003*. Raport Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2003.
- Jeziński M., Winclawska M., Brodzińska B. (red.), *Pleć w życiu publicznym*, Toruń 2009.
- Klimowicz M., Wiktorska A., Wiktorska-Święcka A. (red.), *Pleć w społeczeństwie, ekonomii i polityce*, Toruń 2009.
- Marszałek-Kawa J. (red.), *Kobiety w polityce*, Toruń 2010.
- Musiał-Karg M. (red.), *Kobiety we współczesnej Europie*, Toruń 2009.
- Nohlen D., Alberski R., Sroka J., Wiktor Z. (tłum.), *Prawo wyborcze i system partyjny*, Warszawa 2004.

- Ockrent C. (red.), *Czarna księga kobiet*, Warszawa 2007.
- Pacześniak A., *Kwoty i parytety w Europie – teoria i praktyka* [w:] *Pleć w życiu publicznym*, red. M. Jeziński, M. Winclawska, B. Brodzińska, Toruń 2009.
- Pałęcka A., Szchodry H., Warat M., *Kobiety w społeczeństwie polskim*, Kraków 2011.
- Siemińska R. (red.), *Aktorzy życia publicznego. Pleć jako czynnik różnicujący*, Warszawa 2007.
- Sznajder A., *Kobiety i władza – analiza czynników sprzyjających większej aktywności politycznej kobiet* [w:] *Kobiety we współczesnej Europie*, red. M. Musiał- Karg, Toruń 2009.
- Wawrowski T., *Polityka równych szans. Instytucjonalne mechanizmy zwiększania partycypacji kobiet w strukturach politycznych na przykładzie państw Unii Europejskiej*, Toruń 2007.
- Zachorowska-Mazurkiewicz A., *Kobiety i instytucje. Kobiety na rynku pracy w Stanach Zjednoczonych, Unii Europejskiej i w Polsce*, Katowice 2006.
- Żemojewska-Piotrowska M., *Partycypacja polityczna kobiet – wybory samorządowe 2010 na przykładzie województwa mazowieckiego i pomorskiego: raport*, Gdańsk 2010.

Źródła internetowe:

- Commission Staff working document. *Report on Progress on equality between women and men in 2013*, Brussels 2014, http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/swd_2014_142_en.pdf (dostęp w dniu 22.05.2015).
- Deklaracja Praw Kobiety i Obywatelki*, Olimpia de Gouges, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/fe0021gouges.pdf> (dostęp w dniu 30.12.2014).
- Druciarek M., Niżyńska A., *(Nie)obecność kobiet w polityce. Czy wspólna strategia dla Europy Środkowo-Wschodniej jest możliwa*, Warszawa 2014, <http://rownoscplci.pl/publikacje,1,18.html> (dostęp w dniu 12.12.2014).
- Fuszara M., *Kobiety, mężczyźni i parytety*, „Analizy i Opinie”, nr 98, Warszawa 2009, <http://www.isp.org.pl/files/7447486630671093001252488781.pdf> (dostęp w dniu 20.12.2014).
- Instytut Spraw Publicznych, <http://www.isp.org.pl/uploads/filemanager/kobietywsamorzadzcie.pdf> (dostęp w dniu 12.12.2014).
- Kwoty dotyczące płci w systemach wyborczych w Europie – Raport Parlamentu Europejskiego*, <http://www.rownosc.info/bibliography/research/kwoty-dotyczace-pci-w-systemach-wyborczych-w-europ> (dostęp w dniu 20.12.2014).
- Monitoring wyborów. Udział kobiet w wyborach samorządowych*, <http://rownoscplci.pl/aktualnosci,1,145.html> (dostęp w dniu 30.12.2014).
- Półtorak M., Kalisz A., *Kwoty w europejskich systemach wyborczych jako wyraz zasady równości a funkcje prawa*, http://www.sbc.org.pl/Content/22127/poltorak_kalisz.pdf (dostęp w dniu 29.12.2014).
- Żukowski A., *Partycypacja wyborcza kobiet – wyzwania i dylematy*, <http://www.csw.umk.pl/zukowski-partycypacja-wyborcza-kobiet> (dostęp w dniu 19.05.2015).
- <http://isap.sejm.gov.pl/Download;jsessionid=DF281CF8D273EB20849329C207B6288E?id=WDU20110210112&type=3-/> (dostęp w dniu 10.12.2014).
- <http://pkw.gov.pl/wybory-sejm-senat/> (dostęp w dniu 20.12.2014).
- <http://www.ipu.org/wmn-e/arc/world011114.htm> (dostęp w dniu 28.12.2014).
- <http://www.ipu.org/wmn-e/arc/classif011114.htm> (dostęp w dniu 28.12.2014).
- <http://www.ipu.org/wmn-e/arc/world251297.htm> (dostęp w dniu 28.12.2014).
- <http://spartacus-educational.com/WpankhurstE.htm> (dostęp w dniu 30.12.2014).
- <http://www.ipu.org/wmn-e/arc/world011114.htm> (dostęp w dniu 30.12.2014).
- <http://www.csw.umk.pl/zukowski-partycypacja-wyborcza-kobiet> (dostęp w dniu 19.05.2015).
- [http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Unemployment_rate_by_gender_and_age,_2007-2013_\(%25\).png](http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Unemployment_rate_by_gender_and_age,_2007-2013_(%25).png) (dostęp w dniu 22.05.2015).

http://ec.europa.eu/justice/genderequality/files/progressreport_equalwomen_2010_en.pdf (dostęp w dniu 10.05.2015).

http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lu_nps2011_wyniki_nsp2011_22032012.pdf (dostęp w dniu 10.05.2015).

<https://www.premier.gov.pl/ludzie.html> (dostęp w dniu 10.05.2015).

<http://www.csw.umk.pl/zukowski> (dostęp w dniu 10.05.2015).

<https://www.premier.gov.pl/> (dostęp w dniu 11.05.2015).

<http://www.ipu.org/wmn-e/suffrage.htm> (dostęp w dniu 14.05.2015).

THE EMANCIPATION OF WOMEN. POLISH WOMEN POLITICAL PARTICIPATION. OUTLINE ISSUES

Abstract

The article concerns the phenomenon of women's participation in public life, more precisely in the organs of political power. The presentation of the problem is divided into four thematic blocks aimed at ensuring transparency of the issues. An introduction to the fundamental theme of the article is a brief characterization of the evolution and progress of political emancipation of women in the world. Then, the second part, which is an analysis of the level of women's participation in the legislative branches of government, aiming to show the poor presence of women in the political arena. The third part is a continuation of the issues addressed to present reasons determining social and political position of women in modern countries. The main areas of discrimination that have been confirmed by statistical data are outlined.

In addition, elementary instruments that have an impact on the recruitment process, the participation of women in elections and a chance to win are listed. Indicated topics have been referred to the situation of Polish women in political life. Moreover, statistical data and the results of the parliamentary elections and local elections in Poland are analyzed. They expose the regularities that occur on the Polish political scene. This made it possible to indicate obstacles women have to face while standing for elections and that to which extent they affect the outcome of the election. Above schedule of work allowed to show the trends in the organs of the central government and local government in relation to the number of women serving in them. In addition, it has revealed that the category of gender is associated with many areas of discrimination, which makes that women are a minority in political circles.

Keywords: emancipation, discrimination, women, quotas, parliamentary elections, local elections.

Słowa kluczowe: emancypacja, dyskryminacja, kobiety, kwoty, parytety, wybory parlamentarne, wybory samorządowe.

Безрукова Ольга Анатоліївна

**СТАН ТА ХАРАКТЕР ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
В СУСПІЛЬСТВІ У ЕМПІРИЧНОМУ ВИМІРІ**

Криза відповідальності

Трансформація соціальної відповідальності спостерігається зараз у всьому світі. В Україні існує дефіцит відповідальності, що спричиняє низку серйозних соціальних наслідків. Відповідальність розташовується на межі індивідуального і соціального, тому вона має подвійний характер, володіє властивостями соціального і індивідуального. Вивчення механізмів формування і підвищення відповідальності соціуму є завданням сучасної науки.

Важливо досліджувати й описувати наслідки, що випливають з конкретного механізму прояву відповідальності і безвідповідальності. Соціологічне дослідження відповідальності/безвідповідальності, теоретичне й емпіричне, ставить задачу усвідомити джерела, сутність, конкретні її прояви в різних ситуаціях суспільного життя. Відповідальність може бути розглянута як один з детермінантів соціальної діяльності, повсякденних практик. Важливим є процес формування, рівні рефлексії щодо відповідальності. Специфіка переживання відповідальності полягає в її соціальній обумовленості. Наявність відповідальності у якості морального мотиву соціальної дії свідчить про високий рівень моральної свідомості та соціалізованості людини.

Відповідальність можна визначити як здатність людини до виконання обов'язку. Для кризового суспільства характерні дві взаємопов'язані тенденції у функціонуванні відповідальності. З одного боку, криза стимулює людей до більш відповідального ставлення до своїх обов'язків. Прагнення до виходу з кризи і збереженню життєздатності у важких умовах змушує людей мобілізувати свої вольові і моральні якості. Підсилюється прагнення

до подолання перешкод, до стоїчної позиції, до виконання свого обов'язку стосовно близьких, до суспільства, до себе всупереч труднощам.

З іншого боку, через те, що криза має системний характер, вона охоплює не тільки соціально-економічну сферу суспільства, але і культуру, моральну сферу. Тому можна говорити про кризу відповідальності, кризу обов'язку й у цілому про кризу моральних відносин. Українські соціологи вже досить давно фіксують негативні для морального стану суспільства наслідки соціально-політичної кризи. Виразно це явище охарактеризував український вчений Є. Головаха, як формування «аморальної більшості». «Сутність соціального феномену «аморальної більшості» полягає в тому, що моральні норми людської порядності і відповідальності, що регулюють повсякденну поведінку людей, їхні взаємини в різних ситуаціях спілкування і діяльності, розглядаються більшістю дорослого населення України як норми поведінки «моральних аутсайдерів»... Як показали репрезентативні для дорослого населення України опитування, більше 80% населення були піддані стану анемічної деморалізованості... Анемічна деморалізація призводить до послідовного руйнування моральних основ регуляції соціальної поведінки... Основний наслідок поширення в суспільстві соціального цинізму – руйнування основ соціальної довіри, поваги і відповідальності за свої вчинки перед іншими людьми» [2]. Причина кризи моральних відносин криється в розриві сформованих зв'язків між людьми, кризі ідентифікації, ускладнення життя, втрати життєвих орієнтирів і т.п.

Необхідність соціологічного вивчення відповідальності як соціального феномену

Важливо досліджувати й описувати наслідки, що впливають з конкретного механізму прояву відповідальності і безвідповідальності. Парадоксальним чином відповідальність виявляє себе тоді, коли її дефіцит призводить до соціальних деформацій. Подібно до того, як про майстра ми згадуємо, коли річ ламається чи погано функціонує, так і про відповідальність ми згадуємо тоді, коли виявляються деструкції, дисфункції і девіації. Суспільство, яке нормально функціонує, – це результат ефективної, суцільної, такої що проникає в усі пори суспільного організму, відповідальності.

Стан та характер відповідальності включає принципи соціальної відповідальності, її об'єкти та предмети, тобто те, на кого та на що поширюється відповідальне відношення людини, та що саме входить до кола цієї відповідальності. До об'єктів відповідального відношення людини відносяться сама людина, суспільство, родина, справи, що входять до сфери

діяльності та інтересів, матеріальні, природні, соціо-географічні об'єкти тощо. Стан та характер відповідальності може розглядатися стосовно окремого індивіда, певної організації, групи, певної колективістської єдності людей. Саме єдність об'єктів відповідальності об'єднує людей у групу, створює з неї колективістську спільноту. Для розуміння системи соціальної відповідальності важливо мати інформацію щодо кількісних пропорцій, ступеня поширення різних аспектів відповідальних відносин. Ці дані можна отримати шляхом емпіричного дослідження.

Завданням статі є аналіз емпіричних даних щодо стану та характеру відповідальності в суспільстві на різних рівнях його організації.

Стан дослідження відповідальності в науковій літературі

Проблеми відповідальності найчастіше розглядаються в категоріях філософії моралі. Соціологічні її аспекти розглядаються в роботах Е. Левінаса [4], Г. Йонаса [3]. З загальних соціологічних позицій проблеми відповідальності піднімав Е. Фром [9]. Серед російських авторів слід зазначити роботи К. Муздибаєва [5], А. Назарчука [6]. Серед українських вчених цю проблематику в соціологічному дискурсі розробляють Є. Головаха [2], А. Ручка [7], В. Степаненко [8] та ін. На наш погляд, наприкінці першого десятиліття XXI століття дослідницький інтерес до проблематики відповідальності зростає. Можна звернути увагу на переклади і видання робіт закордонних авторів, зазначених вище, саме в цей період. Політичний дискурс насичений апеляцією до відповідальності. Особливо гостро ця проблематика ставиться в зв'язку з колективною відповідальністю за збереження навколишнього середовища, техногенною небезпекою.

У зв'язку зі зазначеними проблемами відповідальність набуває великого соціального значення. У сутності відповідальності закладено соціальний підтекст. Дійсно, відповідальна особа звітує за свої зобов'язання перед певною інстанцією, якою може бути анонімна чи конкретна спільнота або інша особа, що є референтною для цієї особи. Тобто йдеться про наявність різновиду соціальної взаємодії.

Особливості соціологічного дослідження відповідальності

Стан та характер відповідальності певним чином обумовлює соціоморальну структуру суспільства, тобто розподіл людей за ступенем соціальної відповідальності. Звернемося до даних емпіричного дослідження щодо

різних аспектів системи соціальної відповідальності та соціоморальної структури суспільства. Дослідження було організоване та проводилося безпосередньо автором у грудні 2013 року у м. Запоріжжі та Запорізькій області. Вибірка районована, квотна (N = 750 осіб – м. Запоріжжя, N = 350 осіб – 4 села у Запорізькій області).

Можна визначити загальний стан відповідальності за результатами анкетного опитування. На питання: «Чи вважаєте Ви себе відповідальними за стан справ у країні?» були отримані наступні відповіді: «Так» – 20,4%, «В певній мірі так» – 39,1%, «Ні» – 40,2%. Вважаємо за можливе розглядати ці величини, як висхідні дані щодо соціоморальної структури суспільства. Звичайно, не можна повністю спиратися на вербальні оцінки та результати рефлексії. Слід більш детально проаналізувати якості груп, що створюють соціоморальну структуру соціуму. Поки що мова йде скоріше про ідеальну модель чи концепцію, яку слід наповнювати емпіричним даними та їх теоретичним узагальненням. Ця модель буде неповною, якщо зупинитися тільки на почуттях і не брати до уваги діяльність щодо реалізації відповідальності, а також можливості людини впливати на ситуацію, за яку вона вважає себе відповідальною. Наприклад, людина вважає себе відповідальною за дії своєї держави, але вона не в змозі реально впливати на ці дії. Така безсила відповідальність примарна, удавана та безплідна.

Рефлексії щодо рівня та об'єктів своєї відповідальності однак певною мірою корелюють із об'єктивним розподілом соціоморальних груп суспільства. Так, цілком логічно, що відчувають свою відповідальність за суспільство більшою мірою чоловіки. Позитивні відповіді щодо своєї відповідальності відмітили 28,7% чоловіків і 13,8% жінок. Цікаво, що категоричні негативні відповіді за чисельністю майже тотожні для чоловіків та жінок (відповідно 38,1% та 41,9%). Решта відповідей розподілились на пункт «В певній мірі, так» (відповідно 33,2% та 43,9%). Гендерні відмінності цілком природні. Незважаючи на цивілізаційний принцип щодо рівності жінок та чоловіків (гендерної рівності), традиційно спостерігається поділ відповідальності та інтересів. А саме, чоловіки відповідають за зовнішній ареал (до якого, звісно, входить і суспільство), а жінки відповідають за внутрішній ареал, тобто родину, дітей тощо. Не в образі на адресу жінок кажучи, але об'єкти відповідальності жінки дещо вужчі, ніж у чоловіків. Це реальність соціоморальної структури суспільства. Якщо спуститися з соціетального на регіональний рівень об'єкту відповідальності, то і тут спостерігається гендерна нерівність щодо ступеню відповідальності. Так, на питання: «Чи вважаєте Ви себе відповідальними за стан справ у своєму місті?», пункт: «Так» відмітило 17,8% (чоловіків і жінок). «В певній мірі, так» – 49,5%,

«Ні» – 32,7%. Негативних відповідей відчутно менше, але менше і позитивних. Можна сказати, що гострота, або сила відповідальності зменшилася щодо регіонального об'єкту, але сумарний індекс вищого об'єкту більш абстрактний. Місто, звичайно, є конкретнішим за суспільство загалом. Суспільство – скоріше символ, узагальнюючий об'єкт ідентифікації, який має більш політичне забарвлення, тоді як місто, більш конкретний, так би мовити, об'єкт повсякденності. Отже і різниця між чоловіками і жінками тут менша.

Оцінки відповідальності в різних сферах

Відносини відповідальності якоюсь мірою можна розглядати в термінах соціології соціального обміну. Люди вважають для себе належним бути відповідальними за державу в такій же мірі, як і держава, на думку людини, є відповідальною перед своїми громадянами. Зокрема, існує чітка асиметрія або зворотна пропорція між даними про відповідальність громадян перед суспільством і відповідальності держави перед громадянами (того, як вони сприймають суб'єктивно це відношення). Так, на питання: «Якою мірою, на Ваш погляд, наша держава відповідальна або безвідповідальна перед своїми громадянами?», пункт «У цілому, відповідальна» відзначили 17,1%, «Певною мірою відповідальна» – 34,9%, «У цілому, безвідповідальна» – 47,7%. Як бачимо, дані про відповідальність громадян перед суспільством і держави перед громадянами практично ідентичні. Можливо, частина респондентів знаходить свою позицію відмови від відповідальності за суспільство аргументованою тим, що держава безвідповідальна по відношенню до громадян. Іншими словами, «якщо держава не відповідає за мене, тоді і я можу бути вільним від відповідальності за суспільство, представлене державою». Класична формула: ти мені – я тобі.

Пропорції, які виявилися при відповіді на питання про відповідальність перед суспільством, а саме: приблизно 20% є відповідальним, і по 40% безвідповідальності й половинчастої відповідальності, стабільно зберігаються й при відповідях на питання, які є близькими за змістом. Це підтверджує стабільність виявлених співвідношень у соціоморальній структурі суспільства. Так, на питання: «Якою мірою люди навколо Вас безвідповідальні або відповідальні?», пункти «Здебільшого відповідальні» відзначили 17,8% респондентів, «Частіше відповідальні, ніж безвідповідальні» – 41,8%, «Частіше безвідповідальні, ніж відповідальні» – 33,2%, «Здебільшого безвідповідальні» – 6,8%. Як бачимо, сума третього і четвертого пунктів, які відображають міру безвідповідальності, становить 40%. Міру від-

повідальності відображають відповіді на перший пункт – близько 18%. Інше – проміжна позиція помірної відповідальності.

Ступінь прояву відповідальності в різних сферах має різні пропорції (див. табл. 1).

Таблиця 1. Ступінь прояву відповідальності в різних сферах за суб'єктивними оцінками респондентів

№	Сфера прояву відповідальності	Ступінь прояву відповідальності		
		частіше висока	частіше середня	низька
1	У відносинах у родині, із близькими	57,6	34,5	7,9
2	У ставленні до роботи	29,9	50,1	20,0
3	Відносно справ держави	10,5	28,4	61,1
4	Стосовно себе, свого здоров'я	25,1	50,3	24,6

Як бачимо з таблиці 1, найбільшу відповідальність люди відчувають відносно родини, близьких людей. Цей об'єкт відповідальності є навіть більше значимим, ніж власна особистість і своє здоров'я, цей пункт відсувається на друге місце. Звичайно, ці дані відображають у якійсь мірі ціннісні орієнтації. У цілому ряді досліджень цінність благополуччя близьких у людей розташовується вище, ніж власне благополуччя. На третю позицію відсувається відповідальність перед своєю роботою, що можна інтерпретувати і як відповідальність перед своєю організацією, де власне й здійснюється трудова детальність, робота. На останньому місці по ступеню відповідальності перебуває держава. Найбільш абстрактний для людини об'єкт відповідальності, найбільш далекий і той, на який досить часто люди покладають провину за своє важке становище.

Більш конкретним і ясним, а головне, надзвичайно важливим для життя об'єктом відповідальності є робота. Складовою системи відповідальності є також те, перед чим або ким відповідальна людина. Цей зв'язок є таким, що конструє відносини відповідальності й ставить людину у вільно обрану залежність від соціального оточення й інших суб'єктів відповідальних відносин. На питання: «Перед ким Ви себе вважаєте відповідальним у своїй роботі?» найпоширенішим варіантом відповіді був пункт «Перед собою» – 50,7%. Це варіант індивідуалізму епохи пізнього модерну, культивований буржуазною ідеологією. Ця позиція ставить людину в центр свого соціального світу, мобілізує на досягнення, обумовлює незалежність і внутрішню волю. У той же час, така позиція позбавляє людину колективістських почуттів, а значить і соціального капіталу. Як бачимо, для українського суспільства така позиція властива вже для більшості, хоча і незначної.

Чи є відповідальність перед собою егоїзмом? Відповідь на це питання залежить від світоглядної позиції того, хто запитує. Але, вірніше сказати, відповідь залежить від оптики світоглядної позиції. Відповідальність перед собою – це інша форма, більш абстрактна чи віддалена відповідальність перед соціумом, що базується на (чи виходить з) відтворювальному потенціалі сутнісних, духовних сил людини як роду.

Коллективістський варіант відносин відповідальності властивий соціалістичній ментальності відображає варіант відповіді: «Перед своїми товаришами». Цьому варіанту віддає перевагу 15,6% респондентів. Найбільша частка цього варіанту відносин відповідальності властива людям старшого віку.

Наступний варіант відображає позицію конформізму, додержання законів, залежності від організаційного авторитаризму. Даний варіант позначається як відповідальність «перед начальником» і обраний 15,5% респондентів. Зрозуміло, що відповідальним перед керівником може бути тільки людина, яка включена в яку-небудь організаційну діяльність на правах підлеглого. Зазначена величина багато в чому залежить від частки респондентів, що працюють в організації підлеглими. Потенційно й інші респонденти можуть потрапити у відношення організаційної відповідальності, якщо в їхній життєвій траскторії з'явиться праця в організації.

Далі, на питання: «Кого Ви вважає більше відповідальним на вашій роботі?» був отриманий наступний розподіл відповідей: «Керівництво» – 21,3%, «Рядових працівників» – 28,1%, «Рівною мірою й тих і інших» – 50,1%.

Варіант відповідальності «Перед своєю професією» відображає етику професіоналізму. Цей прояв професійної етики може бути присутнім в будь-якому типі суспільства й в будь-якій епосі. У даному дослідженні усвідомлену професійну відповідальність зазначили 8,7% респондентів.

Варіант більше властивий для традиційного суспільства – відповідальність «Перед богом» відзначили 6,0%. Це скоріше варіант протестантської етики, значимість якої для економіки переконливо розкрив М. Вебер в «Протестантській етиці й дусі капіталізму» [1]. Серйозність свого відношення до бога продемонструвало дуже мало людей, що цілком природно для сучасного секуляризованого суспільства з ритуалістичною релігійністю інструментального типу.

І, нарешті, більш універсальний, але, проте, найбільш рідкий тип відповідального відношення – це варіант відповідальності «Перед державою», його відзначили тільки 3,5%. Крім етики громадянськості відповідальність перед державою може відображати авторитарна свідомість.

Низький рівень відповідальності перед державою, крім образи за нездатність держави забезпечити гідний добробут громадян, відображає поступове витіснення авторитарної свідомості, властивої соціалістичній епосі. Особливість тоталітарної особистості полягає також і в нездатності її взяти на себе відповідальність, у прагненні уникати відповідальності. У системі даних категорій відповідальна людина – соціально зріла особистість.

Висновки

Таким чином, за результатами емпіричних досліджень можна зробити висновок про відносну низьку відповідальність населення перед суспільством і за суспільство, що в певній мірі відображає витіснення авторитарної свідомості соціалістичної епохи. Відмова від відповідальності за суспільство й перед суспільством є також результатом реакції людей на низький рівень, на думку населення, відповідальності держави за добробут людей. Більшість респондентів вважає себе відповідальними насамперед перед собою, що відображає відношення відповідальності, характерне для сучасного індивідуалістичного суспільства.

Література

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / Макс Вебер; [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kara-murza.ru/books/Veber/>
2. Головаха Е.И., Панина Н.В. Социальное безумие: история, теория и современная практика. К.: Абрис, 1994. 168 с.
3. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации. [пер. с нем. И.И. Маханькова]. М.: Абрис-пресс, 2004. 480 с. (Человек и мир).
4. Левинас Э. Избранное: Тотальность и бесконечное. / Эммануэль Левинас; [пер. с франц. В.Г. Вдовиной]. – М.– СПб.: Университетская книга, 2000. – 403 с.
5. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – М.: Наука, 1983. – 240 с.
6. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося общества. / А.В. Назарчук. – М.: Directmed a Publishing, 2002. – 381 с.
7. Ручка А.О. Природа людини як предмет теоретико–соціологічного дискурсу / Анатолій Ручка // Методологічні проблеми культурної антропології та етнокulturології. Збірник наукових праць. – К.: Інститут культурології НАМ України, 2011. – С. 22–31.
8. Степаненко В. Безвідповідальне суспільство? // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін; [за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги]. К.: Інститут соціології НАН України, 2009. С. 358–369.
9. Фромм Э. Революция надежды. Избавление от иллюзий. / Эрих Фромм; [пер. с англ., предисловие П.С. Гуревича]. – М.: Айрис–пресс, 2005. – 352 с.

STATE AND CHARACTER OF THE RESPONSIBILITY IN A SOCIETY IN EMPIRIC DIMENSION

Abstract

The problems of state and character of responsibility in the Ukrainian society on the empiric researches of the sociological researches are considered in the article. Specifically it provides information on people's reflection about their responsibility in the society, organization, family. Empiric results are commented with their theoretical interpretation and generalization.

Keywords: Responsibility, civil responsibility, personal responsibility, job responsibility, responsibility before chief, social responsibility.

Słowa kluczowe: zakres odpowiedzialności, odpowiedzialność cywilna, odpowiedzialność osobista, odpowiedzialność praca, odpowiedzialność przed szefem, odpowiedzialność społeczna.

II

RECENZJE

Marcin Zgłobiś

**RECENZJA KSIĄŻKI RICHARDA FLORIDY
NARODZINY KLASY KREATYWNEJ ORAZ JEJ WPŁYW
NA PRZEOBRAŻENIA W CHARAKTERZE PRACY,
WYPOCZYNKU, SPOŁECZEŃSTWA I ŻYCIA
CODZIENNEGO, TŁUM. TOMASZ KRZYŻANOWSKI,
MICHAŁ PENKAŁA, NARODOWE CENTRUM
KULTURY, WARSZAWA 2010, 414 SS.**

Richard Florida urodził się 1957 r. w Newark w stanie New Jersey w Stanach Zjednoczonych. Obecnie mieszka w Toronto w Kanadzie. Jest znanym amerykańskim ekonomistą zajmującym się urbanistyką, geografią społeczno-ekonomiczną i gospodarką przestrzenną oraz związanymi z nimi problemami ekonomicznymi i społecznymi. Licencjat obronił w Rutgers University, natomiast doktorat na Uniwersytecie Columbia. Obecnie jest profesorem i nauczycielem akademickim na Uniwersytecie w Toronto oraz na Uniwersytecie w Nowym Jorku. Wcześniej był profesorem w George Mason University oraz Carnegie Mellon University. Poza tym związany był między innymi z Uniwersytetem Harvarda i Instytutem Technologicznym w Massachusetts.

Autor posiada własną firmę konsultingową Creative Class Group, która oferuje usługi oparte na jego koncepcji klasy kreatywnej. Oferta skierowana do klientów komercyjnych dotyczy analizy rynku i pozycjonowania marki w celu skutecznego dotarcia do konsumenta. Natomiast klienci z sektora publicznego mogą skorzystać z usług związanych z analizą kapitału klasy kreatywnej oraz budowania na jej podstawie strategii rozwoju danego regionu czy miasta.

Poza książką *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku, społeczeństwa i życia codziennego* do jego najbardziej znanych pozycji zaliczyć należy: *The Great Reset: How New Ways*

of Living and Working Drive Post-Crash Prosperity, 2010; *Who's Your City: How the Creative Economy is Making Where to Live the Most Important Decision of Your Life*, 2008; *The Flight of the Creative Class. The New Global Competition for Talent*, 2005 oraz *Cities and the Creative Class*, 2005.

Jako twórca koncepcji klasy kreatywnej po raz pierwszy użył tego pojęcia właśnie w książce *Narodziny klasy kreatywnej*, która została wydana w Stanach Zjednoczonych w 2002 r., stając się światowym bestsellerem. Pozycja ta wywołała gorącą dyskusję wśród ekonomistów, socjologów i innych specjalistów zajmujących się podjętą w niej problematyką, przynosząc autorowi zarówno zwolenników, jak i przeciwników.

W Polsce książka *Narodziny klasy kreatywnej* wydana została w 2010 r. przez wydawnictwo Narodowe Centrum Kultury w serii „Kultura się liczy!”, obejmujące pierwsze w Polsce wydania znanych na całym świecie książek analizujących szeroko pojęte współczesne problemy dotyczące kultury i gospodarki. Niestety, nie dość że książka ta została wydana w Polsce tak późno, to jeszcze niezwykle trudno ją w naszym kraju zdobyć. Pozycja ta jest bardzo rzadka i trudno dostępna, a pozostałe książki autora wciąż nie doczekały się polskiego tłumaczenia.

Niezwykle trudno przecenić wagę tej książki. Pozycja ta jest przełomem w badaniach nad współczesnymi przemianami społeczno-ekonomicznymi. Autor nie tylko zwrócił uwagę na zjawisko powstania nowej klasy społecznej – klasy kreatywnej, ale jako pierwszy przyjrzał się temu zjawisko tak dokładnie. Wcześniej klasę tę różnie nazywano i opisywano. Peter Drucker i Fritz Machlup pisali o „pracownikach wiedzy”. Socjolog Erik Olin Wright klasę tę nazwał „klasą profesjonalno-menedżerską”. Z kolei Paul Fussell przedstawił swoją teorię „klasy X” (s. 82). Jednak dopiero Richard Florida jako pierwszy nie tylko dokładnie nazwał i opisał tę nową klasę jako klasę kreatywną, ale również wskazał jej kryteria oraz pokazał, jak ją i związane z nią zjawiska skutecznie badać i mierzyć, a uzyskaną wiedzę efektywnie wykorzystać w praktyce.

Na początku książki autor podkreśla znaczenie klasy kreatywnej oraz zwraca uwagę na związane z nią zadania, jakie stoją przed współczesnymi społeczeństwami. Autor pisze: „Wielki problem naszych czasów polega na tym, że stworzywszy tak niewiarygodny potencjał kreatywności, nie mamy systemu społeczno-gospodarczego na tyle pojemnego, by go w pełni wykorzystać. [...] To do nas [...] należy dokończenie transformacji społeczeństwa w takie, które wykorzysta i nagrodzi potencjał naszej kreatywności” (s. 9). Dla autora ludzka kreatywność to podstawowy kapitał społeczny, a trwająca obecnie transformacja ma potencjalnie nieskończony zasięg i siłę. Wcześniejsze zmiany społeczno-ekonomiczne polegały jedynie na zastępowaniu jednych czynników material-

nych innymi, jak np. ziemia czy surowce naturalne. Natomiast podstawą dzisiejszych przemian jest ludzka inteligencja, wiedza i kreatywność. Autor zwraca uwagę, iż w ciągu ostatniego stulecia liczba osób wykonujących pracę kreatywną ogromnie wzrosła, stanowiąc blisko jedną trzecią siły roboczej, a wpływ ekonomiczny sektora kreatywnego jest ogromny. Do klasy kreatywnej zalicza między innymi naukowców, inżynierów, artystów, muzyków, projektantów czy profesjonalistów w różnych dziedzinach wiedzy.

Jednak autor wskazuje również, że te wielkie przemiany społeczne powodują wiele napięć. Miejsca pracy zmieniają się, a stres się zwiększa. Zmianie ulega struktura rodziny, a małżeństwo odkładane jest na później. Jednocześnie ludzie stają się bardziej mobilni. Nieliczne relacje międzyludzkie o silnych więziach zastępowane są licznymi relacjami o słabych więziach. Zmienia się środowisko i otoczenie, w którym żyjemy. Rosną nierówności społeczne. Pracownicy kreatywni nie tylko zarabiają znacznie więcej, ale dzięki dodaniu „wartości twórczej” ich praca jest przyjemniejsza. Jednak niektóre obszary pracy produkcyjnej i usługowej również można ulepszyć i uczynić bardziej twórczymi i lepiej płatnymi. Dlatego prawdziwym wyzwaniem czasów współczesnych jest dokończenie budowy tego systemu, zbudowanie społeczeństwa kreatywnego, wykorzystującego tę wyzwoloną energię twórczą i umiającego załagodzić spowodowane przez nią zawirowania. To z kolei wymaga nowych instytucji społecznych i nowej polityki społecznej. Autor wyraźnie podkreśla, że „Spychanie całych rzesz ludzi do wykonywania prostej, odtwórczej pracy to potworne marnotrawstwo ludzkich możliwości. W erze kreatywnej jest to nieefektywne zarówno z moralnego, jak i z ekonomicznego punktu widzenia. Prawdziwą potrzebą jest zaangażowanie większej liczby osób w pracę kreatywną – stworzenie większej liczby rynków i okazji do spożytkowania twórczego potencjału ludzi” (s. 12).

Autor odpiera krytykę związaną z jego wynikami badań wskazującymi na to, że ośrodki o większej koncentracji populacji gejowskiej i tzw. bohemy przejawiają tendencję do szybszego wzrostu gospodarczego, w związku z czym zarzucano mu nawet, że jest gejem czy przeciwnikiem wartości rodzinnych. Jak podkreśla, nie sugeruje on, że to obecność homoseksualistów i przedstawicieli bohemy jest bezpośrednią przyczyną szybszego rozwoju danych regionów, a jedynie twierdzi, że to „raczej ich liczna obecność wskazuje przede wszystkim na istnienie kultury wolnej od uprzedzeń i różnorodnej – a więc sprzyjającej kreatywności” (s. 13).

Mówiąc o siłach napędowych wzrostu gospodarczego, autor przedstawia swój własny model składający się z „trzech T”: Technologii – mierzonej koncentracją innowacji oraz gałęzi przemysłu stosujących najnowocześniejsze technologie, Talentu – czyli kapitału twórczego mierzonego liczbą osób wyko-

nujących zawody kreatywne oraz Tolerancji – gdzie przewagę mają miejsca tolerancyjne i otwarte, ponieważ przyciągają różnorodne grupy ludzi i generują nowe pomysły. Dzisiaj podstawowym bogactwem są ludzie kreatywni, dlatego „kluczowym wymiarem konkurencyjności gospodarczej jest zdolność do przyciągania, kultywowania i mobilizowania tego bogactwa” (s. 14).

Autor koncentruje swoje badania na podjęciu próby ustalenia uwarunkowań wpływających na to, dlaczego pewne miejsca przyciągają i mobilizują ludzi kreatywnych, a inne nie. Otwartość i tolerancja nazwane przez autora „niskimi barierami wejścia” są tutaj elementem decydującym, a opracowany przez niego i Kevina Stolaricka tzw. wskaźnik tolerancji składa się z następujących elementów: wskaźnika liczby gejów, wskaźnika bohemy oraz wskaźnika tygła narodów mierzącego stopień integracji danej społeczności. Autor dowodzi, że na obszarach o wysokim współczynniku tolerancji homoseksualiści, imigranci i artyści czują się mile widziani, a różne grupy etniczne żyją ze sobą w zgodzie.

Autor razem ze Stolarickiem opracował również wskaźnik kreatywności, oparty na wspomnianych już wcześniej „trzech T”: Technologii, Talencie i Tolerancji, będący ogólnym miernikiem „zdolności danego regionu do wykorzystania energii twórczej do długofalowego rozwoju gospodarczego” (s. 16), ukazujący, w jaki sposób należy rozwijać gospodarkę regionalną i krajową, aby stała się konkurencyjna. Pamiętać jednak należy, że każde miejsce posiada własne niepowtarzalne i jedyne w swoim rodzaju atuty, które musi wykorzystać na swój sposób, ponieważ gotowa uniwersalna strategia rozwoju nie istnieje.

Obecnie kreatywność jest główną siłą napędową wzrostu gospodarczego. Pod tym względem klasa kreatywna stała się więc klasą dominującą w społeczeństwie. Wzrost gospodarczy występuje w miejscach, gdzie pragną mieszkać i żyć jednostki kreatywne, a więc w miejscach tolerancyjnych, otwartych i zróżnicowanych demograficznie. Towarzyszą temu wyraźne zmiany w sposobie i stylu życia związane z miejscem pracy, sposobem spędzania czasu wolnego, życiem codziennym, relacjami międzyludzkimi i strukturą społeczną. Praktycznie we wszystkich aspektach życia silne więzi międzyludzkie zastąpione zostały więziami słabymi. Słabsze więzi z innymi ludźmi to wynik coraz większej liczby tych więzi, gdzie nie definiuje nas już instytucja, w której pracujemy, więzi rodzinne, otoczenie czy kościół, lecz my sami, określając naszą tożsamość poprzez różne wymiary naszej własnej kreatywności. Aby powstać mogło silne i prawdziwie spójne społeczeństwo, „klasa kreatywna będzie musiała zaferować innym klasom jasną i realną wizję sposobu polepszenia jakości życia, czy to poprzez stanie się częścią gospodarki kreatywnej, czy przynajmniej poprzez zbieranie niektórych jej owoców. Jeśli klasa kreatywna nie poczuje się w obo-

wiązku podjęcia tego wysiłku, rosnące podziały społeczno-ekonomiczne naszego społeczeństwa tylko się pogłębia” (s. 23).

Książka składa się z czterech części. W pierwszej z nich pod tytułem *Era kreatywna* autor wskazuje, iż siłą napędową współczesnych przemian jest właśnie ludzka kreatywność, która stała się niezbędna w rozwoju ekonomicznym i gospodarczym każdego państwa. Autor mówi o etosie kreatywności, podkreślając, że „To właśnie kreatywność w jej różnorodnych wymiarach tworzy podstawy ducha naszych czasów. [...] kreatywność jest niezbędna we współczesnym życiu i pracy, a w pewnym sensie zawsze była niezbędna” (s. 41). Ważnym problemem w rodzącej się nowej erze są nieustanne tarcia pomiędzy kreatywnością a organizacją. Pomimo tego że proces kreatywny ma charakter nie tylko indywidualny, ale i społeczny, wymaga więc pewnych form organizacji, to niektóre elementy organizacji mogą ten proces zdławić, co niestety często robią.

W dalszej części rozdziału autor zwraca uwagę na powstanie nowych instytucji gospodarki kreatywnej, które razem wzięte nazywa „społeczną strukturą kreatywności”, w skład której wlicza nowe systemy dla kreatywności i przedsiębiorczości, nowe efektywniejsze modele produkcji usług i towarów oraz szeroko pojęte środowisko społeczno-kulturalno-geograficzne przyjazne wszelkiej kreatywności. Autor wskazuje również na różnice pomiędzy erą kreatywną a erą organizacji, gdzie transformacja kreatywna jest odpowiedzią na ograniczenia ery organizacyjnej.

Druga część książki nosząca tytuł *Praca* dotyczy przemian na rynku pracy powstałych w wyniku wyłonienia się klasy kreatywnej. Autor przedstawia tutaj zaskakujące wyniki badań wskazujące na to, że wśród najbardziej cenionych w pracy przez klasę kreatywną czynników motywacyjnych płaca nie zawsze jest najważniejsza. Często konkurują z nią inne czynniki, takie jak wyzwania i odpowiedzialność, elastyczność i stabilność pracy. Jak twierdzi autor, „Motywowanie ludzi kreatywnych zawsze wymagało czegoś więcej niż pieniędzy. Polega ono na nagradzaniu wewnętrznym i wiąże się z bardzo twórczymi treściami pracy” (s. 101).

W tej części autor stwierdza, że współczesny rynek pracy zaczyna mieć charakter horyzontalny, a nie jak wcześniej – wertykalny. Oznacza to, że „zamiast wspinać się po kolejnych szczeblach kariery w jednej organizacji, ludzie przechodzą od firmy do firmy w poszukiwaniu tego, czego pragną” (s. 116), a cechą charakterystyczną dla nowego rynku pracy jest brak przywiązania do jednej firmy.

Autor wskazuje na problemy związane z zarządzaniem kreatywnością i wprowadza pojęcie „łagodnej kontroli” jako modelu kontroli pracownika kreatywnego opartego na jego wewnętrznej motywacji, gdzie „Firmy starają się nas

motywować i przekonywać, a nie nami dyrygować i przekupywać, ale w istocie kuszą do cięższej pracy, a my dajemy się kusić aż nader chętnie” (s. 143). Poza tym zwraca uwagę na przyczyny dotyczące tego, dlaczego klasa kreatywna jest najbardziej przepracowaną i zestresowaną klasą społeczną. Autor przyczyny te wiąże z intensyfikacją wykorzystania czasu i wskazuje na nową strategię nazywaną „pogłębianiem czasu”, opartą na przeświadczeniu, że skoro nie można wydłużyć czasu, to należy go pogłębić i zintensyfikować maksymalnie, wykorzystując każdą chwilę. Istotne jest również to, że pracownicy klasy kreatywnej najciężej pracują na początku kariery zawodowej, licząc, że im się to zwróci w postaci większych dochodów oraz przewagi na rynku pracy.

W części trzeciej pod tytułem *Życie a czas wolny* autor wskazuje na związek pomiędzy kreatywnością a potrzebą doznań. Dla klasy kreatywnej prawdziwe i aktywne życie to życie „przepełnione intensywnymi, wielowymiarowymi doznaniem wysokiej jakości. [...] Klasa kreatywna woli aktywną rekreację nastawioną na uczestnictwo niż bycie biernym widzem zawodów sportowych” (s. 172). Styl życia klasy kreatywnej opiera się na silnym zaangażowaniu w poszukiwanie nowych doznań. Podkreśla, że dla jednostek kreatywnych, cierpiących na chroniczny brak czasu efektywne wykorzystanie czasu jest bardzo ważne. Ponadto wskazuje, że dla klasy kreatywnej nawet dbanie o kondycję fizyczną związane jest z kreatywnością, będąc nie tylko wyrazem troski o zdrowie fizyczne, ale przede wszystkim dotyczy „postrzegania własnego ciała jako przestrzeni kreatywnej ekspresji” (s. 186).

Richard Florida wskazuje także na dziedzictwo lat sześćdziesiątych oraz wartości burżuazji i bohemy jako źródła powstania i ukształtowania się klasy kreatywnej. Jednocześnie uświadamia nam, że wśród klasy kreatywnej „coraz powszechniejszym zjawiskiem jest postrzeganie siebie jako osoby o bardzo złożonej tożsamości powstałej w wyniku łączenia różnych wzorców” (s. 217).

W ostatniej, czwartej części noszącej tytuł *Wspólnota* autor skupia się na tym, co sprawia, że dane miejsce jest atrakcyjne dla klasy kreatywnej i dlatego miasta, w których ta klasa dominuje, odnotowują wyższy poziom rozwoju ekonomicznego i gospodarczego. Zdaniem autora, aby dane miejsce stało się atrakcyjne w oczach klasy kreatywnej, spełnić musi kilka warunków. Przede wszystkim musi oferować rynek pracy dający możliwość realizowania horyzontalnej ścieżki kariery. Autor rynek ten określa mianem „głębokiego rynku pracy”. Takie miejsca „ułatwiają proces łączenia kreatywnych ludzi z szansami, jakie stwarza gospodarka. Miejsca zapewniają bowiem zasoby siły roboczej przedsiębiorstwom, które potrzebują pracowników, i głęboki rynek pracy dla ludzi, którzy poszukują miejsc pracy. Zgromadzenie w danym miejscu zasobów, ludzi oraz przedsiębiorstw z konkretnymi zdolnościami i o określonych umiejętno-

ściach wpływa pozytywnie na wydajność i pobudza wzrost gospodarczy” (s. 230). Autor właśnie dlatego uważa, że miejsca „stają się stopniowo najważniejszą jednostką organizacyjną naszej gospodarki i naszego społeczeństwa. Miejsca przejmują bowiem rolę, jaką niegdyś odgrywały duże korporacje” (s. 231). Poza tym dla klasy kreatywnej niezwykle ważne są kwestie związane ze stylem życia. Podczas badań prowadzonych przez autora jednostki kreatywne niejednokrotnie podkreślały, że te kwestie są dla nich ważniejsze niż sama oferta zatrudnienia. Dane miejsce powinno dawać możliwość wchodzenia w różnorodne i bogate interakcje społeczne, musi być pełne różnych mieszanek kulturowych i wpływów oraz musi być autentyczne, czyli oryginalne i niepowtarzalne, dając możliwość aktywnego budowania własnej tożsamości. Wszystkie te czynniki składają się na jakość miejsca, która, zdaniem autora, wśród klasy kreatywnej ma największy wpływ na wybór miejsca pracy i zamieszkania.

Autor wskazuje, że wcześniejsze, tradycyjne teorie nie wyjaśniają w pełni problemów związanych z tym zjawiskiem. Przedstawia własną koncepcję tzw. wskaźnika kreatywności i udowadnia, że regiony o najwyższym wskaźniku kreatywności to jednocześnie regiony o najwyższym poziomie rozwoju gospodarczego i ekonomicznego. Omawia swoją koncepcję „trzech T”: Technologii, Talentu i Tolerancji jako klucza do zrozumienia współczesnych przemian gospodarczych, gdzie poziom technologii mierzy wskaźnikiem wysokich technologii, talent wskaźnikiem kapitału ludzkiego, natomiast tolerancję kontrowersyjnym wskaźnikiem liczby gejów, stanowiącym o stopniu otwartości na społeczność gejojską, umożliwiającym określenie, czy dane miejsce jest otwarte na różnorodność, wskaźnikiem bohemy mierzącym liczbę pisarzy, muzyków, aktorów, reżyserów, malarzy, rzeźbiarzy, fotografów i designerów oraz wskaźnikiem tygla narodów mierzącym koncentrację imigrantów oraz integrację rasową, składające się na stopień integracji danej społeczności.

Przeprowadzone przez autora badania potwierdziły, że „różnorodność i kreatywność napędzają się wzajemnie i w ten sposób pozwalają pobudzić innowacyjność i wzrost gospodarczy” (s. 271). Wyniki badań wskazują, iż: kreatywność i różnorodność razem przyczyniają się do wzrostu liczby ludności; kreatywność jest najważniejszym czynnikiem napędzającym wzrost zatrudnienia; kreatywność i różnorodność napędzają wzrost zatrudnienia i liczbę ludności przede wszystkim w dużych miastach; imigracja jako źródło wzrostu liczby ludności jest szczególnie ważna w przypadku regionów małych i średnich.

Na zakończenie autor apeluje i uświadamia klasie kreatywnej, że ciąży na niej wielka odpowiedzialność za całe społeczeństwo: „Dziś członkowie klasy kreatywnej muszą dostrzec i zrozumieć, że funkcja ekonomiczna, jaką pełnią w nowym porządku, czyni ich naturalnymi [...] liderami społeczeństwa XXI

wieku” (s. 325) i stawia przed nimi, jak i wszystkimi zainteresowanymi rozwojem gospodarczym, trzy podstawowe zadania: inwestycje w kreatywność jako warunek zapewnienia wzrostu gospodarczego w dłuższej perspektywie czasu; uporanie się z negatywnym zjawiskiem pogłębiających się podziałów klasowych i rosnącą przepaścią pomiędzy klasą kreatywną a klasami robotniczą i usługową; oraz stworzenie nowych form spójności społecznej w coraz bardziej różnorodnym świecie, w którym postępuje zanik rodziny nuklearnej i spada wpływ takich instytucji, jak kościoły, grupy i stowarzyszenia obywatelskie. Jednak autor przypomina, że „zjawiska te nie muszą być [...] zwiastunem wielkiej katastrofy społecznej. W okresach przemian ekonomicznych zawirowania i zmiany społeczne są całkiem naturalne. [...] Kiedy zmienia się natura systemu gospodarczego, wówczas dawne instytucje przestają funkcjonować” (s. 333) i podkreśla, iż dopóki społeczeństwo będzie podzielone i pozbawione spójności społecznej, to stworzenie naprawdę silnej gospodarki kreatywnej nie będzie możliwe.

Niniejsza książka jest pozycją obowiązkową dla każdego, kto interesuje się obecnymi przemianami społeczno-ekonomicznymi. Autor stawiając przed sobą konkretne cele badawcze, skutecznie je realizuje, dochodząc do przełomowych wniosków. Nie tylko opisuje i zwraca uwagę na nowe zjawisko – powstanie i rozwój nowej klasy społecznej – klasy kreatywnej, która zaczyna dominować we współczesnej rzeczywistości społeczno-gospodarczej, ale wskazuje, jak to zjawisko można skutecznie mierzyć i badać. Na podstawie własnych badań wprowadza wnioski praktyczne, dzięki którym możliwe jest skuteczne i efektywne planowanie rozwoju społeczno-gospodarczego danego regionu czy miasta, dając realne narzędzia w ręce socjologów, ekonomistów, urbanistów, polityków i wszystkich tych, którzy zainteresowani są szeroko pojętą problematyką społeczno-ekonomiczną. W związku z tym nasuwa się jednak pytanie, jak w Polsce należałoby przeprowadzić podobne badania i czy możliwe byłoby zastosowanie wskaźników proponowanych przez autora. Biorąc pod uwagę specyfikę polskiego społeczeństwa, z pewnością nie byłoby to łatwe. Dlatego należy mieć świadomość tego, iż pomimo tego że sama koncepcja autora jako idea jest bardzo wartościowa, to jej realizacja niesie ze sobą sporo trudności i problemów.

Autor podkreśla, że podstawą współczesnych przemian oraz siłą napędową rozwoju społeczno-gospodarczego jest kreatywność. Regiony najbogatsze i najlepiej rozwinięte to te, w których najchętniej osiedla się klasa kreatywna. Pozostałe miasta i regiony, jeśli chcą być konkurencyjne, muszą przyciągnąć do siebie członków klasy kreatywnej, dla których miejsce musi się charakteryzować „odpowiednim klimatem”, musi być tolerancyjne i otwarte na różnorodność, stymulować do działania, rozwijać twórczość i kreatywność oraz dawać możliwość aktywnego kształtowania własnej złożonej tożsamości.

Opisane przez autora przemiany społeczne niosą ze sobą pewne problemy, takie jak nierówności i napięcia społeczne, zmiany w strukturze rodziny, większy poziom stresu czy zmiany w organizacji życia i pracy. Jednak te przemiany społeczne niekoniecznie muszą być zjawiskiem negatywnym. W związku z tym autor apeluje do członków klasy kreatywnej, aby się „obudzili” i świadomie wzięli losy społeczeństw we własne ręce.

Książka napisana jest bardzo przystępnym językiem, dzięki czemu przedstawione przez autora tezy dotyczące gospodarki i klasy kreatywnej, wyjaśniające skomplikowane procesy społeczno-ekonomiczne stają się zrozumiałe nawet dla osób, które nie miały żadnej styczności z tą tematyką. Książka ta ma charakter interdyscyplinarny. Autor w barwny i ciekawy sposób porusza w niej kwestie związane z ekonomią, socjologią, urbanistyką, zarządzaniem i kulturą. Nie zapomina jednak o metodologii, przedstawiając w końcowej części książki szczegółowe dane liczbowe oraz opis przeprowadzonych badań.

Narodziny klasy kreatywnej to niezwykle wartościowa pozycja ukazująca zachodzące przemiany społeczno-ekonomiczne we współczesnym świecie. Pomimo tego iż autor odnosi się do społeczeństwa amerykańskiego, rzuca on nowe światło na dynamikę zmian zachodzących obecnie na całym świecie, również w Polsce. Pozwala spojrzeć z zupełnie nowej perspektywy na dzisiejsze społeczeństwa oraz zamieszkiwane przez nie miasta i regiony. Lektura tej książki zmusza również polskiego czytelnika do refleksji i zastanowienia się nad pytaniem, na ile przedstawione w niej koncepcje odpowiadają polskiej rzeczywistości społeczno-ekonomicznej, zwłaszcza że w Polsce o tym zjawisku zaczyna się dopiero mówić.

Szkoda tylko, że ta pozycja w Polsce jest tak trudno dostępna. Biorąc pod uwagę jej wartość i przełomowy charakter, powinna być lekturą obowiązkową dla każdego studenta socjologii, ekonomii, pedagogiki czy kulturoznawstwa, czyli szeroko pojętej humanistyki.

Aleksandra Kozieł, Adam Kulczycki

**RECENZJA KSIĄŻKI MARII THEISS
KREWNI - ZNAJOMI - OBYWATELE. KAPITAŁ
SPOŁECZNY A LOKALNA POLITYKA SPOŁECZNA,
WYD. ADAM MARSZAŁEK, TORUŃ 2007, 245 SS.**

Maria Theiss (ur. 1977) jest politykiem społecznym, adiunktem w Instytucie Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego; absolwentką Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW i stypendystką programu Sokrates/Erasmus na Freie Universität w Berlinie. W roku 2006 obroniła rozprawę doktorską: *Kapitał społeczny jako kategoria polityki społecznej*. Autorka publikacji na temat kapitału społecznego w polityce społecznej i realizatorka badań empirycznych z tego zakresu. Współpracuje z rocznikiem „Problemy Polityki Społecznej”.

Omawiana książka składa się z siedmiu rozdziałów, w których autorka szczegółowo rozpisuje się nad istotnymi kwestiami „kapitału społecznego”. Swoją analizę rozpoczyna od pytania: co to jest kapitał społeczny? Przybliża różnorodność znaczeń i kontekstów pojęcia. Czym jest kapitał społeczny? Autorka rozumie to pojęcie jako sieć powiązań społecznych i związane z nimi normy społeczne, które przyczyniają się do współdziałania osób dla poprawy indywidualnej sytuacji życiowej oraz dla zapobiegania i rozwiązywania problemów społecznych. Tłumaczy również, w jaki sposób kapitał społeczny wpływa na jakość i standard życia. Wymienia jego dwa sposoby: osoby, które uczestniczą w nieformalnych sieciach wsparcia lub są członkami organizacji społecznych, mogą realizować pewne cele ekonomiczne, edukacyjne czy zawodowe poza strukturami instytucji rynkowych i państwowych. Drugi sposób wpływu kapitału społecznego, czyli formalne i nieformalne powiązania między ludźmi, normy regulujące zasady współdziałania, a także poziom zaufania two-

rzą społeczne otoczenie instytucji, które oddziałuje na sposób funkcjonowania. Autorka wymienia główne ujęcia kapitału społecznego, tj. podejście antropologiczne, które koncentruje się na naturalnych i biologicznych podstawach stowarzyszania się ludzi i wynikających z nich modelach porządku społecznego. Podejście socjologiczne, które bada normy społeczne i cechy organizacji społecznej, a w szczególności: normy zaufania, wzajemności i sieci zaangażowania obywatelskiego. Podejście ekonomiczne bazujące na założeniu, że osoby dążą do osiągnięcia indywidualnych korzyści, nawiązując interakcje z innymi, oraz sięgają po kapitał społeczny do realizacji różnych grupowych celów. Podejście nauk politycznych, które podejmuje przede wszystkim zagadnienia oddziaływania instytucji i norm politycznych i społecznych na zachowania ludzi. W ramach tego nurtu bada się np. znaczenie kapitału społecznego dla zmniejszenia biedy lub zrównoważonego wzrostu, skupiając się na roli instytucji, umów społecznych, zaufania i sieci społecznych. Autorka dość szczegółowo odnosi się do tego pojęcia, dlatego też wymienia głównych twórców kapitału społecznego i ich koncepcje, m.in. J. Jacobs, której przypisuje się pierwsze zastosowanie pojęcia „kapitał społeczny”. Według Jacobs kapitał społeczny oznaczał sąsiedzkie nieformalne kontakty, poczucie więzi i międzyludzkie zaufanie. Pojęciu kapitału społecznego nadali ramy teoretyczne w latach dziewięćdziesiątych James Coleman oraz z odmiennej perspektywy Pierre Bourdieu. Autorka stara się przybliżyć wyraźnie historię powstawania i odkrycie przedmiotu zainteresowania, jakim jest kapitał społeczny, przytacza teorie takich twórców, jak: Robert D. Putnam, Pierre Bourdieu, Francis Fukuyama, James Coleman.

Ogólnie ujmując, według autorki, już w samym pojęciu „kapitał społeczny” następuje połączenie nauk społecznych z ekonomią. Zagadnienie różnorodnych korzyści z kapitału społecznego, tak indywidualnych, jak i ponadindywidualnych, przejawiających się w sferze gospodarki, polityki i rozwiązywania problemów społecznych. Łączy zagadnienie więzi społecznej i społecznych norm współdziałania, a także świadome wykorzystywanie zasobów kapitału społecznego i uruchamianie go w celu osiągnięcia i realizacji pewnych celów.

M. Theiss wymienia i opisuje składniki kapitału społecznego, jakimi są: więź społeczna, w której przytacza koncepcje F. Tönniesa, który w *Gemeinschaft und Gesellschaft* analizuje typy więzi. Autorka wymienia również koncepcje E. Durkheima. Opisuje funkcjonowanie więzi społecznej, przywołując L. Krzywickiego i S. Rychlińskiego. Ważnym składnikiem kapitału społecznego, są normy społeczne. Autorka przytacza dzieła J. Colemana i R.D. Putnama. Zaznacza, że twórcy koncepcji kapitału społecznego nie są zgodni w rozumieniu pojęcia normy, którą traktują bądź jako normę moralną, bądź jako rys kulturowy, a także odmiennie postrzegają rolę w tworzeniu kapitału społecznego. Interesy grupowe i jednostkowe to kolejny składnik kapitału społecznego, jaki ma

wpływ na współdziałanie między ludźmi. Autorka odnosi się do A. Smitha, który podjął się analizy wpływu interesu na kooperację i tworzenie bogactwa narodów. Mówi o dominującym w sferze ekonomicznej typie działania, jakim jest wymiana. Na zasady współdziałania tworzące kapitał społeczny, jak pisze autorka, składają się także zwyczaj i obyczaj. M. Ossowska jako zwyczaj określa zachowanie zgodne ze zbiorowym nawykiem. Jeżeli jednak mają one charakter obowiązujący, zasługuje na nazwę obyczaju. Zaufanie to kolejny składnik niezbędny w poznaniu i rozumieniu mechanizmów działania kapitału społecznego. Zaufanie określa się jako mechanizm przyjmowania przez osobę założenia, że członków społeczności cechuje uczciwe i kooperatywne zachowanie oparte na wspólnie wyznawanych normach. Autorka przytacza słowa Piotra Sztompki, który definiuje zaufanie i nieufność jako swoiste zakłady na temat przyszłych, niepewnych działań innych ludzi, przy czym słowo „zakład” oznacza zaangażowanie i podjęcie określonej decyzji. J. Coleman, R. Putnam, F. Fukuyama postrzegają zaufanie jako istotny składnik kapitału społecznego. Dla kapitału społecznego szczególną rolę ma zaufanie społeczne pojmowane jako cecha kultury. P. Sztompka wskazuje, że tendencja do obdarzania zaufaniem lub odwrotnie – odmawiania zaufania może przybrać charakter zbiorowy, społeczny. Według autorki celem stosowania kategorii kapitału społecznego nie jest opis złożonych procesów współdziałania. Kategoria ta, w przekonaniu autorki, jest szczególnie przydatna dla polityki społecznej ze względu na jej praktyczny wymiar.

W rozdziale trzecim M. Theiss wymienia zyski płynące z kapitału społecznego, tj. zyski w sferze ekonomicznej – wzrost gospodarczy, wzrost standardu życia osób i gospodarstw domowych. Korzyści w sferze społecznej – rynek pracy i zatrudnienie, które są rozpatrywane zazwyczaj w perspektywie sieciowej. Zagadnienie to szeroko omawia M. Granovetter. Kapitał społeczny wpływa pozytywnie na sferę zdrowia. Autorka wymienia zdrowie indywidualne i publiczne oraz wpływ na jakość życia. M. Woolcock i S. Szreter podają, że wpływ kapitału społecznego na zdrowie jest najczęściej wyjaśniany poprzez akcentowanie roli wsparcia społecznego, którego dostarcza. Jedną z pierwszych sfer, w której badacze zaobserwowali funkcjonowanie kapitału społecznego, jest edukacja. Kategoria kapitału społecznego i jego wpływu na edukację dostarcza, zdaniem autorki, nowej perspektywy dla ustaleń z zakresu socjologii edukacji i pedagogiki społecznej. Korzyściami kapitału społecznego wymienionymi w książce są profity w sferze politycznej. Można do nich zaliczyć: wspieranie demokratycznego ładu społecznego, samoorganizację grup i działalność organizacji pozarządowych, wzrost efektywności instytucji.

W rozdziale czwartym M. Theiss omawia czynniki powstania kapitału społecznego, tj. czynniki oddziałujące na poziomie kraju i regionu. Opisuje również oddziaływanie polityki społecznej na kapitał społeczny i samorzutne tworzenie się tego kapitału. Zdaniem autorki polityka społeczna wobec kapitału społecznego powinna być zdecentralizowana i skoncentrowana na środowisku lokal-

nym. Na tym poziomie, jak zauważa, istnieje najlepsza możliwość rozpoznania społecznych potrzeb i określenia, zgodnie z zasadą pomocniczości, adekwatnych sposobów ich rozwiązywania.

Rozdział piąty jest w całości poświęcony zagadnieniom związanym z badaniem kapitału społecznego. Autorka omawia sposoby operacjonalizacji tego pojęcia, składniki, zmienne i pytania, które dosadnie pozwolą zbadać problem, opierając się na przykładach kapitału społecznego w Mieście Warmińskim i Mieście Podlaskim. Dużo miejsca poświęca metodologii badań.

W rozdziale szóstym przybliża powiązania publiczno-prywatne w lokalnej polityce społecznej. Tutaj też opiera się na przykładach Miasta Warmińskiego i Miasta Podlaskiego. Wspomina, że samorządowa „polityka wobec kapitału społecznego” wahać się może od utrudniania czy lekceważenia przejawów obywatelskiej współpracy do aktywnego zaangażowania na rzecz jego rozwoju. Autorka mówi o instrumentach bezpośrednio przyczyniających się do nawiązywania i kształtowania form wzajemnej współpracy osób prywatnych, ciał społecznych i organizacji pozarządowych oraz współdziałania tych przedmiotów z instytucjami samorządowymi. Do tych instrumentów zalicza, nawiązując do typologii J. Supińskiej, narzędzia prawne, finansowe, kadrowe, informacyjne i kształtowania przestrzeni, które mają wywołać lub wspierać współdziałanie grup i osób.

W rozdziale siódmym noszącym tytuł *Kapitał społeczny gospodarstw domowych. Uwarunkowania i konsekwencje* autorka wymienia zasoby i struktury kapitału społecznego gospodarstw domowych.

W badaniach M. Theiss diagnozowała następujące wymiary kapitału społecznego:

- formalny kapitał społeczny, oznaczający przynależność członków gospodarstw domowych do organizacji społecznych;
- „strukturalny” wymiar powiązań rodzinnych, oznaczający skalę częstotliwości kontaktów członków gospodarstwa domowego z krewnymi;
- „towarzyski” kapitał społeczny, oznaczający skalę częstotliwości nieformalnych kontaktów ze znajomymi;
- kapitał społeczny oparty na „pionowych” powiązaniach (odpowiadający używanemu w literaturze pojęciu linking social capital), oznaczający znajomość i kontakty z władzami lokalnymi;
- normy współdziałania w rodzinie, tj. w tym przypadku uczestnictwa w rodzinnej wymianie dóbr i usług;
- normy współdziałania w sąsiedztwie, rozumiane jako faktyczne i oczekiwane udzielanie sobie pomocy przez członków gospodarstwa domowego respondenta i ich sąsiadów;

- normy zaufania, rozumiane jako deklarowane przez respondenta zaufanie do sąsiadów, innych mieszkańców miasta i władz lokalnych;
- normy zaangażowania obywatelskiego, rozumiane jako uczestnictwo respondenta w lokalnym życiu publicznym, w szczególności: w wyborach, spotkaniach i zbiorowych działaniach na rzecz społeczności lokalnej.

Autorka badała również przynależność członków gospodarstw domowych do organizacji społecznych. Wyniki badań jasno i czytelnie przedstawione zostały w formie wykresów. Oprócz formalnego kapitału społecznego, rodzinnego, towarzyskiego i sąsiedzkiego badaniami objęta także w ramach strukturalnego komponentu kapitału społecznego pionowe więzi respondentów, osobiste znajomości z przedstawicielami władz. Analiza regulatywnego kapitału społecznego obejmowała też zaangażowanie obywatelskie mieszkańców, tj. udział w wyborach i lokalnych akcjach społecznych.

W celu zbadania specyfiki wielowymiarowego zasobu, jakim jest kapitał społeczny, autorka analizowała współwystępowanie poszczególnych jego zmiennych składowych. Okazało się, że liczne analogiczne zależności strukturalne występują w obu badanych miastach. Nasuwa to hipotezę o pewnych generalnych własnościach kapitału społecznego gospodarstw domowych w małych miastach w Polsce. Autorka zwraca uwagę również na problematykę związaną z sytuacją gospodarstw na rynku pracy. Analizuje zawiązek kapitału społecznego osoby z jej sytuacją na rynku pracy. Wskazuje ona na szczególnie silne zależności między uczestnictwem w sieciach rodzinnej wymiany a sytuacją zawodową respondenta. Według autorki rodzinny kapitał społeczny może do pewnego stopnia dawać wsparcie aktywnej postawie zawodowej, np. umożliwiając podejmowanie dodatkowego zatrudnienia zarówno bezpośrednio poprzez polecenie i pośrednio dzięki opiece nad dziećmi, pomocy w razie choroby, robieniu zakupów i posiłków itp., ale i dostarcza kontaktów społecznych i psychicznego wsparcia. Uważa także, że wyższy rodzinny kapitał społeczny charakteryzuje prawdopodobnie ludzi relatywnie bardziej zaradnych i aktywnych życiowo. Osoby te przypuszczalnie częściej zarówno czynnie uczestniczą w sieciach rodzinnej wymiany, jak i przyjmują aktywną postawę na rynku pracy. Autorka zaobserwowała także współwystępowanie deklarowanego zadowolenia z życia i zaangażowania obywatelskiego respondentów. Badania ukazują, jak ważnym i złożonym elementem jest kapitał społeczny w codziennym funkcjonowaniu człowieka.

M. Theiss przejrzysto i dokładnie wytłumaczyła, czym jest kapitał społeczny, jak wpływa i oddziałuje w sferze społecznej, politycznej i ekonomicznej. Badania, jakie przeprowadziła i opisała, w jasny sposób przedstawiają i tłumaczą omawiane mechanizmy. Książka jest napisana przystępnym i zrozumiałym

językiem, dostarcza szczegółowych informacji na temat pojęcia i problemów dotyczących każdej jednostki. Ciekawie są przedstawione korzyści z punktu widzenia polityki społecznej, ekonomicznej i politycznej, wynikające ze współdziałania i oddziałujące na standard i jakość życia osób oraz gospodarstw domowych. Kapitał społeczny jest ukazany jako ogólne dobro prowadzące do rozwoju społecznego.

Jak słusznie zauważa M. Theiss, w literaturze przedmiotu wskazuje się na trzy zasadnicze obszary dostarczania korzyści przez kapitał społeczny. Są nimi: sfera ekonomiczna, sfera polityki oraz sfera, w której kapitał społeczny bezpośrednio przyczynia się do rozwiązywania problemów społecznych.

Publikacja jest oryginalną próbą syntetycznego ujęcia kapitału społecznego jako kategorii przydatnej w polityce społecznej, wzbogacającej dotychczasowy „asortyment” wskaźników społecznych stosowanych w tej nauce, służących lepszemu wyjaśnianiu współczesnych problemów społecznych. Jej atutem jest ciekawe zastosowanie kategorii kapitału społecznego w empirycznej analizie środowiska lokalnego, odkrywające liczne ważne korzyści z punktu widzenia polityki społecznej, wynikające ze współdziałania, a oddziałujące na standard i jakość życia osób oraz gospodarstw domowych.

Nie podważając sensowności działań odgórnych, należy zaznaczyć, iż budowanie kapitału społecznego zdaje się być niemożliwe bez spontanicznej, oddolnej aktywności członków społeczeństwa. Zwykli ludzie mogą na wiele sposobów samodzielnie rozwiązywać dotyczące ich problemy, zrzeszając się, tworząc organizacje pozarządowe, grupy obywatelskie i samorządowe, uczestnicząc w debatach publicznych oraz inicjując i rozwijając ruchy społeczne na rzecz realizacji uznawanych wartości, np. ochrony środowiska, praw człowieka, zapewnienia praw mniejszości czy ograniczenia bezrobocia.

Książka stanowi kompetentną i rzetelną dyskusję nad pojęciem „kapitał społeczny” i związanymi z tym terminem szerszymi koncepcjami teoretycznymi. Warto też wskazać na to, że – dla polityków społecznych – może okazać się nieocenionym źródłem inspiracji w ich praktycznej działalności, ale też źródłem przestróg dotyczących nierozważnych kroków budowania „kapitału społecznego” za wszelką cenę i jako dobra oczywistego – niezależnego od szerszego kontekstu.

UWAGI DLA P.T. AUTORÓW

Informacje ogólne

1. „Rzeszowskie Studia Socjologiczne” są rocznikiem wydawanym przez Instytut Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Artykuły zamieszczane w tomie powinny być przygotowane w języku polskim i opatrzone krótkim streszczeniem (do 1500 znaków ze spacjami) w języku angielskim (po angielsku również tytuł artykułu), z dołączonymi słowami kluczowymi – polskimi i angielskimi.

2. Do druku przyjmowane są niepublikowane wcześniej artykuły, polemiki i recenzje z wyznaczonego tytułem pisma zakresu tematycznego.

3. Tekst pracy wraz z bibliografią (złożony standardowo – w formacie A4, w Wordzie, czcionką Times New Roman 12 pkt, odstęp między wierszami 1,5, tekst wyrównany do lewego i prawego marginesu, wcięcie akapitowe 0,67) o objętości od 30 do 60 tys. znaków ze spacjami (0,75–1,5 arkusza autorskiego; recenzje nie powinny przekroczyć 20 tys. znaków ze spacjami – 0,5 arkusza autorskiego) z wersją elektroniczną na płycie CD prosimy przekazywać lub przysyłać do Redakcji w dwóch egzemplarzach. Wraz z tekstem należy podać dane o Autorze (imię i nazwisko, stopień naukowy, miejsce zatrudnienia, numer telefonu i adres internetowy).

4. Teksty po wstępnym zakwalifikowaniu do numeru przesyłane są przez Wydawnictwo UR do recenzji zewnętrznej.

5. Po recenzji Autorzy (jeśli jest taka potrzeba) nanoszą poprawki zgodnie z sugestiami opiniującego.

6. Po pierwszej korekcie redakcyjnej Autor otrzymuje pracę do korekty autorskiej, po czym w terminie do dwóch tygodni odsyła ją do Redakcji.

7. Za prace ogłoszone drukiem Autorzy nie otrzymują honorarium. Przysługuje im natomiast bezpłatny egzemplarz pisma.

8. Prac drukowanych oraz niezamawianych ani ich wersji elektronicznych Redakcja nie zwraca Autorom.

9. Prace należy przysyłać pod adresem:
Redakcja „Rzeszowskich Studiów Socjologicznych”
Uniwersytet Rzeszowski
Instytut Socjologii
35-959 Rzeszów, al. Rejtana 16 C
e-mail: instsoc@ur.edu.pl

Ważniejsze ustalenia dotyczące tekstu głównego

1. Tytuły książek, artykułów, utworów muzycznych, dramatycznych, obrazów wyróżniamy kursywą.

2. Tytuły wystaw, konferencji, sesji naukowych, konkursów podajemy antykwą w cudzysłowie.

3. Cytaty ze źródeł i literatury przedmiotu podajemy konsekwentnie antykwą w cudzysłowie, opuszczenia w cytatach – nawias kwadratowy i trzy kropki.

4. Przy pierwszym przytoczeniu osoby podajemy jej imię i nazwisko, przy kolejnych użyciach – nazwisko.

5. Przy pierwszym wystąpieniu nazwy organizacji czy instytucji podajemy jej pełny zapis, dalej – ewentualnie skrót. W przypadku nazw powszechnie znanych dopuszcza się podanie skrótów bez ich rozwijania przy pierwszym użyciu.

6. Liczebniki piszemy słownie, jeśli można je zapisać jednym wyrazem, zwłaszcza gdy odnoszą się do osób. Przy wyliczeniu lub porównywaniu danych – cyframi. Stosujemy skróty: tys., mln, mld, jeżeli występują pełne tysiące (np. 47 tys.), w innym przypadku posługujemy się cyframi (np. 46 305). W liczebnikach pięciocyfrowych i wyższych wprowadzamy w zapisie spacje (np. 45 300, 4 400 433).

7. Stosujemy skróty i skrótowce słownikowe według *Nowego słownika ortograficznego PWN* lub *Słownika skrótów i skrótowców* A. Czarneckiej i J. Podrackiego. W przypadkach zależnych takich skrótów, jak: dr, mgr, mjr itp. – stosujemy zapis z kropkami (dr., mgr., mjr.).

8. Przyjmujemy następujący sposób zapisu dat w tekście głównym: 1 września 1939 r. (rok zawsze w skrócie – r.).

9. Stosujemy zapis: lata dziewięćdziesiąte (forma: lata 90-te jest błędna).

10. Zapisujemy: XX w., nie 20. w. czy dwudziesty wiek (wiek zawsze w skrócie – w.).

11. Okresy, np. 1939–1945, łączymy pauzą bez spacji, podobnie strony dzieła, np. s. 11–20. Liczbę wszystkich stron utworu (ma być podzielna przez 4) podajemy następująco: 420 ss.

12. Dywiz służy do zapisu nazwisk dwuczłonowych, np. Izabella Anna Bukraba-Rylska, Lena Barbara Kolarska-Bobińska, złożzeń przymiotnikowych: biało-czerwony, robotniczo-chłopski, itp.; nie stosujemy dywizu w zestawie-

niach, gdzie drugi wyraz precyzuje znaczenie pierwszego, np. artysta plastyk, nauczyciel wychowawca.

13. Wyrażenia obcojęzyczne o dużym stopniu przyswojenia przez język polski piszemy tekstem prostym, np. notabene (łącznie), inne, zwłaszcza terminy naukowe niemające polskich odpowiedników, zapisujemy kursywą.

14. Unikamy stosowania cyrylicy – tytuły, fragmenty tekstów z języka rosyjskiego, ukraińskiego itp. podajemy w transkrypcji wydawniczej na łacinę.

15. Respektujemy nową zasadę ortograficzną dotyczącą łącznej pisowni „nie” z imiesłowami przymiotnikowymi, np.: niezrobiony, niezaczęty, niemający.

Zasady cytowania literatury

1. W piśmie z powodu przewagi przypisów opisowych (objaśniających) obowiązuje tradycyjny ich zapis na odpowiedniej stronie u dołu kolumny. Opis bibliograficzny książki powinien zawierać następujące elementy: inicjał imienia i nazwisko autora/autorów, tytuł publikacji (kursywą), miejsce, rok wydania cytowanej pracy i ewentualnie stronę czy strony.

Przykłady:

K. Mannheim, *Ideologia i utopia*, Warszawa 2008, s. 45.

S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2008, s. 9–11.

Opis bibliograficzny artykułu powinien zawierać następujące elementy: inicjał imienia i nazwisko autora/autorów, tytuł publikacji (kursywą), tytuł pracy zbiorowej poprzedzony [w:], inicjał imienia i nazwisko redaktora/redaktorów pracy zbiorowej, miejsce i rok wydania, nr strony lub stron (od–do) albo: nazwę periodyku, w którym jest zamieszczony (po przecinku, tekstem prostym w cudzysłowie), strony w czasopiśmie (od–do) lub stronę w celu udokumentowania użytego w tekście cytatu. Podanie strony/stron w przypadku posłużenia się w tekście cytatem jest konieczne. Kolejne elementy opisu bibliograficznego w przypisach i bibliografii mają być oddzielane przecinkami, na końcu opisu kropki.

Przykłady:

M. Zuber, *Współczesna nieklasyczna socjologia wiedzy [w:] Teoretyczne podstawy socjologii wiedzy. Studia z podstaw socjologii wiedzy*, red. P. Bytniewski, M. Chałubiński, Lublin 2006, t. 1, s. 240–263.

Z. Bauman, *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” 1993, nr 2, s. 64.

2. W związku z takim sposobem cytowania literatury artykuły powinny zawierać odpowiednio zredagowaną bibliografię. Kolejność elementów w opisie bibliograficznym powinna być zachowana bez względu na to, ile składników opis zawiera.

a) Wydawnictwa zwarte (jedno- lub wielotomowe; dzieło jednego, dwóch lub trzech autorów; dzieło zbiorowe, tj. więcej niż trzech autorów):

- Nazwisko(a) i inicjał(y) imienia,
- Tytuł. Podtytuł (kursywą),
- Numer tomu i części (z dwukropkiem – t. 1:, cz. 1:),
- Tytuł tomu i części (kursywą),
- Przekład (tłum.),
- Współpracownicy (red., oprac.),
- Które wydanie (jeśli to istotne),
- Nazwa serii wydawniczej w cudzysłowie, numer tomu w serii (zapisane w nawiasie),
- Miejsce wydania (b.m. umieszczamy po przecinku),
- Rok wydania pracy (b.r. bez przecinka po miejscu wydania),
- Informacje dodatkowe (np. rkps, mps).

b) Artykuły w pracach zbiorowych:

- Nazwisko(a) i inicjał(y) imienia,
- Tytuł artykułu (kursywą),
- [w:] (bez poprzedzającego przecinka)
- Tytuł pracy zbiorowej (kursywą),
- Redaktor/Redaktorzy,
- Miejsce wydania,
- Rok wydania,
- Strona lub strony od–do.

c) Artykuły w czasopismach:

- Nazwisko(a) i inicjał(y) imienia,
 - Tytuł artykułu. Podtytuł (kursywą),
 - Tytuł czasopisma (antykwą, w cudzysłowie),
 - Rok wydania pisma (bezpośrednio po tytule, bez jakiegokolwiek znaku interpunkcyjnego),
 - Część rocznika (numer, zeszyt; numer podwójny: 1/2, numery kolejne: 1–2).
- Przykłady:

Bauman Z., *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” 1993, nr 2, s. 14–21.

Buchner-Jeziorska A., *Polska droga do kapitalizmu*, Łódź 1993.

Morawski W., *Stosunki pracy w Polsce a wzory zewnętrzne* [w:] *Zbiorowe stosunki pracy w Polsce w perspektywie integracji europejskiej*, red. W. Kozek, Warszawa 1997, s. 100–210.

Poszczególne opisy bibliograficzne w bibliografii należy złożyć z wysunięciem 0,67 pierwszy wiersz, uszeregować alfabetycznie według nazwisk autorów, w obrębie prac tego samego autora – alfabetycznie według ich tytułów. Tytuły dzieł obcych podajemy w języku oryginału; opis (red., oprac., t., cz.) – w języku polskim; miejsce wydania – w tym języku, w jakim zostało podane na karcie tytułowej.

